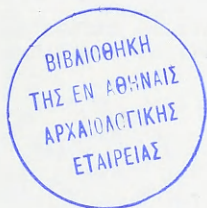

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευμένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1996

Q 72^E

ΤΟΜΟΣ 43 (1996)

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, 106 72

ISSN 0570-6211

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

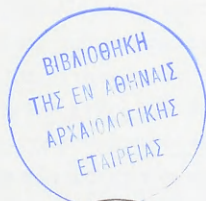
ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1996

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΝΤΕΠΙΣΤ. ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ INSTITUT DE FRANCE

Q72E

ΑΘΗΝΑΙ 1997

Εἰσαγωγικά

Φέτος συμπληρώθηκαν ἑκατὸν ἐξήντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τόσα πέρασαν ἀπὸ τὴ Δευτέρα, 28 Ἀπριλίου 1837, ἡμέρα ποὺ συγκεντρώθηκαν στὴν Ἀκρόπολη εἴκοσι τέσσερις ἰδρυτὲς ἑταῖροι σὲ πρώτη συνέλευση, ἐγκαινιάζοντας τὴ μακρότατη σειρά τῶν τακτικῶν συνεδριῶν μας, τὴν ὁποία οὔτε ἡ Κατοχὴ διέκοψε. Διαβάζοντας τὰ πρακτικὰ ἐκείνης τῆς πρώτης συνάθροισης αἰσιοδοξεῖ κανεὶς μὲ τὴν τόλμη τῶν προθέσεων τῶν ἀπωτάτων προκατόχων μας στὴν Ἑταιρεία καὶ μὲ τὴν πνευματικὴ ὁροσιά τους. Ξεινοῦσαν πρῶτοι ἔργο γιγάντιο ποὺ οὔτε ἐμεῖς θὰ ὀλοκληρώσουμε· ἐκεῖνοι πίστευαν ὅτι στίς ἡμέρες τους θὰ ξαναζοῦσε ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ ἡ μόλις ἐλευθερωμένη καὶ καταματωμένη Ἑλλάδα θὰ ξαναγεννιόταν ὅμοια μὲ τὴν ἀρχαία. Τοῦτο δὲν ἔγινε οὔτε μποροῦσε νὰ γίνει. Ἡ Ἑταιρεία ὅμως μὲ ἐκείνους, τοὺς ἰδρυτὲς τῆς, καὶ μὲ ὅσους τοὺς ἀκολούθησαν, ἀνάμεσά τους καὶ ἐμεῖς, θυμίζει πάντα τὴν ὀμηρικὴ εἰκόνα (Z 146-149) τῆς διαδοχῆς τῶν ἀνθρώπων:

*οἷη περ φύλλων γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν.
φύλλα τὰ μὲν τ' ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δὲ θ' ὕλη
τηλεθώσα φύει, ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὄρη·
ὡς ἀνδρῶν γενεή ἢ μὲν φύει ἢ δ' ἀπολήγει.*

(Καθὼς τῶν φύλλων, ἀπαράλλαχτη κι ἡ φύτρα τῶν ἀνθρώπων: ἄλλα ἀπ' τὰ φύλλα ρίχνουν οἱ ἄνεμοι στὸ χῶμα, κι ἄλλα πάλε τὸ δάσος ξεπετᾶ τ' ὀλόχλωρο τὴν ἄνοιξη: παρόμοια καὶ τῶν θνητῶν ἡ μιά ξεπέταξε κι ἡ ἄλλη γενιά πεθαίνει: μτφρ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ-ΚΑΚΡΙΑΔΗ).

Μερικὰ ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ δένδρου τῆς Ἑταιρείας ἔπесαν τὴ χρονιά πού πέρασε· εἶναι οἱ ἑταῖροι πού ἔφυγαν, διδάσκαλοι, συνεργάτες καὶ φίλοι. Στις 19 Ἰανουαρίου 1996 ἀπεβίωσε ὁ ἐπίτιμος ἑταῖρος *Ulrich Hausmann*, Ἀθηναῖος κατὰ τὸ διάστημα 1952-1955, κατὰ τὸ ὅποιο ἦταν συνεργάτης τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. Διαδέχθηκε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Tübingen τὸν Bernhard Schweitzer καὶ εἶχε πολλοὺς Ἕλληνες μαθητὲς πού σήμερα διαπρέπουν στὴ μελέτη καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ulrich Hausmann ἦσαν πολλαπλὰ καὶ τοῦτο γίνεται φανερὸ στὴ διδασκαλία του καὶ τίς μελέτες του. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ὅτι δημοσίευσε συνθετικὰ αὐτοτελῆ ἔργα γιὰ τὴν ἀναγλύφω ἑλληνιστικῆ κεραμεικῆ, τὴν ἐρμηνεία τῶν ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων καὶ τὰ ρωμαϊκὰ πορτραῖτα, τρία θέματα βλοκληρωτικὰ διάφορα μεταξύ τους. Σὲ δύσκολες στιγμὲς τῆς χώρας μας βοήθησε τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους καὶ σπουδαστές, ἔμπρακτῃ ἀπόδειξη τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα.

Στις 18 Μαρτίου ἀπεβίωσε ὁ ἐπίτιμος ἑταῖρος Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης. Στὸ ἔργο του, τὸ μεγάλο καὶ σημαντικὸ, ἀπαντοῦν ἀνταύγειες τοῦ ἀρχαίου κόσμου μεταμορφωμένες ὅμως τόσο ὥστε νὰ μὴν ἀποτελοῦν, ἔστω, ἀτομικὲς ὀψεις τῆς ἀρχαίας ζωῆς ἀλλὰ προσωπεῖα δικῶν του σκέψεων. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν εἶχε στὴν ποίησή του τὴ θέση πού κατέχει στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Καβάφη, γνήσιων ἐρμηνευτῶν τῆς ἀρχαιότητος παρὰ τὸ ὅτι ἀπέδωσε στὰ Νέα Ἑλληνικά, κατὰ τὸν τρόπο του, διαμετρικῶς ἀντίθετα ἀρχαῖα κείμενα, τὴν Ἀποκάλυψη, τὰ ποιήματα τῆς Σαφφοῦς καὶ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Κριναγόρα.

Ἡ Ἀποκάλυψη εἶναι κείμενο τοῦ ὁποίου ἡ προφητικὴ μορφή προκαλεῖ τοὺς λογοτέχνες νὰ δοκιμάσουν τὸ ταλέντο τους. Ἡ μετάφραση τῶν ποιημάτων τῆς Σαπφοῦς ἀπὸ τὸν Ἑλύτη πρέπει νὰ κριθεῖ αὐτοτελῶς καὶ ὄχι σὲ συνάρτησιν μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο τῶν ἀποσπασμάτων, τῶν ὁποίων ἐγίνε αὐθαίρετη συγκόλλησις καὶ ἀνασύνθεσις. Τὰ σπαράγματα τῶν ποιημάτων τῆς Σαπφοῦς δὲν ἐπιτρέπουν φιλολογικοὺς ἢ λογοτεχνικοὺς ἐξαναγκασμούς.

Ἐδώσε ὁ Ἑλύτης, κυρίως μὲ τίς πρῶτες του συλλογές, μιὰν ὄνειρική εἰκόνα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐλληνικῆς φύσης πού ἴσως δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Τὸ μεγάλο του ποίημα « Ἔσθλα ἥρωικὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας », ἔργο γεννημένο ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὸν ἀγῶνα τοῦ '40, ἀποτελεῖ ρωμαλέο συμβολισμό τῆς θυσίας τῶν πολεμιστῶν μας. Στὸ ποίημα ἀκούμε ἀντίλαλους ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι· ἡ ἐξᾶσια λογοτεχνικὴ του μορφή φέρνει στὸν νοῦ στίχους τῶν τραγικῶν.

Στις 15 Μαΐου ἀπεβίωσε ὁ ἀπὸ τὸ 1950 ἐταῖρος, ἐπίτιμος Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, Νικόλαος Ζαφειρόπουλος. Ἡ Ἐταιρεία ἀφιέρωσε τεῦχος τοῦ Μέντορος (39, Ὀκτώβριος 1996) στὸν ἀκάματο Ἐφορο, μὲ τὸν μακρὸ ὑπηρεσιακὸ καὶ ἐπιστημονικὸ βίον. Παλαιὸς συνεργάτης τῆς Ἐταιρείας ὑπῆρξε τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἰδανικοῦ Ἐφόρου πού ἀναζητοῦμε ἢ διακρίνουμε σὲ ἐκείνους τῆς ἥρωικῆς ἐποχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα, τοὺς παλαιούς πού ταυτίζονταν στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ μνημεῖα. Ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, στὸν ἐπικηδεῖό του γιὰ τὸν Πιπτάκη, λέγει πὼς « αὐριον ὅστις ἀναβῆ νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν Παρθενῶνα, θέλει τὸν εὔρει ὡς στερηθέντα ἐνὸς τῶν ἀναγκαίων μερῶν αὐτοῦ, θέλει ζητεῖ πανταχοῦ τὴν σκιάν ἐκείνου ὅστις συνεπλήρου τὰς σκιάς τῶν μεγάλων τούτων μνημείων, καὶ εἰς ὃν ταῦτα πολλὰ ὀφείλουσι ». Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἀρμόζουν στὸν Νικόλαο Ζαφειρόπουλο, γιὰ τὸ ἔργο του ὡς Ἐφόρου, γιὰ τὸ ἔργο του κυρίως στίς Κυκλάδες.

Ἡ δράση του ὑπῆρξε διδακτική καὶ ὅταν ἀκόμη ἦταν πολεμική. Πίστευε ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος προστασίας τῶν μνημείων ἦταν ἡ κατανόηση τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τους γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Στὴν προσπάθειά του αὐτὴ πέτυχε καὶ σήμερα εἶναι ἄρρηκτα δεμένος μὲ τὴ διάσωση τῆς μορφῆς τῶν Κυκλάδων. Ὅ,τι σώθηκε ὀφείλεται σὲ ἐκεῖνον, ὅ,τι καταστράφηκε ὀφείλεται στὴν παραβίαση, ἐκ μέρους κρατικῶν ἀρχῶν, τῶν κανόνων ποὺ εἶχε ἐπιβάλλει ἐκεῖνος. Ἡ διδακτικὴ του δράση φαίνεται στοὺς μαθητὲς ποὺ εἶχε στὸ γυμνάσιο, στὴν ἀρχὴ τοῦ σταδίου του, καὶ στὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε σὲ πλειάδα νέων ἐπιμελητῶν, οἱ ὁποῖοι σήμερα εἶναι εἴτε ἔφοροι εἴτε καθηγητὲς στὰ Πανεπιστήμια.

Ὁ Νικόλαος Ζαφειρόπουλος ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν Ἰπηρεσία τὸ 1972· πέρασε ἀπὸ τότε σχεδὸν μία γενιά. Οἱ νεώτεροι, ποὺ ὄρουν στοὺς ἴδιους μὲ ἐκεῖνον τόπους, περπατοῦν πάνω στὸν δρόμο του καὶ συντηροῦν αὐτὰ ποὺ ἐκεῖνος ἔσωσε, αὐτὰ ποὺ ἐκεῖνος ἀποκάλυψε. Ἡ παρουσία του ὡς τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων τῶν Κυκλάδων θὰ εἶναι πάντα ζωντανή.

Ὁ *Jean Pouilloux*, ἐπίτιμος Σύμβουλος, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπὸ βασανιστικὴ καὶ μακρὰ περιπέτεια τῆς ὑγείας του ἀπεβίωσε στὶς 29 Μαΐου, ὑπῆρξε ὁ ἀγαθὸς διδάσκαλος. Εἶχα τὴν τύχη νὰ εἶμαι μαθητὴς του πρὶν ἀπὸ 32 χρόνια στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lyon καὶ εὐεργετήθηκα ἀπὸ τὴ διδασκαλία του. Ἀγαποῦσε τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἶχε ὡς κύριο σκοπὸ τὴν παιδεία τῶν νέων σὲ βάρος τῆς δικῆς του ἐπιστημονικῆς προβολῆς. Ὑπῆρξε ἀληθινὸς παιδαγωγός, ιδιότητα ποὺ δὲν ἀπαντᾶται σήμερα. Σὲ ὀδυνηρὲς στιγμὲς τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδας του μετέφερε τὴν ἔδρα τοῦ δασκάλου στὶς φυλακές, κοντὰ σὲ δέσμιους φοιτητὲς του, τοὺς ὁποίους δὲν ἐγκατέλειψε. Ὑπῆρξε πρόδρομὸς μου στὴν ἔρευνα τοῦ Ραμνοῦντος καὶ μὲ καθοδήγησε καὶ μὲ καθοδηγεῖ. Στὴν Ἑλλάδα ἦλθε τὸ 1945, 28 ἐτῶν, ὡς μέλος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς καὶ μετὰ ἀπὸ σύντομη θητεία στὰ ἀττικά

πράγματα, καρπὸς τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἐλάσσων διατριβὴ του γιὰ τὸ φρούριο τοῦ Ραμνουῦντος, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἱστορία, τὶς λατρεῖες καὶ τὶς ἐπιγραφὰς τῆς Θάσου. Οἱ ἐπιγραφὰς τῶν Δελφῶν ὑπῆρξε ἄλλος τομέας στὸν ὁποῖο διέπρεψε. Καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στὴ Lyon, ἴδρυσε στὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιο, αὐτὸς ὁ καλύτερος μαθητῆς τοῦ Louis Robert, τὸ φημισμένο Institut d'Épigraphie, τὸ μόνον συστηματικὸ κέντρο ἐπιγραφικῶν σπουδῶν, ὅπου ἡ ἔρευνα συνδυάζεται μὲ τὴ μάθηση καὶ τὴ διδασκαλία. Ὑπῆρξε ἀκόμη Διευθυντῆς τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς στὴν Κύπρο ἀπὸ τὸ 1964 ἕως τὸ 1974 καὶ τὰ κυπριακὰ θέματα ὑπῆρξαν τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά του.

Τὸ θαυμαστὸ γιὰ τὸν Jean Pouilloux εἶναι, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ὅτι ἔδρασε ἐπιστημονικὰ καὶ ἔγινε κορυφὴ τῆς γαλλικῆς ἐπιστήμης, χωρὶς νὰ παραμελήσει ἐκεῖνο πού θεωροῦσε ὡς τὸ κύριο ἔργο του, τὴ διδασκαλία καὶ τὴν ἐκπαίδευση τῶν φοιτητῶν του.

Στις 6 Δεκεμβρίου ἀπεβίωσε ὁ ἀπὸ τὸ 1950 ἐταῖρος μας, Ὑφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Σωτήριος Δάκαρης. Ἀνῆκε στὴν ὁμάδα τῶν ἐπιμελητῶν τῶν Ἀρχαιοτήτων πού ἦλθαν στὴν Ὑπηρεσία τὸ 1949 καὶ τὸ 1950. Τέσσερις ἀπὸ αὐτοὺς βρίσκονται μαζί του στὰ Ἡλύσια πεδία. Ὁ Σεραφεῖμ Χαριτωνίδης, ὁ Δημήτριος Θεοχάρης, ὁ Παῦλος Λαζαρίδης καὶ ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος. Ἡ πλειάδα ἐκείνη τῶν νέων ἐπιμελητῶν ἀνανέωσε τὸν Κλάδο, πού τότε τὸν ἀποτελοῦσε μιὰ εἰκοσάδα ἐφόρων.

Ὁ Σωτήριος Δάκαρης ἀνέλαβε ἐξαρχῆς τὴν Ὑφορεία τῆς Ἠπείρου τὴν ὁποία καὶ δημιούργησε. Ὁργάνωσε μόνος του, χωρὶς ὑλικὴ βοήθεια, τὴν Ὑπηρεσία μιᾶς περιοχῆς πού εἶχε δεῖνὰ δοκιμαστῆ κατὰ τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1940-1949. Συνεργάτης στὴν ἀρχὴ τοῦ Δημητρίου Εὐαγγελίδου στὴν ἀνασκαφὴ τῆς Δωδώνης, ἀνέλαβε τὴ διεύθυνσή της τὸ 1959

καὶ τὴν προήγαγε μὲ μεγάλα βήματα. Πρῶτος ἔδωσε τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ μεγάλου ἱεροῦ τοῦ Διὸς ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐρασιτεχνικὴ ἔρευνα τοῦ Κωνσταντίνου Καραπάνου. Ἀπὸ τὴν ἑκατοντάδα τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Σωτηρίου Δάκαρη λίγα ἀποτελοῦν διδακτικὰ κείμενα γιὰ τοὺς φοιτητὲς του. Τὰ λοιπὰ εἶναι μελέτες καὶ αὐτοτελῆ δημοσιεύματα ἀποκλειστικὰ γιὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα τῆς Ἠπείρου, γιὰ τὴ γνώση τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν θεμέλια.

Οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας, εἶναι οἱ ἤδη γνωστὲς ἀπὸ τὰ προηγούμενα χρόνια, πλουτισμένες μὲ λίγες νέες καὶ σημαντικὲς πού καταλαμβάνουν τὴ θέση παλαιότερων πού τερματίστηκαν. Δὲν ἀνανεώνεται μόνο ἡ φύτρα τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων.

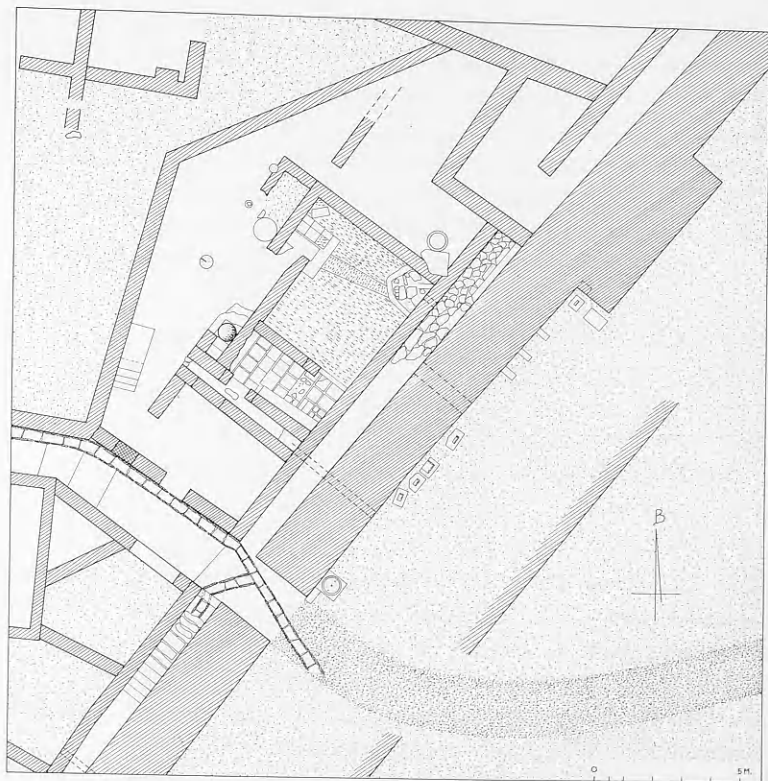
Ἀνασκαφές

Στὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος, ἀνασκάφηκαν ὀλοκληρωτικὰ κτίρια τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπισημανθεῖ καὶ μερικῶς ἐρευνηθεῖ τὰ παλαιότερα χρόνια. Στὸ ἐσωτερικό του, ἐκατέρωθεν τῆς ἀνατολικῆς πύλης, βρίσκονται δύο συγκροτήματα τὰ ὁποῖα ἐξαιτίας τῆς θέσης τους ἦσαν στρατιωτικά. Τὸ βόρειο εἶναι τὸ πυλώριον, ἔδρα τοῦ πυλωροῦ, τοῦ ἀξιωματικοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε στὴν εὐθύνη του τὴν ἀσφάλεια τῆς πύλης καὶ τὸν ἔλεγχο αὐτῶν ποὺ ἔρχονταν στὸ φρούριο ἢ ἔφευγαν (εἰκ. 1). Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ πυλώριον σώθηκαν μερικοὶ τοῖχοι μόνον. Στὰ χρόνια τῆς ρωμαϊοκρατίας περιῆλθε στὴν κατοχὴ ἰδιώτου, ὁ ὁποῖος κατασκεύασε δάπεδα ἀπὸ πήλινες πλάκες καὶ ἀπὸ κεραμίδια στοὺς στεγασμένους χώρους καὶ ἐγκατέστησε μικρὸ ἐργαστήριον ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώθηκαν ἴχνη κλιβάνου. Ὁ ὄροφος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν 3ο π.Χ. αἰ., μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀρχῆς τῆς λίθινης κλίμακας ποὺ ὠδηγοῦσε σὲ αὐτὸν καὶ τὴ μεγάλη ποσότητα χύματος ἀπὸ διαλυμένες ὠμές πλῆθες.

1. ΡΑΜΝΟΥΣ
B. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

φρούριο

πυλώριον

1 Τό πυλώριο ἐσωτερικά τῆς ἀνατολικῆς πύλης (σχ. Εὐ. Ὀλυμπίου).

συνέδριον

Νότια τῆς πύλης ἀνασκάφηκε συγκρότημα, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται μετὰ τὸ μαρτυρούμενο ἀπὸ ἐπιγραφή τοῦ 252 π.Χ. συνέδριον, δηλαδή τόπο συγκεντρώσεων, συσκέψεων καὶ ἀναφυχῆς (εἰκ. 2-3). Σήμερα θὰ τὸ ὀνομάζαμε στρατιωτικὴ λέσχη ἢ κέντρο ψυχαγωγίας μονάδας. Τὸ συνέδριο κατασκευάστηκε στὸν χῶρο

τῆς μεγάλης ἐσκαφῆς γιά τήν ἀνατολική πύλη. Ὅρίζεται δυτικά καί νότια ἀπό ἀναλημματικό τοῖχο καί τὸ βόρειο ὄριό του εἶναι τὸ πρῶτο τμήμα τῆς ἀνωφεροῦς ὁδοῦ τῆς ἀνατολικῆς πύλης.

Πλὴν τοῦ οἰκήματος τοῦ κυρίως συνεδρίου, τὸ συγκρότημα διέθετε μεγάλη αὐλὴ μὲ δεξαμενὴ νεροῦ καί ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ γιά τὰ νερά τῆς βροχῆς. Ἡ αὐλὴ χρησίμευε γιά τίς συγκεντρώσεις τῶν στρατιωτῶν. Κατὰ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. πιθανῶς, ἐνῶ τὸ κτίριο τοῦ συνεδρίου εἶχε ἐρειπωθεῖ, κτίστηκαν στὴν αὐλὴ πέντε μικρὰ δωμάτια τὰ ὁποῖα χρησίμευαν ἴσως ὡς πανδοχεῖο. Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ φρουρίου τὰ κτίσματα αὐτὰ ἐρειπώθηκαν καί ὁ χώρος ὀλόκληρος τοῦ συγκροτήματος ἐπιχώθηκε ἐπίτηδες καί ἐξισώθηκε διατηρώντας πάντοτε ἔντονη κλίση πρὸς τὰ ΒΑ. Γιά τὴ συγκράτηση τῶν χωμάτων τοῦ χώρου, πού μεταβλήθηκε σὲ ἀγρὸ ἢ περιβόλι, κατασκευάστηκαν στὸ ἀνώτερο στρώμα τρεῖς περίπου παράλληλοι, ἐπιπόλαιοι ὅμως, ἀναλημματικοὶ τοῖχοι μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ πού συγκρατοῦσαν τὰ χώματα. Αὕτῃ ἦταν καί ἡ τελευταία χρῆση τοῦ χώρου. Πρὶν ὅμως γίνει ἡ τεχνητὴ ἐπίχωσή του φαίνεται ὅτι ἔμεινε πολλὰ χρόνια ἐγκαταλειμμένος, γιὰ τὸ κατώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης ἦταν ἀρκετοῦ ὕψους καθαρὴ λάσπη πού εἶχαν συγκεντρώσει βροχῆς μερικῶν ἐτῶν, μὲ θραύσματα ἀγγείων πού τὰ νερά εἶχαν παρασύρει. Τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς λάσπης βρέθηκε καί στὸ πυλώριο καί σὲ ἄλλα κτίρια, μαρτύριο περιόδου ἐρημώσεως τοῦ φρουρίου ἢ τμήματός του. Ἡ φτώχεια ἐξάλλου τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ζωῆς του φαίνεται καί ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ τελευταῖοι κάτοικοί του φεύγοντας πῆραν μαζί τους ὅ,τιδὴποτε χρήσιμο, ἀφήνοντας πίσω τους μόνο ὅσα κεραμίδια ἀπὸ τίς στέγες ἢ ἀγγεῖα ἢ μυλόπετρες δὲν τοὺς χρησίμευαν λόγῳ τῆς φθορᾶς τους.

στρατηγεῖον

Τρίτο συγκρότημα, τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει πλήρως ἐρευνηθεῖ, εἶναι τὸ στρατηγεῖον, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸ ψήφισμα τοῦ 252 π.Χ. πὺ μνημονεύθηκε· βρίσκεται πλάι καὶ ἀνατολικά τοῦ συνεδρίου. Τὸ ἀποτελοῦσε μεγάλο ὀρθογώνιο δωμάτιο ἐσωτ. διαστ. 3.4X4.65 μ., γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχαν ἄλλα γνωστά ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἔρευνα. Νότια μικρὸς ναῖσκος καὶ διώροφο κτίριο, ἀνατολικά σειρὰ δωματίων καὶ βόρεια τὸ ἱερό τοῦ Ἡρώος Ἀρχηγέτου. Ὁ ναῖσκος στὸν ὁποῖο ὡς μόνο λατρευτικὸ στοιχεῖο διασώθηκαν λίθινα πόδια τραπέζης, ἴσως ἦταν ἀφιερωμένος στὸν Δία Σωτήρα καὶ τὴν Ἀθηναῖαν Σώτειρα, προστάτες τῶν στρατιωτικῶν, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία στὸ φρούριο ἦταν μακρὰ καὶ ἐπίσημη.

Τὸ στρατηγεῖο μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή του ἐρειπώθηκε. Οἱ πλίνθινοι τοῖχοι τοῦ ὀρθογώνιου δωματίου διαλύθηκαν καὶ οἱ βροχὲς σκέπασαν τὰ ἐρείπια μὲ παχὺ στρώμα λάσπης. Στὴν τελευταία χρῆση τοῦ χώρου διατηρήθηκαν τὰ νότια καὶ τὰ ἀνατολικά κτίσματα καὶ στὸν χώρο τοῦ κεντρικοῦ κατασκευάστηκε μεταλλευτικὸς κλίβανος καὶ πρόχειρο ὑπόστεγο σχήματος Π.

Ὁ ἐπιγραφικότατος Ραμνοῦς μᾶς ἔδωσε κατὰ τὸ 1996 λίγες ἀλλὰ σημαντικότερες ἐπιγραφές. Πρώτη εἶναι θραῦσμα στήλης μὲ τὸ ὁποῖο συμπληρώνεται ψήφισμα γνωστὸ ἀπὸ χρόνια. Τὸ ἐνδιαφέρον βρίσκεται στὸ ὅτι στὸ νέο θραῦσμα σώζεται μερικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθηναίου ἀρχοντος μὲ τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται τὸ ψήφισμα. Εἶναι ὁ Ἑλλίνης τοῦ 356/5 π.Χ. Ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ὅτι οἱ τιμώμενοι μὲ τὸ ψήφισμα Φιλοκλῆς καὶ Διόδωρος ἀναφέρονται ὡς χιλιάρχιοι, ἀξίωμα τὸ ὁποῖο δὲν μαρτυρεῖται κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Ἀθήνα.

Στὸν χώρο τοῦ συνεδρίου βρέθηκε βάση τριῶν χάλκινων λαμπάδων πὺ εἶχε ἀναθέσει στὸν Δία Σωτήρα καὶ τὴν Ἀθηναῖαν Σώτειρα, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου ἢ τὸς ἀρχές τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.,

στρατηγὸς τῆς παραλίας γιὰ νίκη τῶν στρατιωτῶν του σὲ ἀγῶνες λαμπαδηδρομίας τῆς Ἀθήνας. Οἱ νικητὲς στὰ Πτολεμαῖα ἦσαν τρεῖς: δύο Ἀθηναῖοι, Λαμπτρεὺς καὶ Ἀχεροδούσιος καὶ ἓνας πάροικος.

Ἡ τρίτη ἐπιγραφή εἶναι ἐπίγραμμα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., χαραγμένο σὲ ἀκατέργαστη μαρμάρινη πλάκα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Ραμνούσιος Πυθογένης ἀφιερώνει στὸν Ἑρμεία, δηλαδή στὸν Ἑρμῆ, «τίδ' ἄγαλμα περικλυτὸν ἔργον ἑαυτοῦ». Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἦταν ἡ μαρμάρινη πλάκα ποὺ χρησίμευε ὡς θρανίον.

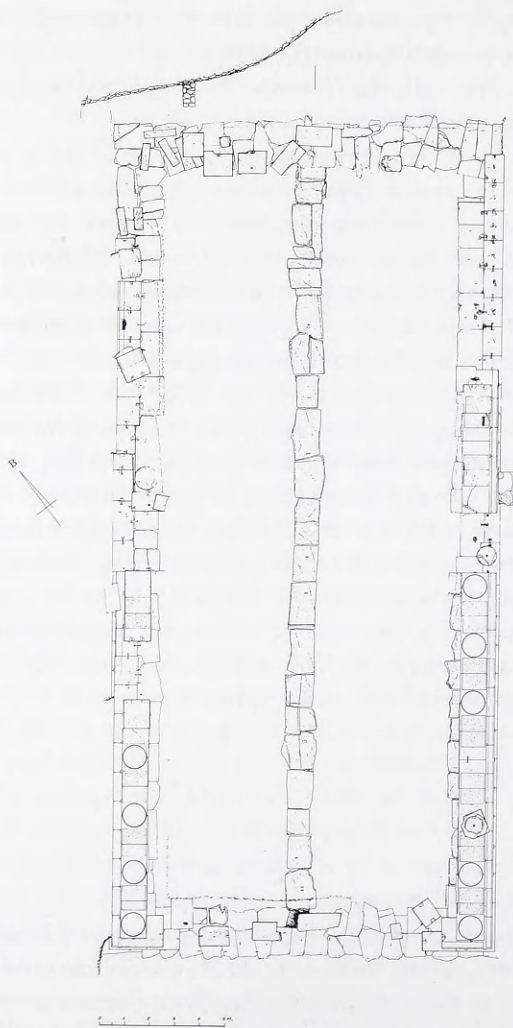
Τελευταῖο ἐπιγραφικὸ εὔρημα, καὶ ἴσως τὸ σημαντικότερο, εἶναι βάθρο τετράγωνου Ἑρμῆ μὲ χαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων τῆς Λεωντίδος φυλῆς τοῦ 333/2 π.Χ. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιγραφῆς βρίσκεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸ ὅτι μὲ αὐτὴν συμπληρώνεται πλήρως ἑλλιπὴς κατάλογος τῆς Λεωντίδος τῆς ἴδιας χρονιάς, ποὺ εἶχε βρεθεῖ πρὶν ἀπὸ μισὸν αἰῶνα στὴν ἀρχαία Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι σώζεται τὸ ὄνομα τοῦ κοσμητοῦ ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ὁ κοσμητὴς τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀγορᾶς. Ὁ νέος κατάλογος δίνει στοιχεῖα γιὰ τὴ λύση τοῦ ζητήματος τῆς διάρκειας τῆς θητείας τῶν κοσμητῶν καὶ τῶν σωφρονιστῶν τῶν ἐφήβων τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἂν δηλαδή ἐκλέγονταν γιὰ ἓνα ἢ γιὰ δύο χρόνια.

Τοῦ δωρικοῦ κτιρίου τοῦ Θορικοῦ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη χάρις στὴ γενναία βοήθεια τῆς ΔΕΗ, ἡ ὁποία ἀπὸ ἐτῶν καταβάλλει τὰ ἐξόδα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐνῶ ἡ ἔρευνα δὲν παρουσίασε, ἀπὸ ἀποψη ἐπιστημονικῆ καμιὰ δυσκολία, τὸ ἔργο ὑπῆρξε ἐπίπονο καὶ κουραστικό, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης σκληρό-

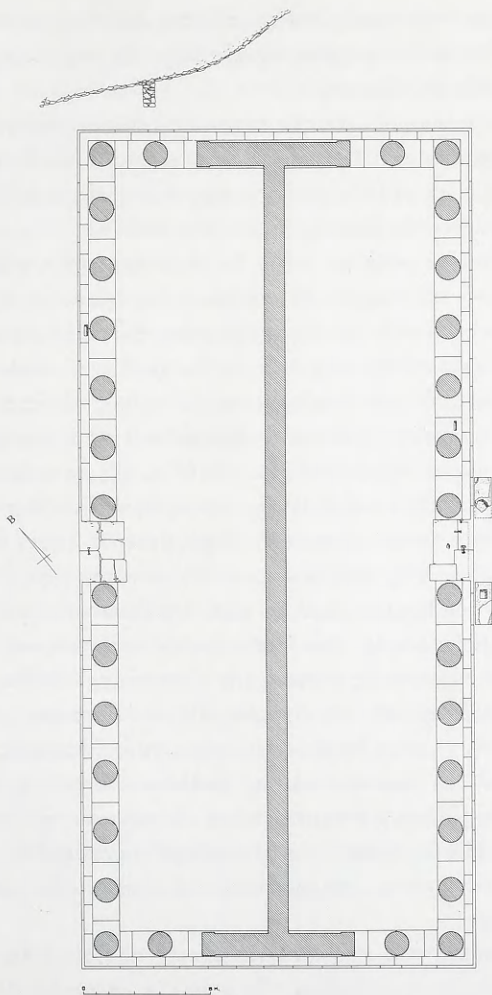
2. ΘΟΡΙΚΟΣ

συνεργ.

Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

4 Τὸ δωρικὸ κτίριο τοῦ Θορικοῦ. Κάτοψη τῆς σημερινῆς κατάστασης (σχ. Ἰω. Γιαρμενίτη· προσθήκη Εὐ. Ὀλυμπίου).

5 Τὸ δωρικὸ κτίριο τοῦ Θορικοῦ. Ὑποθετικὴ ἀποκατάσταση τῆς κάτοψης (σχ. Εὐ. Ὀλυμπίου).

τητας τῶν ἐπιχώσεων, λάσπης τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔπειτα ἀπὸ μεγάλες βροχές ξεχειλίζει καὶ πλημμυρίζει τὴν πεδιάδα τοῦ Θορικοῦ.

Μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκε πλήρως ἡ περίμετρος τοῦ κτιρίου τοῦ ὁποίου μπορεῖ πλέον νὰ μελετηθεῖ, παρὰ τὴ μεγάλη φθορά, ἡ κατασκευὴ τῆς κρηπίδας καὶ τῶν βαθμίδων τῆς δωρικῆς περιστάσης (εἰκ. 4).

Ἡ ἔρευνα κατὰ τὸ 1996 περιορίστηκε στὸν χώρο τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου. Τὸ νέο καὶ πολὺ σημαντικό στοιχεῖο πὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ὡς μακροῦ ἄξονος, ἰσχυροτάτου τοίχου, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὸ οἰκοδόμημα κατὰ μῆκος, σὲ δύο ἴσα τμήματα. Ὁ τοῖχος αὐτὸς σώζεται πλήρως καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνειά του βρίσκεται 0.39 μ. χαμηλότερα τῆς ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου, 0.09 μ. τῆς ἐπιφανείας τῆς δεύτερης βαθμίδας καὶ 0.105 μ. ὑψηλότερα τῆς εὐθυντηρίας· δὲν θὰ ἦταν λοιπὸν φανερὸς ὁ τοῖχος ὅταν τὸ κτίριο θὰ εἶχε ὀλοκληρωθεῖ. Στὴν ἀναπαράστασή τῆς κάτοψής του, ἀπὸ τὸν Στάη καὶ τὸν Γραυλό, τὸ κτίριο φέρει ἀπὸ δεκατέσσερις κίονες στὶς μακρὲς πλευρὲς, πὺ διακόπονταν ἀπὸ κεντρικὰ ἀνοίγματα, καὶ στὶς στενὲς πλευρὲς ἀπὸ ἐπτὰ κίονες ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων ὀρίζεται καθ' ὑπολογισμόν. Τὸ μόνο μαρτύριο ὑπαρξῆς κίωνων στὶς στενὲς πλευρὲς εἶναι τμήμα στυλοβάτη πρὸς Ἄνατολάς τοῦ ΝΔ γωνιακοῦ κίονος, τὸ ὁποῖο εἶδε καὶ σχεδίασε ὁ ἄγγλος ἀρχιτέκτων Francis Bendorf. Σήμερα δὲν σώζεται. Ὁ Bendorf πρῶτος ἀποκατέστησε συμπερασματικῶς στὶς στενὲς πλευρὲς ἐπτὰ κίονες καὶ τὴν ἀποψὴ του δέχτηκαν οἱ κατόπιν μελετητές.

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν εἰσόδων στὶς μακρὲς πλευρὲς δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξὴ κεντρικοῦ κίονα στὶς στενὲς, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο στὴ λειτουργία τοῦ κτιρίου. Ἡ ὑπαρξὴ ὅμως τοῦ κατὰ μῆκος τοίχου, πὺ τὸ χώριζε σὲ δύο ὅμοια καὶ ἐπιμήκη τμήματα θέτει ζήτημα ὑπάρξεως πλήρους κιονοστοι-

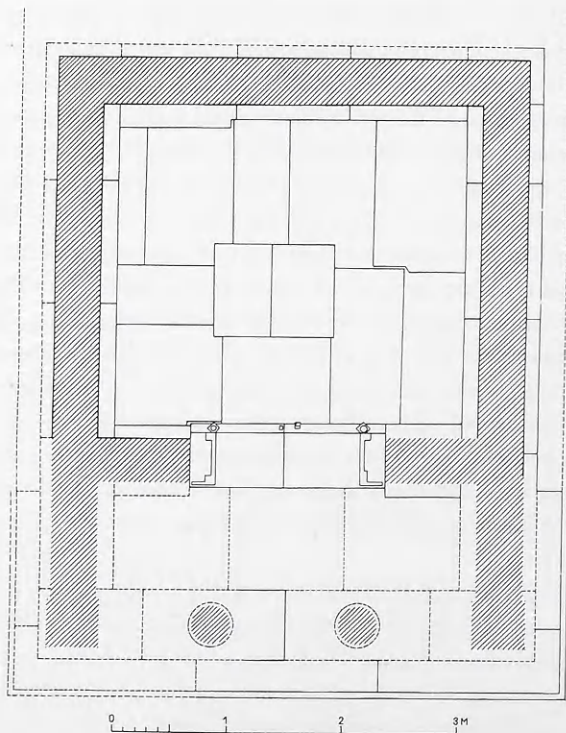
χίας στις στενές πλευρές ἢ δύο μόνον κιόνων. Τὸ λοιπὸ μέρος τῆς κιονοστοιχίας θὰ κατελάμβανε τοῖχος (εἰκ. 5). Ἡ καταστροφή τοῦ στυλοβάτη τῶν στενῶν πλευρῶν δὲν ἐπιτρέπει, πρὸς τὸ παρὸν, νὰ δοθεῖ τελικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα. Τοῦτο θὰ γίνῃ ὅταν μελετηθοῦν οἱ μαρμαρόπλινθοι ποὺ βρέθηκαν σχεδὸν ὀλόκληρες ἢ σὲ θραύσματα ἐπάνω στὸ κτίριο. Δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὲς γιὰ νὰ ἀπαρτίσουν ὀλόκληρο τὸν τοῖχο ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε τὸ σχῆμα τοῦ διπλοῦ T. Ἴσως πλήρως λίθινα ἦσαν τὰ δύο ἄκρα του. Δὲν πρέπει ἐξἄλλου νὰ λησμονεῖται ὅτι οἱ λίθοι τοῦ κτιρίου λεηλατήθηκαν στὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νεώτερα χρόνια.

Ἡ μορφή τοῦ δωρικοῦ κτιρίου ἐμφανίζεται τώρα ἀκόμη περισσότερο ἰδιότυπη καὶ πρωτοφανής γιὰ τὴν Ἀττικὴ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὅμοια ἐπιμήκη τμήματα μὲ εἴσοδο στὸ κέντρο τῆς μακρᾶς τους ὀψης. Τὰ τμήματα αὐτὰ αποτελοῦν δύο στοές, ὠφέλιμου βάθους 5.50 μ. περίπου καὶ μήκους 30 μ. Ἡ στέγη τοῦ ὅλου συγκροτήματος θὰ ἦταν δικλινῆς καὶ κατὰ τὸν μακρὸ ἄξονα θὰ στηριζόταν τελικὰ στὸν κατὰ μῆκος τοῖχο. Ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν βρέθηκαν ἐπιστύλια, ζωφόρος καὶ γείσα, τὸ κτίριο ἔμεινε ἡμιτελὲς καὶ ἄστεγο. Ὁ κατὰ τὸν μακρὸ ἄξονά του τοῖχος καὶ τὰ τμήματα τῶν στενῶν πλευρῶν φαίνεται ὅτι εἶχαν κατασκευαστεῖ. Τὸ κύριο μέρος θὰ ἦταν ἀπὸ ὠμές πλίθες καὶ μόνον τμήματά του ἀπὸ μάρμαρο. Δὲν βρέθηκε ἐπὶ τοῦ ἀξονικοῦ τοίχου κανένα λείψανο λίθινης κατασκευῆς καὶ ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι γενικῶς ἐπίπεδη καὶ προετοιμασμένη γιὰ νὰ δεχθεῖ ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους. Ὑποθέτουμε λοιπὸν πρὸς τὸ παρὸν ὅτι τὸ κατώτερο μόνον μέρος ἦταν ἀπὸ μάρμαρο.

3. ΑΜΦΙΑΘΡΕΟ
ΩΡΩΠΟΥ
Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

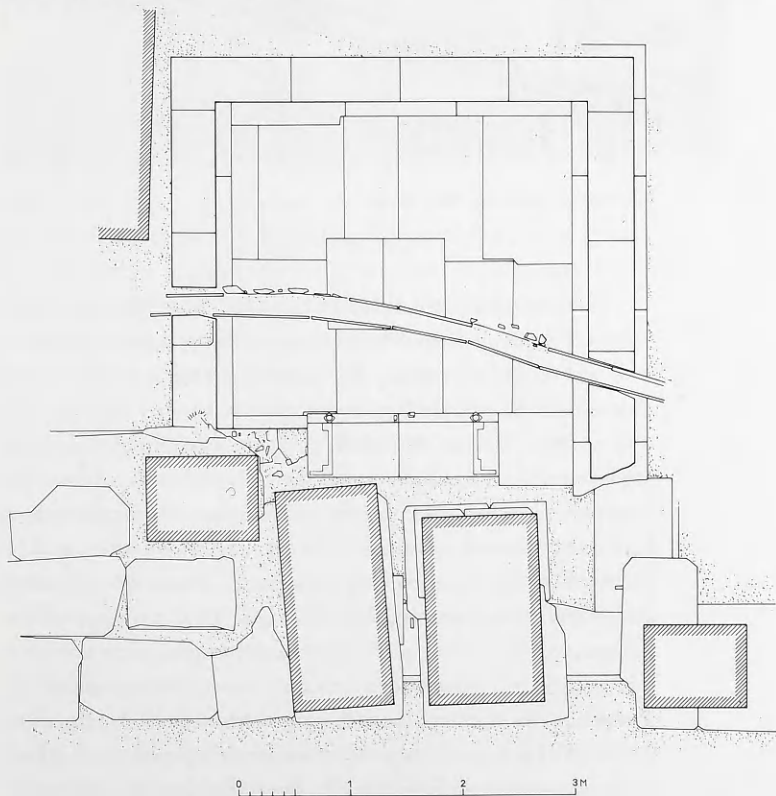
Γιὰ τὴ διευκρίνηση ζητημάτων τῆς κατασκευῆς τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ἀμφιαράου (εἰκ. 8) στὸ μεγάλο ἱερό του τοῦ Ὠρωποῦ, ἔγινε καθαρισμὸς τοῦ μνημείου καὶ νέα σχεδιάσή του. Τὸν ναὸ εἶχε ἀνασκάψει ὁ Βασίλειος Λεονάρδος, ὁ ὁποῖος εἶχε δώσει σύντομη δημοσίευση (ΠΑΕ 1924, 99-101, εἰκ. 2) (εἰκ. 6). Οἱ μετέπειτα μνηεῖς του καὶ περιγραφές βασίστηκαν στὴν πρώτη

6 Κάτοψη ἀποκατεστημένη τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ἀμφιαράου (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

χωρίς να προσθέτουν ουσιαστικά στοιχεία. Ἡ νέα ἀποτύπωση που βασίζεται καὶ σὲ ἀνασκαφικὸ καθαρισμὸ τοῦ 1990 κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μελέτης τῶν βάθρων τοῦ ἱεροῦ, παρέχει τὰ σωζόμενα μέρη τοῦ μνημείου, πλήρη τὴν πλακόστρωση καὶ ἀρκετὰ στοιχεῖα τοῦ προδόμου ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοποθετήθηκαν, ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰ. καὶ μετὰ, τέσσερα βάθρα ἀνδριάντων (εἰκ. 7).

7 Κάτοψη τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ἀμφιαράου μετὰ τὴν κατεδάφισή του σὲ ἀρχαῖα χρόνια (σχ. Μανόλιας Σκουλούδη).

8 Ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ Ἀμφιαράου.

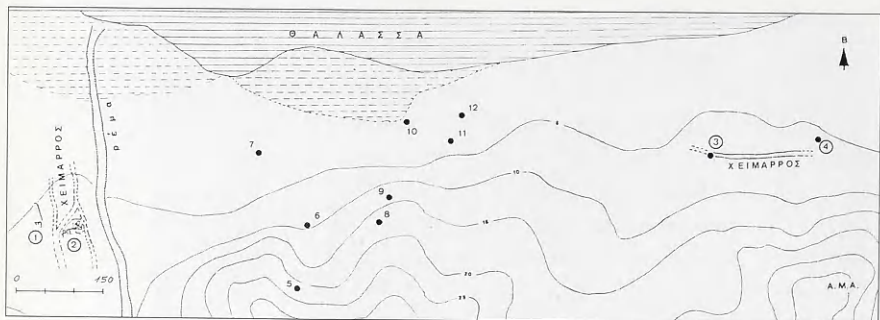
Ἡ εἰκασία τοῦ Λεονάρδου ὅτι μεγάλος πωρόλιθος, πού βρέθηκε μέσα στὸν ναῖσκο, ἀποτελοῦσε τὸ θάβρο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος δὲν εὔσταθεῖ. Ἡ πωρόπλινθος ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ ἀποτελοῦσε μοναδική ἐξαίρεση ὡς πρὸς τὸ ὕλικό στή σειρά τῶν πολυάριθμων θάβρων τοῦ ἱεροῦ, δὲν εἶναι κατεργασμένη γιὰ νὰ δεχθεῖ ἄγαλμα μαρμάρينو ἢ χάλκινο. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τῆς κατασκευῆς τοῦ ναῖσκου. Ἡ πλακόστρωση ἔχει κατασκευαστεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο πῶρο, σχετικῶς μαλακό. Δὲν παρουσιάζει ἴχνη φθορᾶς ἀπὸ πατήματα. Φθορὰ δὲν μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀπὸ σκληρὸ ἀσβεστόλιθο κατώφλι. Ὁ ναῖσκος λοιπὸν δὲν χρησιμοποιοῦντο ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, οὔτε κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συχναζόταν συστηματικά. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθεθεῖ, ἐξαιτίας τοῦ μικροῦ μεγέθους του (ὁ σηκὸς εἶναι 2.90x3.30 μ.), ὅτι ὁ ναῖσκος ἦταν μόνον θησαυρός, ἀποθήκη πολύτιμων ἀντικειμένων καὶ ὅτι δὲν χρησίμευε στή λατρεία,

λόγος πού θα ἐβάρυνε στήν ἀπόφαση τῶν Ὀρωπίων νά τὸν κατεδαφίσουν καί στὰ ἐρείπιά του νά ἰδρύσουν βάρθρα ἀγαλμάτων. Στὸ Μοσχάτο τῆς Ἀττικῆς ἔχει ἀνασκαφεῖ ναῖσκος στὸν σηκὸ τοῦ ὁποίου (2.60X2.60) ἦταν ἰδρυμένο τὸ μεγάλο μεγέθους σύνταγμα τῆς θεᾶς Κυβέλης μὲ τὸ σὲ ξεχωριστὸ βάρθρο λιοντάρι (Ἰω. Παπαχριστοδοῦλου, ΑΕ 1973, 187-217). Τὸ μέγεθος λοιπὸν δὲν ἀποτελεῖ κριτήριον χρήσης καί ὁ ναῖσκος τοῦ Ἀμφιαράου στὸ ἱερό του θὰ θεωρεῖται ὡς ὁ ἐκεῖ πρῶτος γνωστός ναὸς τοῦ θεοῦ.

Νέα ἀνασκαφὴ γιὰ τὴν Ἑταιρεία, καί πολὺ σημαντικὴ, εἶναι ἐκεῖνη πού ἔγινε στὴ Σκάλα Ὀρωποῦ. Ἡ Σκάλα Ὀρωποῦ καταλαμβάνει τὴ θέση τοῦ ἀρχαίου Ὀρωποῦ, βοιωτικῆς πόλης στὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς, πού ἀποτελέσκει μόνιμη διεκδίκηση τῆς Ἀθήνας ἕως τὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου.

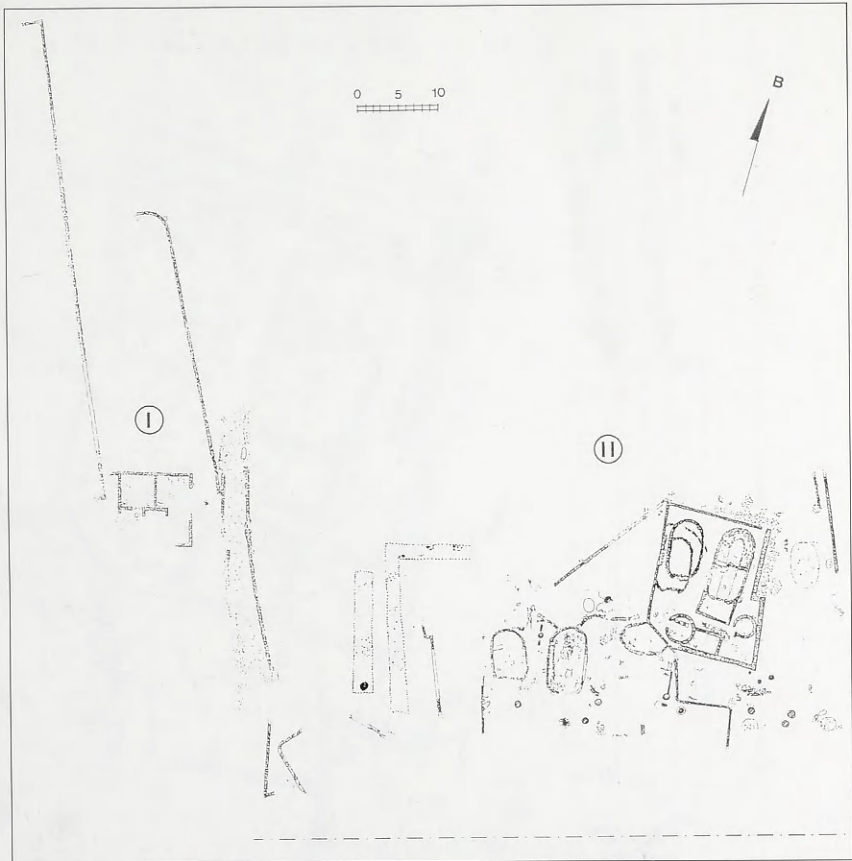
Ἡ ἀνασκαφὴ ἣ ὁποία ἔγινε τὸ 1996 ὑπῆρξε συμπληρωματικὴ μεγάλῃς ἀνασκαφῆς πού εἶχε γίνει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βασιλείου Πετράκου ὡς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ἀπὸ τὴν ἀείμνηστη Ἀλίκη Δραγώνα († 3 Ἰουλίου 1988). Στὴν ἐδῶ ἔκθεση θὰ ἀναφερθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς ὅπως ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς νέας. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε δυτικὰ τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Σκάλας Ὀρωποῦ, στὸν χωρὸ ἀνέγερσης τῶν νέων σχολείων (εἰκ. 9, ἀρ. 2· εἰκ. 10).

Τότε, κατὰ τὰ ἔτη 1985-1987 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ὀρθογώνια οἰκία πρῶτων ἀρχαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 12). Σῶζονται δύο σχεδὸν τετράγωνα δωμάτια καί τμῆμα ἐνὸς τρίτου πού ἀνοίγουν πρὸς Ν σὲ διάδρομο. Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ἐνὸς δωματίου βρέθηκε στὴ θέση του πῆλινος λουτήρας, ἐνῶ στὴν ἀπέναντι γωνία ὑπῆρχε ἐστία. Βορειότερα ἀποκαλύφθηκε τοίχος μήκους

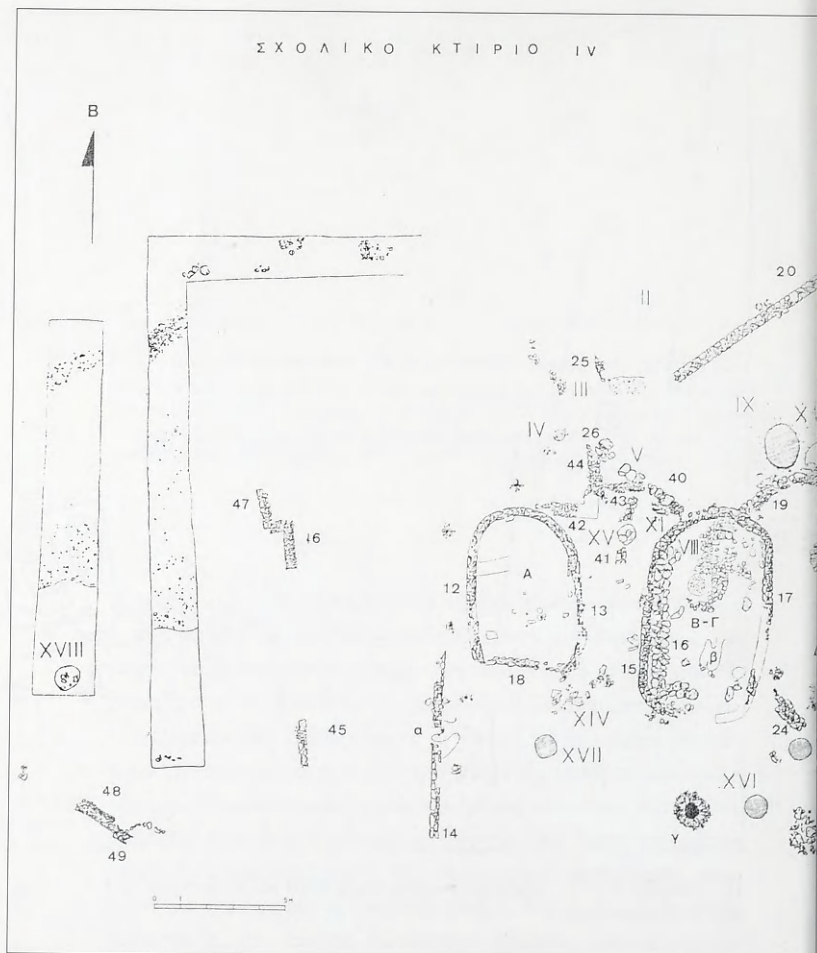
9 Χάρτης του Ώρωπού κατά τους γεωμετρικούς και πρώιμους αρχαίους χρόνους: 1. Ο.Σ.Κ. Τομέας Ε. 2. Ο.Σ.Κ. Τομέας έργαστηρίων. 3. Ο.Τ.Ε. Λείψανα ύστερων πρωτογεωμετρικών, υποπρωτογεωμετρικών και ύστερογεωμετρικών - πρώιμων αρχαίων χρόνων. 4. Οικόπεδο Μαρτιγιόπουλου. Ταφικό άγγείο ύστερογεωμετρικής περιόδου. 5-12. Ώστρακα γεωμετρικής περιόδου. Διακεκομμένη γραμμή: υποθετική άκτογραμμή κατά τή γεωμετρική περίοδο.

35 περίπου μ., πού καταλήγει σέ άψίδα. Έφόσον άποδειχθεί ότι ό τοίχος άποτελοῦσε μέρος στεγασμένου οικόδομήματος, θά μπορούσε νά ταυτιστεί με έκατόμπεδο άψιδωτό νάό, άν και δέν αποκλείεται νά πρόκειται για περίβολο ή αναλημματικό τοίχο. Τά ύστρακα πού συλλέχθηκαν σέ έπαφή με τόν τοίχο επιτρέπουν τήν προσωρινή χρονολόγησή του στήν ύστερογεωμετρική περίοδο. Έκει κοντά διέρχεται και δρόμος του όποιου οί πλευρές όρίζονται από αναλημματικούς τοίχους. Με βάση τήν κεραμική ή πρωιμότερη φάση τής όδοῦ μπορεί νά θεωρηθεί σύγχρονη με εκείνη τής όρθογώνιας οίκιας. Τέλος, στο Δ όριο τής ανασκαφής, σέ αρκετά ύψηλότερο επίπεδο, άποκαλύφθηκε τοίχος μήκους 59 μ. πού πιθανώς αντιπροσωπεύει περίβολο δημόσιου χώρου πού εκτεινόταν πρός Δ. Τά ύστρακα πού προέρχονται από τό στρώμα μέσα στο όποιο θεμελιώθηκε ό τοίχος επιτρέπουν τή χρονολόγησή του στα ύστερα αρχαία χρόνια.

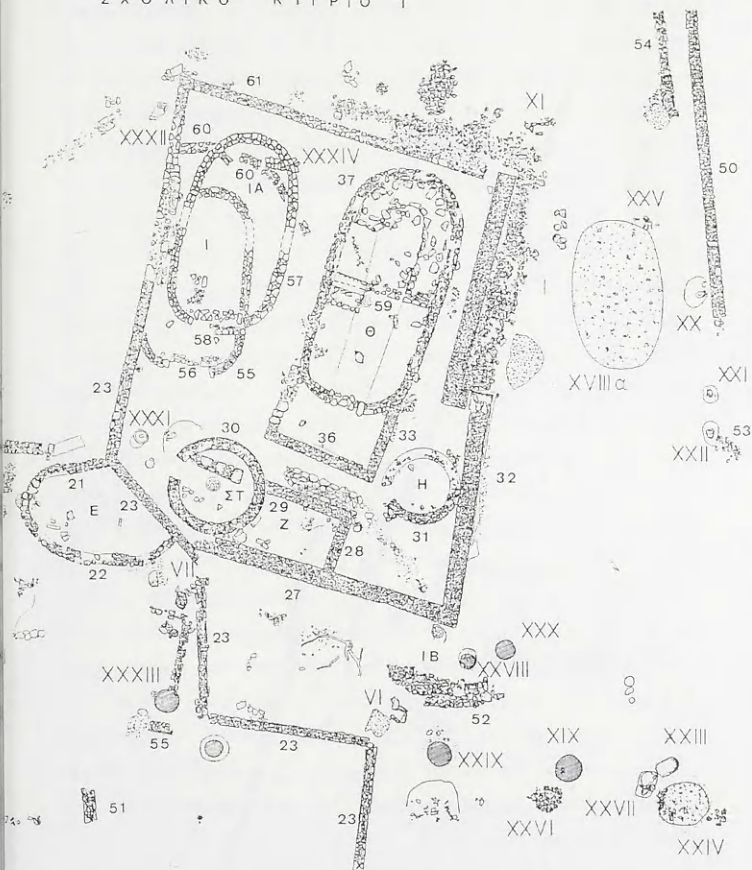
10 Οικόπεδο Ο.Σ.Κ. Τοπογραφικό σχέδιο τομέα E (I) και εργαστηρίων (II)
(σχ. Ν. Καλλιωντζή).

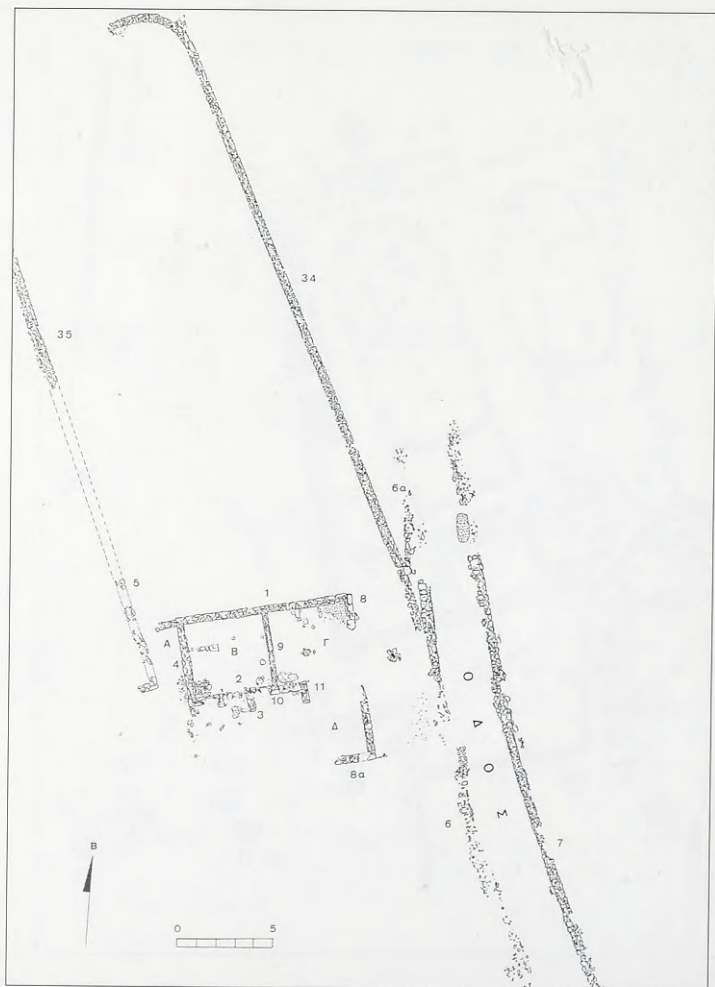
Στόν κεντρικό τομέα τῆς ἀνασκαφῆς ἐρευνήθηκε ἐκτετα-
μένο συγκρότημα ἐργαστηρίων γιά τήν κατεργασία μετάλλων,
πού ἦταν σέ χρήση ἀπό τά μέσα τοῦ 8ου ἕως καί τά τέλη τοῦ

11 Οικόπεδο Ο.Σ.Κ. Κάτοψη κεντρικού τομέα Σχολικῶν Κτιρίων I (ἀνατολ.) καὶ IV (δυτ.) A-IB, κτίρια ὑστερογεωμετρικῶν - πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. 1-61, τοῖχοι. I-XXXIV, τάφοι, λάκκοι, πυρές, κλπ. α-β, κλιβάνοι κεραμεικῆς. γ, φρέαρ (σχ. Ν. Καλλιωντζή).

ΣΧΟΛΙΚΟ ΚΤΙΡΙΟ Ι

12 Οικόπεδο Ο.Σ.Κ. Κάτοψη τομέα Ε. Τ34. αψιδωτός τοίχος ύστερογεωμετρικής περιόδου. Α-Δ. σπίτι των πρώιμων αρχαίων χρόνων. Τ6-Τ7. ὁδὸς τῆς ἀρχαίας περιόδου. Τ5/Τ35. περίβολος ὕστερων ἀρχαίων χρόνων (σχ. Ν. Καλλιωντζή).

7ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 11). Ἀποκαλύφθηκαν πολλὰ οἰκοδομήματα, ἓνα ὀρθογώνιο, ἓνα ἄψιδωτό, ὀκτώ ἔλλειψοειδῆ καὶ δύο κυκλικὰ καθὼς καὶ ἀρκετοὶ περίβολοι. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀντιπροσωπεύουν περισσότερες ἀπὸ μία οἰκοδομικὴς περιόδους. Δὲν εἶναι ἀκόμη σαφῆς ὁ προορισμὸς ὄλων τῶν κτιρίων. Τὰ περισσότερα χρησίμευαν ὡς ἐργαστήρια μεταλλοτεχνίας. Αὐτὸ πιστοποιεῖται ἀπὸ τοὺς διάσπαρτους μεταλλευτικὸς κλιθάνους καὶ τὶς ἐστίες, τόσο μέσα ὅσο καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα, ἀπὸ τὰ στρώματα στάχτης στὸ ἐσωτερικὸ τῶν περισσότερων ἔλλειψοειδῶν κτιρίων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πολυπληθῆ ἀπορρίμματα καμίνευσης ποὺ βρέθηκαν εἴτε μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὰ κτίρια, εἴτε σὲ λάκκους. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα συγκαταλέγονται ἀρκετὰ πήλινα ἀκροφύσια, σιδερένια ἢ λίθινα ἐργαλεῖα, ὀρισμένα μάλιστα ἀπὸ ὄψιανό, καὶ μυλόπετρες. Ἡ παρουσία μεγάλου ἀριθμοῦ μολύβδινων συνδέσμων ἴσως δηλώνει ὅτι μία ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τῶν τεχνιτῶν ἦταν ἡ συγκόλλησις πήλινων ἀγγείων.

Ἡ διατήρησις τῶν κτισμάτων εἶναι ἐξαιρετικὴ. Οἱ κατώτεροι τοῖχοι εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ ἄδρᾶ κατεργασμένους λίθους, προσαρμοσμένους μεταξύ τους· ἔφεραν ἀνωδομὴ ἀπὸ ὠμῆς πλῖθες οἱ ὁποῖες σώζονται σὲ ὀρισμένα σημεῖα. Τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ τοιχοβάτη ἦταν ἀθέατο καὶ χρησίμευε ὡς θεμελίωσις ἀναγκαία λόγῳ τοῦ ἀμμουδεροῦ καὶ ἀσταθοῦς ὑπεδάφους. Τὰ δάπεδα σχηματίζονταν ἀπὸ παχὺ στρώμα πηλοῦ ἀδιαπέραστου ἀπὸ τὸ νερό. Στὴν εἴσοδο τῶν ἔλλειψοειδῶν κτιρίων, ποὺ συνήθως βρίσκονταν πρὸς Νότον, ὑπάρχουν κατώφλια ποὺ κατὰ κανόνα ἀποτελοῦν μεταγενέστερες προσθήκες. Τὰ κατώφλια αὐτὰ εἶναι ἀσυνήθιστα ψηλά, προφανῶς γιὰ νὰ ἐμποδίζουν τὰ νερὰ τοῦ γειτονικοῦ χειμάρρου νὰ κατακλύζουν τὸ ἐσωτερικὸ τῶν οἰκημάτων. Οἱ συχνῆς πλημμύρες ὅμως ἀνάγκασαν τοὺς κατοικοὺς τῆς περιοχῆς νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν χῶρον γύρω στὰ τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἄλλοῦ.

13 Οικόπεδο Ο.Σ.Κ. Σχολικό κτίριο IV. Τò κτίριο Β-Γ από Β (φωτ. Ἄ. Δραγώνα, 1985).

Κατὰ τὴ λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων τῆς ἀνασκαφῆς παρατηροῦμε ὅτι ἰδιαιτέρα σημαντικὰ εἶναι δύο ἀψιδωτὰ κτίσματα. Τὸ εὐρισκόμενον ἀριστερά (δυτικὰ) κτίριο Α, διαστ. 7Χ4.60 μ., τὸ περιέθεε στοά, ὑπόστεγο πού στηριζόταν σὲ ξύλινους στύλους (εἰκ. 11). Μάλιστα βρέθησαν ἑπτὰ κοιλότητες στὸ ἔδαφος πού δείχνουν τὴ θέση τῶν στύλων. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα τὸ εὕρημα αὐτό, πού δὲν εἶναι πρωτοφανές στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀπόδειξη ὅτι τὸ περιστύλιο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ναοῦ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν οἰκιακὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν πρώιμων ἱστορικῶν χρόνων. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου βρέθησαν κλίβανοι γιὰ τὴν τήξη σιδήρου.

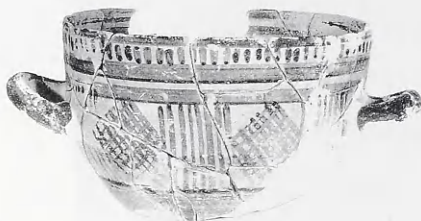
Καὶ τὸ ἀνατολικὸ κτίριο Β-Γ (εἰκ. 13) εἶχε ὅμοιο περιστύλιο καὶ κατὰ τὴν παλαιότερη περιόδὸ του εἶχε τὸ ἐσωτερικὸ στρωμένο μὲ πλάκες. Καὶ στὰ δύο κτίρια Α καὶ Β-Γ βρέθησαν σιδερένια ἐργαλεῖα καὶ σκουριές μεταλλεύματος πού εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς χρήσης τους. Ἀργότερα, ἀλλὰ στὴν ἴδια πάντοτε

14 Τὰ κτίρια I, IA καὶ Θ ἀπὸ Δ.

χρονικά περίοδο του 7ου π.Χ. αἰ., κατασκευάστηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου Β-Γ κεραμεικὸς κλίβανος. Ἐξακολουθοῦν λοιπὸν νὰ ἀσκοῦνται στὸν χῶρο βάνουσα ἐπαγγέλματα, ὅπως τὰ ὀνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι.

Ἐνατολικά τῶν δύο κτιρίων γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος, ἡ Ἀλίχη Δραγώνα εἶχε ἀποκαλύψει μεγάλο οἰκοδομικὸ συγκρότημα (εἰκ. 11, 14). Νέα εὐρήματα στὸ συγκρότημα αὐτὸ εἶναι τὰ ἐλλειψοειδῆ κτίρια I καὶ IA. Τὸ I εἶναι παλαιότερο, ἐγκαταλείφθηκε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. καὶ μεγάλο μέρος του κατέλαβε τὸ IA, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε ἕως τὰ μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα προκύπτει ὅτι τὸ κτίριο IA ἦταν μεταλλευτικὸ ἐργαστήριον· τὸν ἴδιο προορισμὸ εἶχε καὶ τὸ ἐλλειψοειδῆς E. Ἀνάμεσα στὰ κτίρια E καὶ I-IA παρεμβάλλεται τὸ κυκλικὸ ΣΤ τῆς ὑστερογεωμετρικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 11). Στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκαν ἕνας αἰγυπτιακὸς σκαραβαῖος, πῆλινα εἰδώλια ζώων καὶ ἕνα κτιστὸ θρανίον. Ὁ ἀνασκαφέας κρίνει ὅτι

15 Ευβοϊκός σκύφος.

16 Ύδρια.

πιθανῶς αὐτὸ τὸ κυκλικὸ οἰκοδόμημα, ποῦ μᾶς θυμίζει τίς μεταγενέστερες θόλους, ἴσως ἦταν τόπος λατρείας. Σὲ ἀντίθεση ὅμως πρὸς τὸ κτίριο ΣΤ, στὸ ὁμοίου σχήματος κτίριο Η (εἰκ. 11), ποῦ βρίσκεται μόνις 5 μέτρα ἀνατολικότερα, βρέθηκε μεγάλη ποσότητα ἐλαιοπυρήνων, πανάρχαιας ἰσχυρῆς καύσιμης ὕλης γιὰ τοὺς κλιβάνους. Μετὰ τῆ συμπληρωματικῆ ἔρευνα ποῦ θὰ γίνεῖ καὶ στὰ δύο τὰ συμπεράσματα θὰ διατυπωθοῦν μὲ μεγαλύτερη βεβαιότητα.

Στὸ ἀνατολικὸ συγκρότημα ποῦ σύντομα περιγράφεται κυριαρχεῖ μὲ τὸ μέγεθός του τὸ ἀψιδωτὸ καὶ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα Θ (εἰκ. 11). Τὰ ὄριά του εἶχε ἐπισημάνει ἡ Ἀλίκη Δραγώνα ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφὴ του ἔγινε τὸ 1996. Κατασκευάστηκε ἀρχικὰ χωρισμένο σὲ δύο μέρη· ἀργότερα στὸ νότιο ἄκρο του ἔγινε ὀρθογώνια προσθήκη καὶ ἔτσι μετατράπηκε σὲ ἀψιδωτό. Τὸ κτίριο Θ δὲν σχετίζεται μὲ μεταλλουργικὲς ἢ συναφεῖς δραστηριότητες. Οἱ μεγάλες διαστάσεις του, ἡ προσεγμένη κατασκευὴ του, οἱ συνεχεῖς μετασκευές, ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεση σὲ διαμερίσματα, τὸ ἐντυπωσιακὸ θρανίο στὸ πίσω δωμάτιο, τὰ κινητὰ εὐρήματα, ὅπως πολὺ πρῶιμα λυχνάρια, χάλκινα κοσμήματα (περόνες, περίαπτο), καὶ ἀρκετὰ σχεδὸν ἀκέραια

τροχήλατα και χειροποίητα ἀγγεῖα, καθὼς καὶ ὁ ἐπιβλητικὸς ὀρθογώνιος περίβολος πού τὸ περιβάλλει, προσδίδουν στὸ οἰκοδόμημα ἰδιαίτερη σημασία. Δύο ἐρμηγεῖες εἶναι κατὰ τὸν ἀνασκαφέα δυνατές: εἴτε πρόκειται γιὰ λατρευτικὸ οἰκοδόμημα μέσα στὸ συγκρότημα τῶν ἐργαστηρίων, εἴτε γιὰ κατοικία σημαίνοντος προσώπου πού εἶχε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του τὸν ἐργαστηριακὸ χῶρο καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς.

Γύρω ἀπὸ τὰ δύο οἰκοδομικὰ συγκροτήματα ἐρευνήθηκαν ἀρκετοὶ τάφοι (εἰκ. 11), κυρίως παιδιῶν, σύγχρονοι μὲ τὰ κτίρια, δηλαδή τῶν ὑστερογεωμετρικῶν καὶ πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τρεῖς τάφοι ἦσαν καύσεις νεκρῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἔως τότε λοιπὸν οἱ πρώιμοι Ἑνώπιοι χρησιμοποιοῦσαν τὸν χῶρο. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τάφους καλύπτονταν μὲ μικρὸ τύμβο ἀπὸ πέτρες, κάτι πού παρατηρεῖται καὶ στὶς Πιθηκοῦσες, Εὐβοϊκὴ ἀποικία στὴν Τυρρηνικὴ θάλασσα.

Ὅσα περιγράφηκαν χρονολογοῦνται στὴν ὑστερογεωμετρικὴ περίοδο καὶ στὸν 7ο π.Χ. αἰ. Ἡ κεραμεικὴ πού βρέθηκε ἀποδεικνύει, κάτι τὸ φυσικὸ ἄλλωστε, τὶς σχέσεις τοῦ Ἑνωποῦ μὲ τὴν Ἑρέτρια (εἰκ. 15-16) ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν Ἀττικὴ καθὼς καὶ τὶς ἐπαφές μὲ τὴν Ἀνατολή. Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ὅτι ἡ Ἀλικὴ Δραγώνα εἶχε βρεῖ στὰ Νέα Παλάτια (εἰκ. 9, ἀρ. 3), δηλαδή ἀνατολικά καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ ἱστορικοῦ Ἑνωποῦ, ἀγγεῖα τοῦ 10ου καὶ τοῦ 9ου π.Χ. αἰ., τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Διαπιστώνονται λοιπὸν δύο γεωμετρικοὶ συνοικισμοὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἱστορικῆς πόλης τοῦ Ἑνωποῦ, ὁ παλαιότερος ἀνατολικά καὶ ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἀρχαϊκὸς δυτικά. Τοῦτο ἀναγκάζει σὲ νέα ἐξέταση τοῦ ζητήματος τῆς ὀμηρικῆς Γραιάς — ζήτημα πού ὑφίσταται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια —, καὶ τοῦ ζητήματος τοῦ ὀνόματος τοῦ ποταμοῦ ἢ χειμάρρου πού κατέστρεψε τὸν δυτικὸ συνοικισμό. Ἦδη τὸ 1929 ὁ Ἀντώνιος Χατζῆς ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἑνωπὸς ὄφειλε τὸ ὄνομά του σὲ ὀμώνυμο ποταμὸ (πρβ. τὸ ἀρχαῖο ὄνομα Ἑνωπόδωρος), ὁ ὁποῖος βρισκό-

ταν και βρίσκεται κοντά στην πόλη. Τελευταία ο Denis Knoepfer διετύπωσε την άποψη ότι το όνομα του Ὠρωπού είναι παραφθορά του ονόματος του Ἀσωπού, του οποίου η τελευταία προς Ἀνατολάς καμπή βρίσκεται σε απόσταση τριῶν χιλιομέτρων και οι εκβολές του σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από τη Σκάλα Ὠρωπού, δηλαδή από τὸν Ἀρχαῖο Ὠρωπό. Ὁρθῆ ὅμως κρίνεται ἡ ἄποψη τοῦ Χατζῆ, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ποταμοῦ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ δυτικοῦ συγκροτήματος ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ τὸ κάψιμο τοῦ ὑπερκειμένου δάσους καὶ τὴν καταστρεπτικὴ πλημμύρα πὸ ἀκολούθησε. Ἀνάλογα φαινόμενα παρατηροῦνται τακτικὰ στὴν Ἀττικὴ τὰ τελευταῖα χρόνια.

5. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

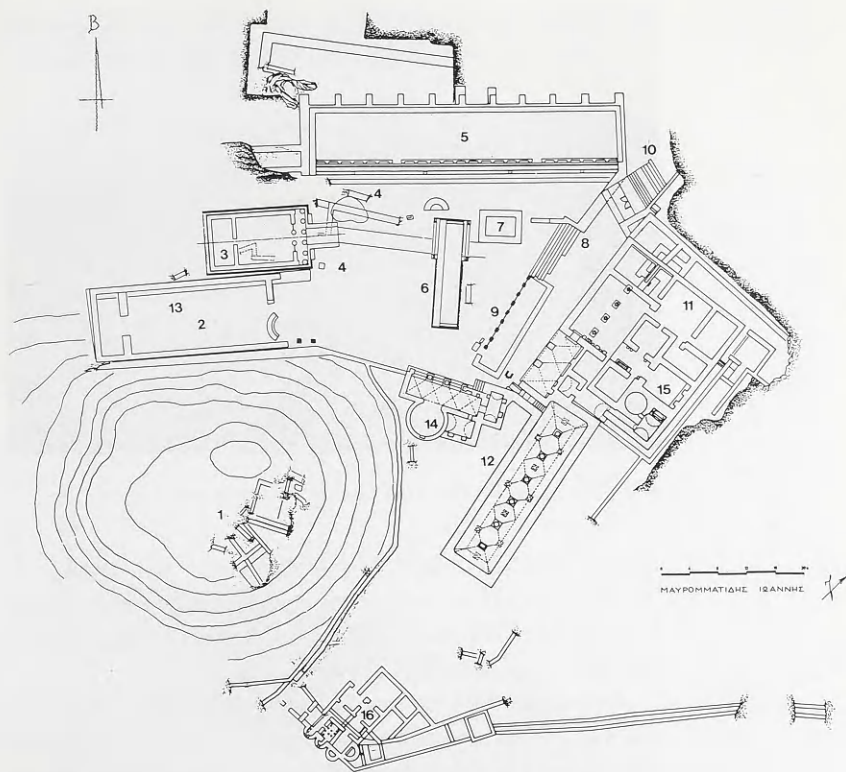
Ἱερό Ἀπόλλωνος
Μαλεάτα

Β.Κ. ΔΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

Στὴν Ἐπίδαυρο, στὸ ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα (εἰκ. 18), τὸ ὁποῖο ἀπὸ ἐτῶν ἐρευνᾶται, ἔγιναν σημαντικὲς ἐργασίες οἱ ὁποῖες χρηματοδοτήθηκαν, κατὰ μέγα μέρος, ἀπὸ τὴν Ὀμάδα

17 Τὸ ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα καὶ ἡ συντηρημένη σκηνὰ ἀπὸ ΒΑ.

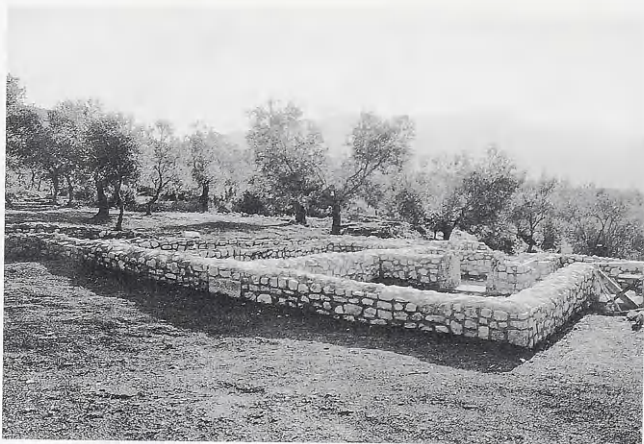

18 Σχεδιογράφημα τῶν σωζομένων ἀρχαίων στό ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα.

1. τμήμα προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ. 2. μυκηναϊκό ἀνάγρο. 3. κλασσικός ναός. 4. ἀρχαῖος θωμὸς.
5. μεγάλο ἀνάγρημμα καὶ στοά. 6. μνημειώδης θωμὸς. 7. ναῖσκος τοῦ Ἀσκληπιοῦ. 8. εἴσοδος κλασσικοῦ ἱεροῦ.
9. τέμενος Μουσῶν. 10. Πρότυλο ἐποχῆς ρωμαϊκρατίας. 11. κατοικία ἱερέων. Σκανά.
12. δεξαμενὴ Ἀντωνίνου. 13. νάοσχημο τέμενος ἐπὶ ρωμαϊκρατίας. 14. Νυμφαῖο. 15. ἱερό Ἴσιδος.
16. ΝΑ λουτρά.

Ἔργασίας γιὰ τὴ συντήρηση τῶν Μνημείων τῆς Ἐπιδαύρου.
Ὁλοκληρώθηκε κατὰ τὸ 1996 ἡ συντήρηση τῶν τοίχων τῆς

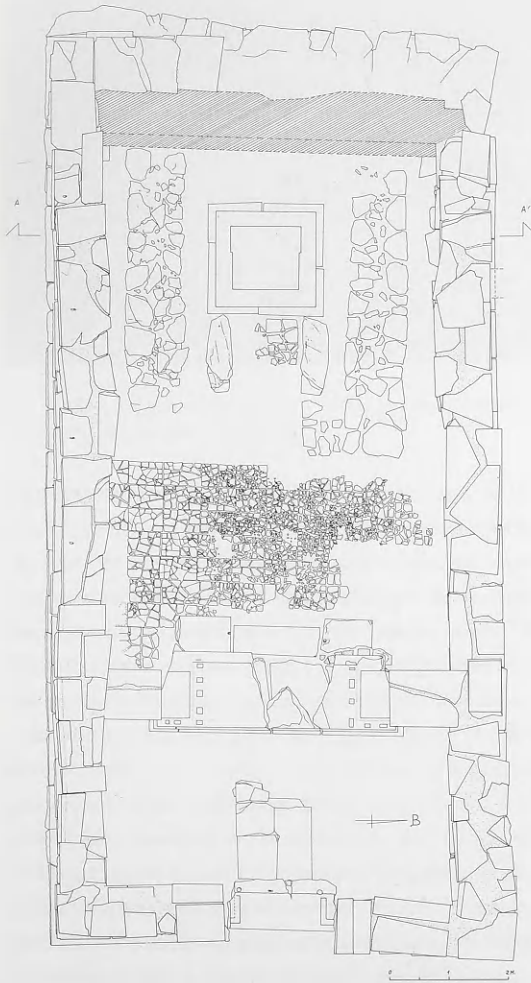
19 Τὸ συντηρημένο συγκρότημα τῶν νοτίων λουτρῶν ἀπὸ τὰ βόρεια.

σκανᾶς (εἰκ. 17), ὁδηλαδὴ τῆς κατοικίας τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπείου, τῶν ἐρειπίων τοῦ συγκροτήματος τῶν νοτίων λουτρῶν (εἰκ. 19) καὶ τμήματος τοῦ περιβόλου τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Βορειοανατολικά τῆς σκανᾶς ἐρευνήθηκαν λείψανα θεμελίων ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι ὁ μακρὸς διάδρομος, πίσω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς σκανᾶς, συνεχιζόταν μετὰ τὴν κλίμακα καὶ ἔφερε πρὸς τὴν ἰππόστασιν. Ἐρευνήθηκε ἀκόμη τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ λόφου, μετὰξὺ τοῦ περιβόλου τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ τῆς κορυφῆς καὶ βεβαιώθηκε ὅτι τὰ προϊστορικὰ λείψανα τῆς κορυφῆς δὲν ἐκτείνονται στὴν πλαγιά. Μὲ τομὴν ἐπίσης πού ἔγινε πίσω ἀπὸ τὸ Νυμφαῖο ἐρευνήθηκε ἡ ἐπίχωση τῆς μικρῆς κοιλάδας πού χώριζε κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους τὴν κορυφὴ τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὸ βουνὸ στὰ ἀνατολικά.

Δεύτερη νέα ανασκαφή κατά τὸ 1996 ἔγινε στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Φιγαλείας. Ἐρευνήθηκε ναὸς (εἰκ. 20)

6. ΦΙΓΑΛΕΙΑ
Ξ. ΔΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

21 Ἀποψη τοῦ ναοῦ ἀπὸ Β.

μήκους 15.70 μ. καὶ πλάτους 7.70 μ., ποὺ εἶναι κτισμένοις μὲ μεγάλους ὀρθογώνιους λιθόπλινθους, κατὰ τὸ ἀκανόνιστο ἰσόδομο σύστημα καὶ σώζεται σὲ μέγιστο ὕψος τριῶν δόμων (εἰκ. 21). Ἡ εἴσοδος εἶναι στὰ ἀνατολικά, σώζεται μάλιστα τὸ κατώφλι σὲ πολὺ καλῆ κατάστασι. Ὁ ναὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόναο καὶ σηκό, στὸν ὁποῖο μπαίνει κανεὶς ἀφοῦ περάσει μονόλιθο μνημειῶδες κατώφλι, ὅπου διακρίνονται οἱ χαρακτηριστικὲς ἐγκοπὲς γιὰ τὴ στερέωσι τῶν ξύλινων παραστάδων τῆς θύρας.

Στὸ βάθος τοῦ σηκοῦ βρέθηκε στὴ θέση τοῦ λίθινου κυβικοῦ βάθρου (1.70X1.64 μ.), ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ βάση καὶ κορμό, στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει μεγάλος ὀρθογώνιος τόρμος γιὰ τὴν τοποθέτησι τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος (εἰκ. 22). Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ βάθρο βρισκόταν ἡ τράπεζα προσφορῶν, ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο κάθετες πλάκες ποὺ κατέληγαν σὲ ἄκρα πόδια λιονταριῶν. Οἱ πλάκες ἦσαν στερεωμέναι μὲ μολύβδινους

22 Ἀποψη τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ με τοὺς ἀρχαιότερους τοίχους ἐκατέρωθεν τοῦ βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος.

συνδέσμους σὲ ὀρθογώνιες βάσεις ἐμπρὸς στὸ βάθρο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὅλο τὸ δάπεδο γύρω ἀπὸ τὴν τράπεζα προσφορῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση μπροστὰ ἀπὸ τὸ βάθρο, καλυπτόταν ἀπὸ παχὺ στρώμα στάχτης· ἴσως αὐτὸ ὑποδηλώνει πυρκαγιά. Βόρεια τοῦ βάθρου, δηλαδή δεξιά, βρέθηκαν ἄτακτα ριγμένες οἱ βάσεις τριῶν ἀγαλμάτων, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν χάλκινο. Στὴ βάση τοῦ χάλκινου ἀγάλματος εἶναι χαραγμένη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σύμφωνα με τὴν ὁποία ἓνας Εὐαγόρας ἀφιέρωσε στὴν Ἀθηναῖα καὶ τὸν Δία Σωτήρα τὸ χάλκινο ἄγαλμα τοῦ Καλλικράτη.

Ὁ ναὸς λοιπὸν ἦταν ἀφιερωμένος στὴν Ἀθηναῖα καὶ τὸν Δία Σωτήρα, τὰ ἀγάλματα τῶν ὁποίων ἔφερε τὸ μεγάλο βάθρο τοῦ σηκοῦ. Τὸ μνημεῖο ποὺ συνοπτικὰ περιγράφηκε ἀνήκει, φαίνεται, στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Σῴζονται ὅμως ἐκατέρωθεν τοῦ βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος δύο παλαιότεροι τοῖχοι καί, ἀκόμη

σπουδαιότερο, βρέθηκαν σκορπισμένα στὸν σηκὸ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, δωρικό κιονόκρανο, θραύσματα κίονων καὶ τμήματα ἐπιστυλίων. Ἐξάλλου στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ναοῦ ἔχει ἐνσωματωθεῖ τοίχος ἀπὸ πωρολίθους, πού ἀνήκει σὲ παλαιότερο ναό, αὐτὸν πιθανῶς ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονται τὰ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Χρήση τοῦ ναοῦ πιστοποιεῖται καὶ κατὰ τὰ ὕστερα χρόνια τῆς ἀρχαιότητος, μάλιστα κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Μεγάλου μέρους τοῦ πρόσθιου μέρους τοῦ σηκοῦ εἶναι στρωμένο μὲ πήλινες πλάκες, ἐνῶ ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ ναοῦ, ὁ πίσω ἀπὸ τὸ βάθρο τῶν λατρευτικῶν ἀγαλλμάτων, εἶναι καὶ αὐτὸς μεταγενέστερος καὶ φέρει ἐντοιχισμένους ἀρχαίους λίθους καὶ ἐπιγραφές.

Τὰ εὐρήματα μέσα στὸν ναό, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού μνημονεύθησαν, εἶναι τὸ μαρμάρينو κεφάλι νέου ἄντρα πού φέρει ταινία στὰ μαλλιά (εἰκ. 23) καὶ μαρμάρινη μικρὴ σφαῖρα μὲ λείψανα τοῦ χεριοῦ πού τὴν κρατοῦσε (εἰκ. 24), τοῦ 4ου ἢ τοῦ 3ου αἰ. καὶ τὰ δύο. Ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὸν 1ο π.Χ. αἰ. ἐκτείνονται χρονολογικὰ καὶ τὰ θραύσματα τῶν ἐπιγραφῶν, προξενικῶν ψηφισμάτων, καταλόγων, ἀναθηματικῶν, πού δείχνουν ὅτι ὁ ναὸς ἦταν τόπος κατάλληλος γιὰ τὴν ἀνακοίνωση ἀποφάσεων ἢ τιμῶν, γιατί συχναζόταν ἀπὸ πολλοὺς ἀνθρώπους. Βάθρο γιὰ τὴν ἰδρύση στηλῶν βρέθηκε καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ναό, στὴν πρόσφί του. Ἡ ἰδρύση τῶν ἐπιγραφῶν στὸ ἱερό τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Διὸς, μάλιστα προξενικῶν ψηφισμάτων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται πρόξενοι ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολη, τὸ Βυζάντιο, τὴν Κεφαλληνία, τὴν Ἀχαΐα καὶ τὴν Ἐφεσο, σημαίνει ὅτι τὸ ἱερό εἶχε πολιτικὴ σημασία γιὰ τοὺς Φιγαλεῖς.

Στὶς ἔξω τοῦ ναοῦ ἐπιχώσεις, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν ἀνάσκαφά αὐτὴν προέρχονται ἀπὸ καθάρσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ του, βρέθηκαν πολλὰ χάλκινα, σιδερένια καὶ μολύβδινα ἀρχαῖα. Βρέθηκαν ἀκόμη πολλὰ εἰδῶλια διαφόρων εἰδῶν, προτομὲς γυναικῶν (εἰκ. 25) ἢ ὁμοιωμάτων ζώων, καθὼς καὶ σκευὴ οἰκοτεχνίας, πηνία

23 Μαρμάρινο κεφάλι νέου.

24 Μαρμάρινη σφαίρα με λείψανα χειριού.

25 Κεφαλές πήλινων γυναικείων ειδωλίων.

26 Χάλκινο έλασμα με άπεικόνιση της θεάς Άθηνάς. 27. Άρχαία άναθημα-
 τική έπιγραφή στη θεά Άθηνά. 28. Τμήμα λιονταριού από λαβή χάλκινου
 άγγείου.

29 Μικροσκοπικές πήλινες λέμβοι.

και άγνύθες. Ἀνάμεσα στὰ εἰδώλια τρία πρῶιμα σχηματοποιημένα εἰκονίζουη μορφές με τὰ χέρια ὑψωμένα κατὰ τὴ γνωστὴ λατρευτικὴ κίνηση.

Ἀπὸ τὰ χάλκινα εὐρήματα μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἔλασμα με ἀπεικόνιση τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 26) καθὼς και τιμῆμα λιονταριοῦ ἀπὸ λαβὴ χάλκινου ἄγγείου (εἰκ. 28). Ἰδιαίτερα σημαντικὸ εἶναι χάλκινο ἔλασμα με ἀρχαϊκὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὴ θεᾶ Ἀθηνᾶ, τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴν παλαιότητα τῆς τελούμενης ἐκεῖ λατρείας (εἰκ. 27). Σημαντικὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μικρῶν ὁμοιωμάτων λέμβων, πράγμα τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι ἦταν τὸ προτιμώμενο ἀνάθημα (εἰκ. 29). Ἡ ἀνασκαφῆς τὸ συνδέει με τὸ χωρίο τοῦ Πausanias (VIII, 41,3) στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ με τὸν ποταμὸ Νέδα. Σύμφωνα με τὸν περιηγητὴ «οἱ Φιγαλέων παῖδες ἀποκείρονται τῷ ποταμῷ τὰς κόμας· τὰ δὲ πρὸς θαλάσση και ἀναπλεῖται ναυσὶν οὐ μεγάλας ἢ Νέδα». Ἴσως λοιπὸν τὰ εἰδώλια τῶν πλοιαρίων ὑπονοοῦν κάποια τελετὴ πρὸς τιμὴν τοῦ ποταμοῦ, ὅπως ἔκαναν και οἱ ἔφηβοι τῆς πόλης, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἀφιέρωναν τὰ μαλλιά τους.

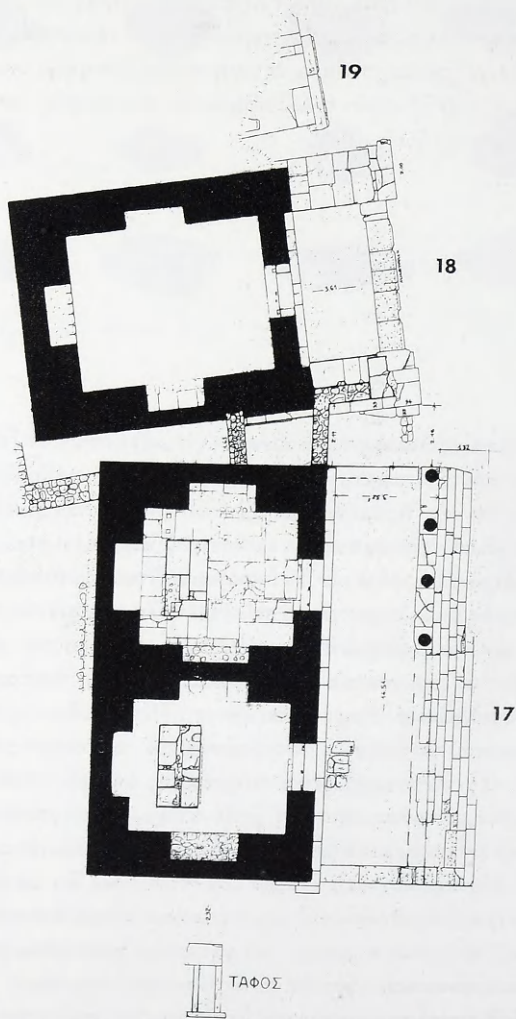
Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Διὸς ἀποκαλύφθηκε οἰκοδομικὸ συγκρότημα τῶν τελευταίων μεσο-ελλαδικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἕως τὸν χώρο τοῦ ναοῦ. Τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν θραυσμάτων τῆς κεραμεικῆς εἶναι τεκμήριο ἔντονης ζωῆς.

Τῆς ἀρχαίας Μεσσηνίας ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίστηκε μὲ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Τῶν δύο παρακειμένων ταφικῶν μνημείων ἔξω τῆς Ἀρκαδικῆς πύλης (εἰκ. 30), γιὰ τὴν εὔρεση τῶν ὁποίων ἐγινε λόγος κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ Ἔργου μας τοῦ 1993, συμπληρώθηκε ἡ ἔρευνα. Τὸ ἓνα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο θαλάμους μὲ δωρική στοὰ στὴν πρόσοψη: ὁ κάθε θάλαμος φέρει στοὺς τοίχους ἀπὸ μία ὀρθογώνια κόγχη, καὶ στὸ βάθος του χαμηλὸ βάθρο γιὰ τὴν τοποθέτηση σαρκοφάγου. Ἡ δωρική στοὰ μῆκους 14.50 μ. ἔφερε δέκα κίονες. Ἡ κρηπίδα τῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι βαθμίδες, ἀντὶ τῶν τριῶν τοῦ κανόνος γιὰ τὴ ναϊκὴ ἀρχιτεκτονική. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δωρικῆς στοᾶς ἐρευνήθηκαν πέντε λάκκοι στοὺς ὁποίους εἶχαν ἀποτεφρωθεῖ νηπια ποῦ ἦσαν κτερισμένα μὲ πολλὰ ἄγγεῖα, κύπελλα, θυμιατήρια (εἰκ. 31) καὶ λύχνους. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι μαζί μὲ τὰ κτερίσματα βρέθηκαν καὶ καρποί, κουκουνάρια, βελανίδια καὶ σύκα. Ἀπὸ τοὺς λύχνους, ποῦ χρονολογοῦνται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ., συνάγεται καὶ ὁ χρόνος τῶν καύσεων τῶν νηπίων.

Τὸ δεῦτερο ταφικὸ μνημεῖο ἔχει τὴ μορφή ναοῦ, προστώω μὲ πεσσούς καὶ θάλαμο, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ αὐτὸς τις τρεῖς ὀρθογώ-

7. ΜΕΣΣΗΝΗ ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

ταφικά μνημεῖα
Ἀρκαδικῆς πύλης

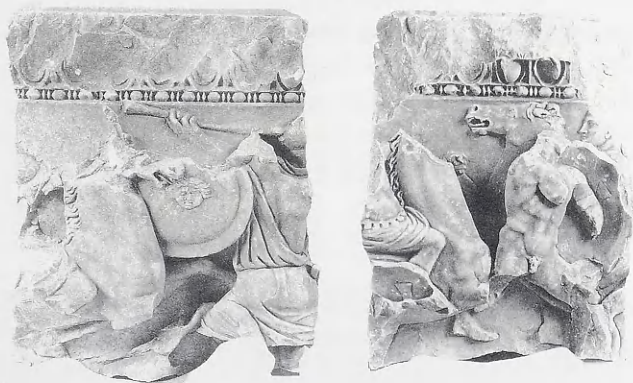

30 Κάτοψη τῶν ταφικῶν μνημείων τῆς Ἀρχαϊκῆς Πύλης.

31 Κύπελλο και θυμιατήρια από τις ταφικές πυρές.

32 Τμήματα μαρμάρινης σαρκοφάγου με σκηνές μάχης πεζών και ίππέων.

νιες κόγχες στους τοίχους (είκ. 30). Από τις δύο σαρκοφάγους που υπήρχαν αρχικά σέ αυτόν, βρέθηκαν θαύσματα με ανάγλυφες παραστάσεις μάχης (είκ. 32), έργα τῆς νεοαττικῆς πλαστικῆς που ἀκμάζει κατά τὸν 2ο καὶ τὸν 3ο μ.Χ. αἰ. Νομίματα καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές που χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὸν 6ο μ.Χ. αἰ. μαρτυροῦν τὴν παρουσία Χριστιανῶν καὶ τὴ χρήση τῶν μνημείων γιὰ τοὺς δικούς τους νεκρούς. Στους Χριστιανούς ὀφείλεται καὶ ἡ θαύση τῶν σαρκοφάγων.

Ἴσκληπιεῖο

Στὸ νότιο αἶθριο τοῦ Ἴσκληπιεῖου, ἀνάμεσα στὴ στοὰ καὶ τὸ λατρευτικὸ κτίσμα ἐρευνήθηκε μικρὸς κύκλος ἀπὸ ἀργούς λίθους οἱ ὁποῖοι ἐρμηνεύονται ὡς πιθανὸς τόπος ὑγρῶν προσφορῶν. Ἡ ἐπίχωση τοῦ κύκλου περιεῖχε μικροὺς κανθάρους καὶ σκύφους, εἰδώλια καὶ πήλινα πλακίδια τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς.

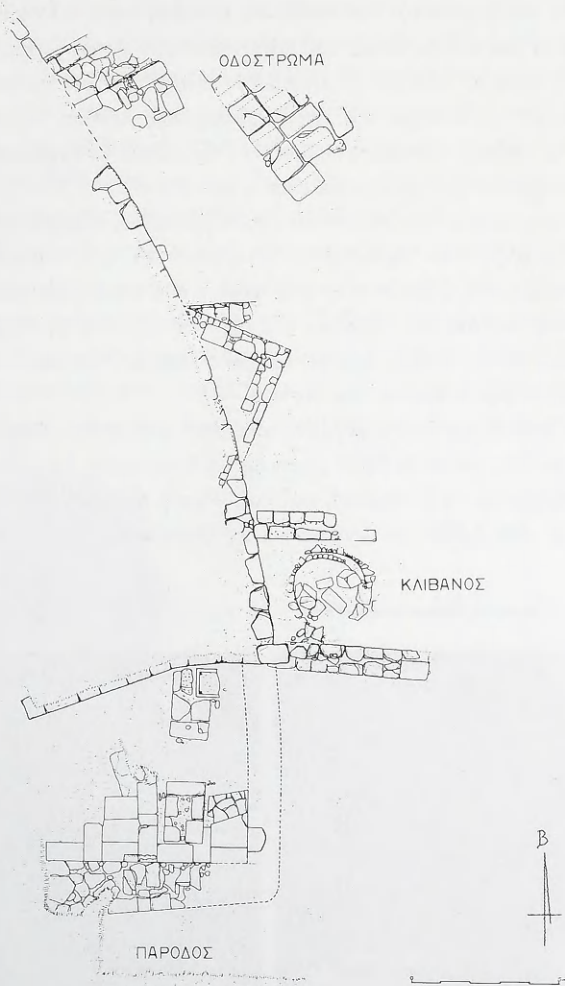
Στὸ ΝΔ ἄκρο τῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὀδείου βρέθηκε πηγάδι (εἰκ. 33) μὲ πλῆθος θραυσμένων ἀγγείων τὰ ὁποῖα εἶναι κυρίως οἰνοχόες, ὑδρίες καὶ λύχνοι. Μερικὰ νομίσματα ποῦ βρέθηκαν μαζί χρονολογοῦν τὴν ἐπίχωση τοῦ πηγαδιοῦ, πράγμα ποῦ συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ, στίς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.

θεᾶτρο

Τοῦ θεάτρου τῆς Μεσσήνης ἀποκαλύφθηκε τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνάλημματος τοῦ κοίλου καὶ τῆς ἀνατολικῆς παρόδου (εἰκ. 34). Ἀπομένει μεγάλη ἐργασία γιὰ νὰ ἔλθει στὸ φῶς. Πολλὴ κοντὰ στὸ ἀνάλημμα βρέθηκαν τὰ λείψανα κεραμικοῦ κλιβάνου τῶν μεταγενέστερων χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας (εἰκ.

33 Ἐκκλησιαστήριο Ἴσκληπιεῖου. Στόμιο φρέατος στὴν ὀρχήστρα.

34). Οἱ ἐπιχώσεις τοῦ κλιβάνου ἀνήκουν στὸν 11ο καὶ 12ο βυζαντινὸ αἰῶνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἄφθονη κεραμεικὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἡ κατοίκηση στὰ βυζαντινὰ χρόνια τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου καὶ τῆς παρακείμενης κρήνης Ἀρσινόης, εἶναι γνωστὴ ἄλλωστε, κυρίως ἀπὸ βυζαντινὰ ἐκκλησιάκια ποὺ φανεροῦν μόνιμη ἐγκατάσταση τῶν πιστῶν.

γυμνάσιο

Οἱ ἀνασκαφές τῆς Μεσσήνης ἔχουν προσφέρει ἐξαρχῆς πλῆθος ἐπιγραφῶν ποὺ συμβάλλουν ἀποφασιστικὰ στὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως. Κατὰ τὴ χρονιά ποὺ πέρασε βρέθηκε καὶ ἄλλος κατάλογος ἐφήβων τῆς Μεσσήνης, ἀναγεγραμμένων κατὰ φυλές καθὼς ἐπίσης ἐφήβων πόλεων τῆς ὁμοσπόνδου Μεσσηνίας, μάλιστα τῆς Ἀσίνης.

Στὸ δωμάτιο τῆς μεγάλης αἴθουσας νοτίως τοῦ Βουλευτηρίου, ὅπου κατὰ τὸ 1995 εἶχαν βρεθεῖ θραύσματα λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ Ἑρμῆ, βρέθηκαν στὴ θέση τους δύο βάθρα μὲ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές (εἰκ. 35) καὶ

35 Γυμνάσιο. Βάθρα ἀγαλμάτων.

ἐμπρός ἀπὸ αὐτὰ δύο ἀκόμη μαρμάρινα ἀγάλματα: τὸ ἓνα εἶχε ἔνθετο κεφάλι ποῦ λείπει καὶ φέρει ἱμάτιο (εἰκ. 36). Δίπλα στὸ ἀριστερό του πόδι κύλινδροι παπύρων δηλώνουν ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος ἦταν λόγιος. Πρόκειται, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή τοῦ βάθρου ἐμπρός ἀπὸ τὸ ὁποῖο βρέθηκε τὸ ἄγαλμα, γιὰ τὸν Τιβέριο Κλαύδιο Θεώνα, γιὸ τοῦ Νικηράτου, τὸν ὁποῖο τίμησε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἢ Μεσσήνη κατὰ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ.

Τὸ δεύτερο ἄγαλμα εἶναι θραυσμένο ἀλλὰ σχεδὸν πλήρες. Ἀντιγράφει τὸν τύπο τοῦ Ἑρμῆ τῆς Ἄνδρου τοῦ Ἐθνικοῦ μας Μουσείου (τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Ἄνδρου) καὶ εἶναι γυμνὸ μὲ ἰδεαλιστικὰ χαρακτηριστικά. Τὸ κεφάλι δείχνει τὸν βαθμὸ τῆς πιστότητος τῆς ἀντιγραφῆς (εἰκ. 37). Τὸ ἄγαλμα ἔχει μεταφερθεῖ ἀπὸ ἀλλοῦ στὸ δωμάτιο ὅπου βρέθηκε, ὅπως προκύπτει

36 Ἄγαλμα ἱματιοφόρου.

37 Τὸ κεφάλι τοῦ Ἑρμῆ.

ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ βάθρου (εἰκ. 35), τὴ δεύτερη κατεργασία γιὰ νέα ἐπίστεψη καὶ τὸ ὅτι στὸ βάθρο σώζεται παλαιότερη ἐπιγραφή στὴ σημερινή πίσω πλευρά του ἢ ὁποία ἀρχικὰ ἦταν ἡ ὄψη.

Δωμάτιο τοῦ ἰδίου συγκροτήματος εἶχε στρωμένο τὸ δάπεδο μὲ λίθινες πλάκες, τέσσερις ἀπὸ τίς ὁποῖες φέρουν σιδερένιους κρίκους γιὰ τὴν ἀνάσυσή τους (εἰκ. 38). Κάτω ἀπὸ τίς πλάκες αὐτὲς βρέθηκαν ἰσάριθμες ὀρθογώνιες ταφικὲς θήκες μὲ λείψανα νεκρῶν καὶ κτερίσματα, μυροδοχεῖα, πυξίδες, λύχνους, σπλεγγίδες, κάτοπτρο καὶ χρυσὰ φύλλα. Οἱ νεκροὶ λοιπὸν πού ἐνταφιάστηκαν κατὰ τὸν 2ο ἢ τὸν 1ο π.Χ. αἰ. ἦσαν γυναῖκες καὶ ἄντρες. Ἡ καλὴ κατασκευὴ καὶ ἡ περίοπτη θέση του μέσα στὸ Γυμνάσιο εἶναι στοιχεῖα πού χρειάζονται ἀξιολόγηση γιὰ τὴν εὑρεση τῆς ιδιότητος τῶν, προφανῶς, ἐπισήμων νεκρῶν.

Τοῦ γυμνασίου ἀνασκάφηκε ὁλόκληρη ἡ λεγόμενη βόρεια διπλὴ στοὰ καὶ τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς. Πολλοὶ κίονες βρέθηκαν στὴ θέση τους ὄρθιοι. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ σώζει στὰ

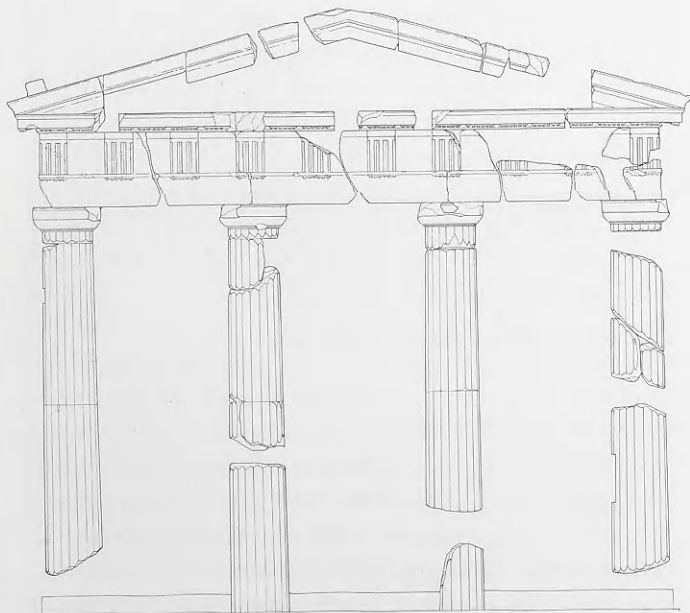
38 Ταφικὸ μνημεῖο K2. Πλάκες δαπέδου καλυπτῆριες τάφων.

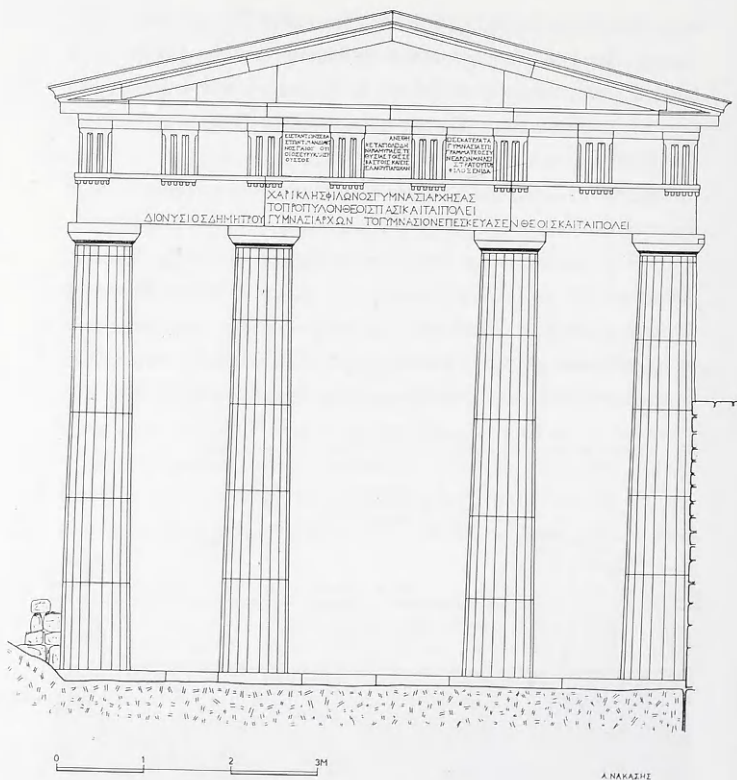

ἐπιστύλια μεγαλογράμματη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή: Ἄγα-
 θοκλῆς Σατύρου Διὸς Ἰθωμάτα γενόμενος ἱερεὺς ἀνέθηκε τὰμ
 πασιτάδα θεοῖς πᾶσι κ[αὶ τῶν πόλει]. Ἡ δυτικὴ στοὰ ἔφερε καὶ αὐτὴ
 ἐπιγραφή τῆς ὁποίας σώζεται τμήμα μόνο: [Ἦ δεινα... ἀνέθηκεν
 Ἦρα]κλῆ καὶ τῶν πόλει.

Μεταξὺ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνατολικὴ στοὰ
 σημαντικὴ εἶναι ἐνεπίγραφη ἀετωματικὴ στήλη τοῦ 3ου π.Χ.
 αἰ. ποὺ φέρει κατάλογο πεσόντων στὴ Μάκιστο τῆς Ἠλείας.
 Ἡ ἀρχὴ τοῦ καταλόγου εἶναι ἡ τυπικὴ: οἱ δε ἐμ Μάκιστωι,
 δηλαδὴ ἀπέθανον. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα οἱ ἀναγραφόμενοι στὴ
 στήλῃ ἔπεσαν κατὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἠλίδος ἀπὸ τοὺς Μεσ-
 σηρίους, γεγονός ποὺ διηγεῖται ὁ Πausανίας (4, 28 5-7).

39 Ἀναπαράσταση τῆς πρόσοψης τοῦ Ἡρώου - Μανσωλείου.

40 Αναπαράσταση του Προπύλου του Γυμνασίου.

ἀναστηλωτικές
 εργασίες

Οι ἐργασίες στερέωσης - ἀναστήλωσης τοῦ Πύργου ΒΑ τῆς Ἀρκαδικῆς Πύλης ὀλοκληρώθηκαν μὲ χρηματοδότηση τοῦ Ἰδρύματος Ἰ. Φ. Κωστοπούλου. Μελετᾶται ἡ ἀποκατάσταση τῆς στέγης, τῶν κλιμακοσθασίων καὶ τῶν πατωμάτων. Τὸ προσκῆνιο τοῦ Ἐκκλησιαστηρίου (ᾠδείου) στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ Ἀσκληπιείου ἀποκαταστάθηκε (εἰκ. 33), ἐνῶ ἡ

ἀναστήλωση τοῦ Προπύλου βρίσκεται σέ ἐξέλιξη. Ὁλοκληρώθηκαν ἐπίσης οἱ μελέτες ἀναστήλωσης τοῦ Ἡρώου - Μαυσωλείου νοτίως τοῦ Σταδίου (εἰκ. 39), καθὼς καὶ τοῦ Προπύλου τοῦ Γυμνασίου (εἰκ. 40) καὶ ἐπίκειται ἡ ἐφαρμογή τους.

Στὴ μεγάλη καὶ παλαιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας, τὸν Θέρμο, συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα πού διεξάγεται ἀπὸ χρόνια προκειμένου νὰ διευκρινισθεῖ ἡ σχέση τοῦ μεγάρου Β μετὰ τὴν ἑλλειπτικὴ περίσταση ξύλινων στύλων πού τοῦ ἔχει ἀποδώσει ὁ Κωνσταντῖνος Ρωμαῖος. Ὁ ἀνασκαφέας ὡς γνωστὸν ἔχει καταλήξει ἀπὸ ἐτῶν στὸ συμπέρασμα ὅτι μέγαρο καὶ περίσταση δὲν σχετίζονται μεταξύ τους, διότι κατὰ τὰ στοιχεῖα πού προσφέρουν οἱ νέες ἀνασκαφές, ὅταν τοποθετήθηκαν οἱ πλάκες πού θεωρήθηκαν βάσεις τῶν ξύλινων στύλων τῆς περιστάσεως, τὸ μέγαρο Β εἶχε καταστραφεῖ. Οἱ πλάκες λοιπὸν καὶ οἱ ξύλινοι στύλοι ἀνήκουν σὲ κάποια ἄλλη κατασκευὴ πού δὲν γνωρίζουμε καὶ δὲν ἀφοροῦν στὴ μνημειώδη ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ πού ἔγινε τὸ 1996 στὴ δυτικὴ σειρὰ τῶν πλακῶν ἀπέδειξε ὀριστικὰ πλέον ὅτι αὐτὲς εἶναι τοποθετημένες ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση πού καλύπτει τὸ μέγαρο Β, μάλιστα θρῖσκονται στὸ ἴδιο σχεδὸν ἐπίπεδο μετὰ τὴν κατώτερη σειρὰ τῶν λίθων τοῦ ἀρχαικοῦ ναοῦ. Ἐτσι ἡ γνωστότατη θεωρία ὅτι τὸ μέγαρο Β μετὰ τὴν περίστασή του εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ περιπτερου ἑλληνικοῦ ναοῦ δὲν ἰσχύει πλέον. Τὸ μέγαρο Β χρονολογεῖται στὴν πρῶτη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου καὶ ἀνήκει στὸν πολιτισμικὸ χῶρο πού περιλαμβάνει τὴ Βόρειο καὶ τὴ Νότιο Ἠπειρο καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Ἐρευνήθηκε ἀκόμη ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μεγάρου καὶ οἱ ἐπιχώσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὁμοίως ἐπιχώσεις εἶχε ἐρευνήσει ὁ

8. ΘΕΡΜΟΣ

Γ.Α. ΠΑΠΑΘΕΣΤΟΛΟΥ

41 Στρώμα στάχτης (1) επάνω σε επίπεδο χρήσεως (2) του μεγάρου Β, (3) πλάκα εσωτερικής κιονοστοιχίας του ναού, (4) νεώτερος ξηρότοιχος.

42 Τμήματα του δυτικού τοίχου του μεγάρου Β (1) και του πλακοστρώτου (2).

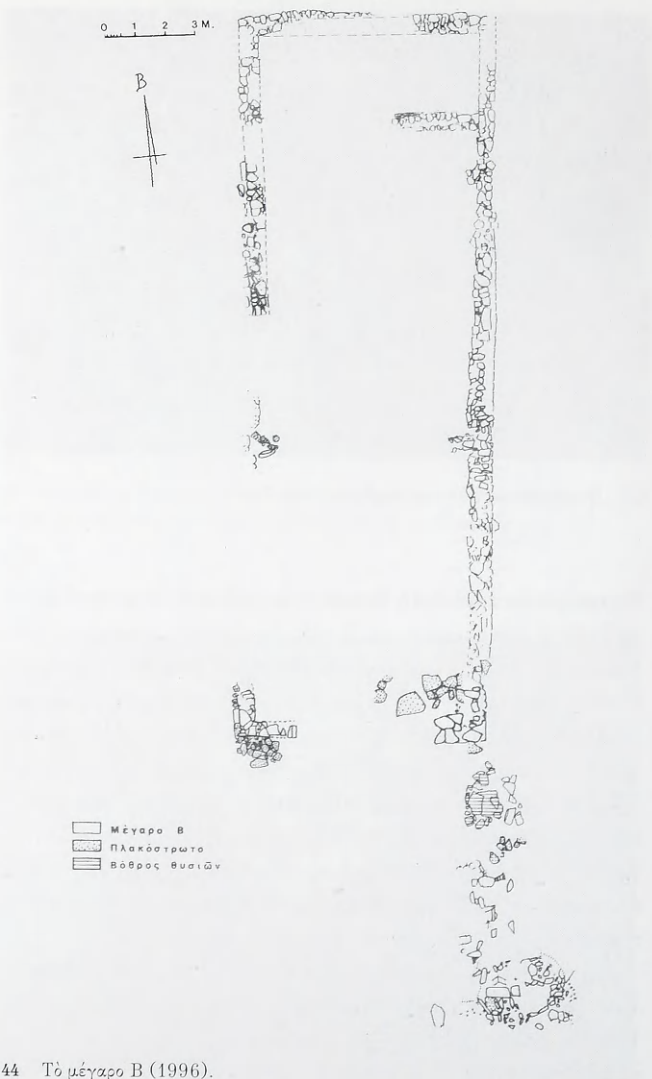

43 Ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ μεγάρου Β ἀπὸ ΝΑ.

Ρωμαῖοι στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου καὶ σὲ αὐτὲς βάσισε τὴ διαδοχὴ τῶν στρωμάτων. Κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ βρέθηκε παχὺ στρῶμα μελανοῦ χρώματος μὲ στάχτες ἐπάνω σὲ δάπεδο. Ἡ φωτιά αὐτή, κάποια ἐστία γιὰ θέρμανση ἢ μαγείρεμα, μάλλον καὶ γιὰ τὰ δύο καὶ ἀργότερα καὶ γιὰ θυσιές, χρονολογεῖται στὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας τοῦ μεγάρου (εἰκ. 41).

Ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης τμήματα τῆς στρώσης τοῦ δαπέδου, ἐν μέρει μὲ πλάκες, παρὰ τὸν δυτικὸ τοῖχο (εἰκ. 42) καὶ τέλος ἀκέραιη ἢ νοτιοδυτικὴ γωνία, θεμελιωμένη ἐπάνω σὲ παλαιότερο πλακόστρωτο (εἰκ. 43). Τώρα μπορεῖ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ σχεδίαση τοῦ κτιρίου (εἰκ. 44).

Κατὰ τίς διαπιστώσεις ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνασκαφεῖς, τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὁ ἀρχαῖκός ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος κτίστηκε ἐπάνω στὸ μέγαρο Β θεωρήθηκε ὅτι ἐδράζεται «σχεδὸν παντοῦ»

45 Ἡ ἐξέδρα τῆς Ἀγίας Τριάδας.

πάνω σέ «μελανό στρώμα θυσιῶν». Οἱ νέες ἔρευνες τροποποιοῦν ριζικὰ τὴν ἀποψη αὐτῆ. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτίστηκε σὲ χῶρο πού εἶχε γίνει ἐπίπεδος μὲ τὴν προσθήκη χωμάτων μεταφερμένων ἀπὸ ἄλλου. Ἀπὸ τὰ φερτὰ αὐτὰ χώματα τμήματά τους δείχνουν ὅτι ἔχουν ὑποστῆ τὴν ἐπίδραση φωτιᾶς ἢ περιέχουν καὶ ἀπανθρακωμένες ὀργανικὲς ὕλες. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο τὸ χρῶμα τῶν χωμάτων εἶναι ἐνίοτε βαθύχρωμο ἕως μελανό. Ὅπως παρατηρεῖ ὅμως ὁ ἀνασκαφέας, τὰ χώματα αὐτὰ δὲν εἶναι καθαρὲς στάχτες οἱ ὁποῖες καὶ μόνον μαρτυροῦν θυσίες. Τέτοιες στάχτες εἶδαμε ὅτι ὑπάρχουν μέσα στὸ μέγαρο Β στὴ θέση τῆς ἐστίας, ὅπως καὶ ἐπάνω στὰ εἰρείτιά του.

Μία πολὺ σημαντικὴ ἐργασία πού ἔγινε ἀκόμη στὸν Θέρμο εἶναι ἡ ἐναρξη ἐργασιῶν μὲ σκοπὸ τὴν ἀναστήλωσι τῶν πολλῶν βᾶθρων ἀγάλματων καὶ τῶν ἐξεδρῶν (εἰκ. 45) πού βρίσκονται στὴν ἀγορὰ τῶν Αἰτωλῶν. Ὅλα τὰ μνημεῖα αὐτὰ κατασκευάστηκαν γιὰ σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἀρχαιότητος. Γνωστότερη, μάλιστα γιὰ τὴ σημαντικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πού τὴν συνοδεύει, εἶναι ἡ ἐξέδρα μὲ τὰ ἀγάλματα πού ἴδρυσε «Αἰτωλῶν τὸ κοινὸν ἀρετᾶς ἔνεκεν καὶ εὐεργεσίας τᾶς εἰς τὸ ἔθν[ος]

καὶ τοὺς ἄλλους "Ἕλληνας" πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Γ' Εὐεργέτου καὶ τῆς οἰκογενείας του (IG, IX, I, I, 56). Ἡ ἀναστήλωση τῶν μνημείων αὐτῶν θὰ ἐπιτρέψει καὶ τὴν καλύτερη μελέτη τους.

9. ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ

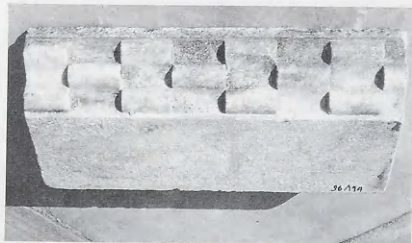
Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Μὲ τὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ ΥΠΠΟ καὶ τοῦ Ἰδρύματος Ἰωάννου Κωστοπούλου συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παντανάσσης.

Κύρια ἐργασία κατὰ τὸ 1996 ὑπῆρξε ἡ συγκόλληση καὶ ἡ συντήρηση τοῦ δαπέδου τοῦ μνημείου, ἡ ὁποία προχώρησε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ (εἰκ. 48). Ἀνασκαφὴ ἔγινε στὰ θεμέλια τῆς ἀψίδας τοῦ καθολικοῦ, στὴ δυτικὴ στοὰ καὶ στὸν ἀγρὸ δυτικὰ τοῦ μνημείου. Βρέθηκαν λακκοειδεῖς τάφοι ποὺ περιεῖχαν κεραμεικὴ ἐργαστηρίων τῆς Ἄρτας τοῦ ὄψιμου 13ου αἰ. Ἄλλο εὔρημα ἦταν θραῦσμα κορινθιάζοντος κιονοκρά-

46 Γωνία κιονοκράνου.

47 Τμῆμα μαρμάρινου γείσου.

48 Ἡ νότια στοὰ καὶ τὸ δυτ. τμήμα τῆς δυτικῆς στοᾶς ἀπὸ Δ, μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς πλακόστρωσης.

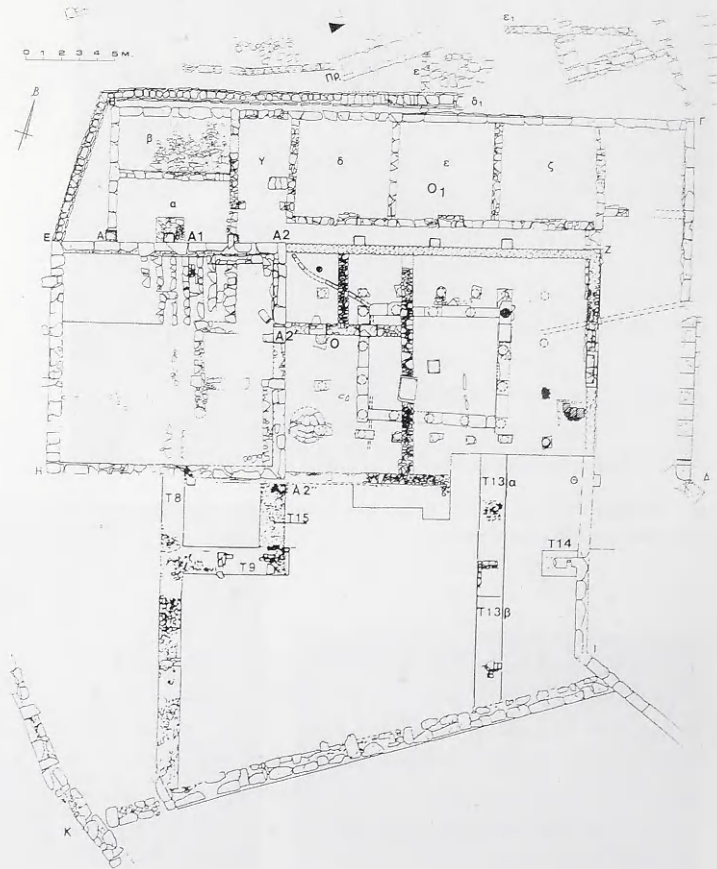
νου μὲ ἐλίσσόμενο βλαστὸ στὸν ὁποῖο στηρίζεται ἔλικα καὶ ἄβακας πὺ φέρει κανόνα μὲ γλυπτὸ ἰωνικὸ κυμάτιο (εἰκ. 46). Θραύσματα ἀπὸ ὅμοια κιονόκρανα ἔχουν βρεθεῖ καὶ ἄλλα καὶ κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ἔστεφαν τοὺς κίονες πὺ ἔφεραν τὸν κεντρικὸ τροῦλλο. Βρέθηκαν ἀκόμη τμήματα γείσου, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μὲ κυμάτιο πὺ εἰσέχει καὶ ἐξέχει ἐναλλάξ (billettes) (εἰκ. 47).

10. ΔΩΔΩΝΗ

† Σ. ΔΑΚΑΡΙΣ
 Χ. ΣΟΥΛΗ
 Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ
 Ν. ΓΡΑΒΑΝΗ

Ἡ τελευταία ἀνασκαφή τοῦ Σωτηρίου Δάκαρη ἔγινε στὸ Πρυτανεῖο (εἰκ. 49) τῆς Δωδώνης. Μὲ τὴν ἔρευνα τοῦ 1996 ἐπιβεβαιώθηκε ὅτι ἡ πρώτη μορφή τοῦ Πρυτανείου εἶναι τὸ ἕως τώρα δηλούμενο μὲ τὸ γράμμα Ο κτίριο, πὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τετρά-

49 Κάτοψη τοῦ Πρυτανείου μὲ τίς τέσσερις οἰκοδομικές φάσεις.

γωνη αἴθουσα με τετρακλινή στέγη καὶ αὐλὴ με περιστύλιο. Οἱ στέγες τῶν στοῶν τῆς αὐλῆς ἔκλιναν πρὸς τὸ ἐσωτερικό. Τὸ συγκρότημα αὐτὸ κατασκευάστηκε κατὰ τὴν περίοδο 340-234 π.Χ. (εἰκ. 49, 50).

50 Ὑποψη τοῦ Πρυτανείου καὶ τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Δωδώνης ἀπὸ τὸ θέατρο.

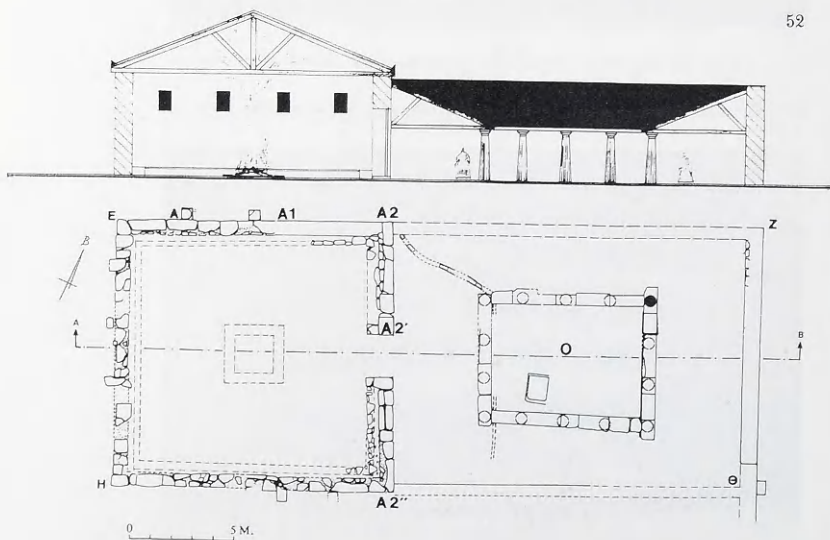
51 Τὰ μεταγενέστερα ἐδῶλια τοῦ συνεδρίου στὴν πρώτη αἴθουσα τῆς ἐστίας.

Ἡ δυτικὴ αἴθουσα τοῦ συγκροτήματος δὲν ἦταν ἐξαρχῆς τόπος συνάθροισης. Τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἐκπλήρωνε ἀπὸ τὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια, ὅταν προστέθηκαν λίθινα ἐδῶλια (εἰκ. 51, 54), ποὺ κάλυψαν τοὺς δύο κτιστοὺς ἀναβαθμοὺς γύρω γύρω στοὺς τοίχους. Στὸ κέντρο τῆς αἴθουσας θεωρεῖται ὅτι ἔκαιγε τὸ «ἄσβεστον πῦρ» (εἰκ. 52).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., πρὶν ἀπὸ τὸ 219, χρονιὰ καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς Αἰτωλοὺς, κατασκευάστηκε βορείως τῆς αἴθουσας καὶ τῆς αὐλῆς, σειρὰ δωματίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία θεωροῦνται ὅτι ἦσαν οἱ χώροι ὅπου διέμεναν, διανυκτέρευαν καὶ γευματίζαν οἱ ἄρχοντες. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ δωματῖα περιεῖχε ἑννέα κλίνες (εἰκ. 53). Ἡ νέα κατασκευὴ ἀχρή-

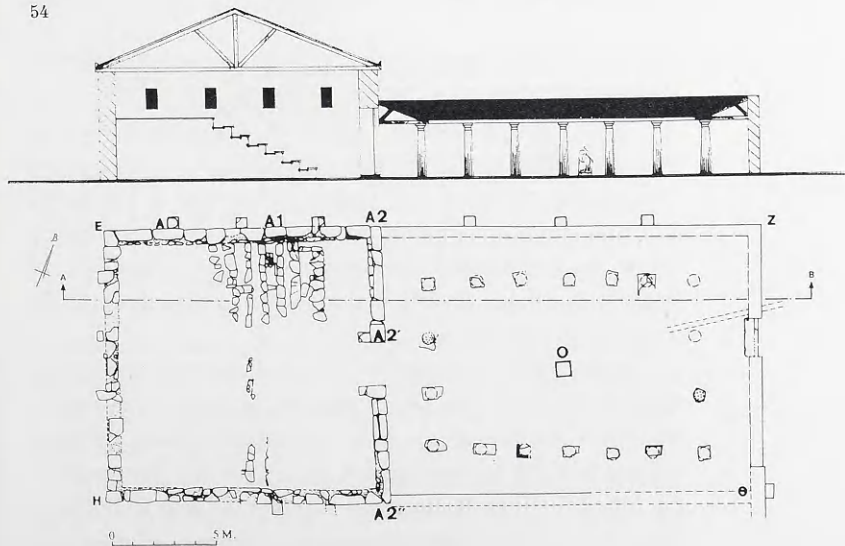
Κάτοψη καὶ πιθανὴ ἀναπαράσταση τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς φάσης τοῦ Πρυτανείου (52) καὶ τῆς τρίτης οἰκοδομικῆς φάσης τοῦ Πρυτανείου (54).

53 Ἀποψη τῆς πτέρυγας Ο1 (καταγώγιο) με τὰ τρία ἐννεάκλινα δωμάτια ἀπὸ Α.

54

55 Ἡ ὀρθογώνια αἴθουσα μετὰ τὸ ἀρχαιότερο καὶ τὸ νεώτερο περιστύλι ἀπὸ Α.

στευσε τὴν ἀπὸ Βορρὰ εἴσοδο στὸ συγκρότημα. Νέα εἴσοδος κατασκευάστηκε στὴν ἀνατολική πλευρά τῆς αὐλῆς. Ἄλλη συνέπεια εἶναι ἡ κατεδάφιση τοῦ βόρειου τοίχου τῆς αὐλῆς (εἰκ. 54) καὶ ἡ ἐπέκταση τῆς βόρειας στοᾶς ἕως τὰ δωμάτια, στοὺς τοίχους τῆς πρόσοψης τῶν ὁποίων στηρίχθηκε ἡ στέγη τῆς στοᾶς. Στὴ δεύτερη περίοδο τοῦ οἰκοδομήματος χρονολογεῖται πλεόν τὸ μικρὸ κυκλικὸ θεμέλιο στὴ ΝΔ γωνία τῆς αὐλῆς, τὸ ὁποῖο ἴσως ἀνήκει σὲ κλίβανο ἢ ἐστία γιὰ τὴν παρασκευὴ τῶν γευμάτων τῶν ἀρχόντων.

Ἀνασκαφικὰ πιστοποιεῖται ὅτι τὸ Πρυτανεῖο καταστράφηκε τὸ 167 π.Χ. ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὅποιοι τὸ πυρπόλησαν. Οἱ χώροι βόρεια τῆς αὐλῆς χρησιμοποιήθηκαν καὶ πάλι πρόχειρα. Μετὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ κοινουῦ τῶν Ἡπειρωτῶν, τὸ 148 π.Χ., ἡ ἀργότερα κατὰ τὸν 1ο π.Χ. αἰώνα, ἄλλαξε ἡ διαρρύθμιση τῆς δυτικῆς τετράγωνης αἴθουσας. Ἐπάνω στὰ

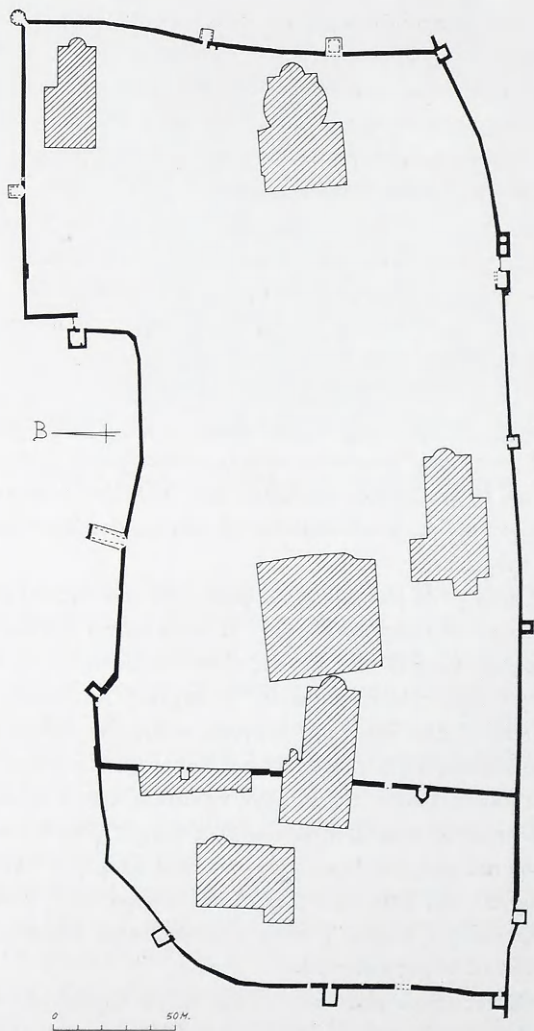
μπάξα που είχαν δημιουργηθεί από την καταστροφή των Ρωμαίων κατασκευάστηκαν λίθινα βαθμιδωτά εδώλια, διάδρομος για τους όρθιους και, χαμηλά, τὸ βῆμα για τους ρήτορες. Στην αὐλή κατασκευάστηκε νέο, εὐρύτερο τοῦ ἀρχικοῦ, περιστύλιο (εἰκ. 55). Κατὰ τοὺς μεταχριστιανικούς χρόνους, πάνω στὸν χώρο τοῦ Πρυτανείου κτίστηκαν ἰδιωτικὲς κατοικίες.

Στὴ Χριστιανικὴ Ἀμφίπολη ὀλοκληρώθηκε φέτος ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου (εἰκ. 56). Σώζονται καὶ οἱ ὀρθογώνιοι πύργοι που δυνάμωναν τὸ τεῖχος κατὰ διαστήματα καὶ οἱ πύλες.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τεῖχους φέρει τρεῖς πύργους καὶ μικρὴ πύλη βόρεια τοῦ μεσαίου πύργου. Ἡ νότια μακρὰ πλευρὰ ἔχει ἕξι πύργους, δύο ἀπὸ τοὺς ὁποίους προστατεύουν τὴ νότια πύλη ἢ ὁποῖα βλέπει πρὸς τὸ γυμνάσιο τῆς ἀρχαίας Ἀμφίπολης. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἔχει τρεῖς πύργους, οἱ δύο εἶναι ὀρθογώνιοι, ἀλλὰ ὁ ἀκραῖος βόρειος ὀκτάπλευρος καὶ οἱ φρουροὶ μπορούσαν καὶ νὰ κατοπτέουσιν τὴν περιοχὴ καλύτερα καὶ νὰ ἀμυνθοῦν ἀποτελεσματικότερα. Στὴ βόρεια τέλος πλευρὰ πλὴν τοῦ ὀκταπλεύρου που μνημονεύθηκε ὑπάρχουν τρεῖς ἀκόμη τετράπλευροι πύργοι καὶ ἓνας πρόβολος. Στὴν πλευρὰ αὐτὴ ὑπάρχει μεγάλη πύλη, ἢ βόρεια, ἢ ὁποῖα προστατεύεται ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὸ τεῖχος καὶ πύργο.

Ἄξιο τονισμοῦ εἶναι πῶς οἱ δύο πύλες βόρεια καὶ νότια ἀπέχουν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη γύρω στὰ 160 μέτρα, συνδέονταν μεταξὺ τους μὲ δρόμο, καὶ φυσικά, οἱ φρουροὶ τῆς μιᾶς

11. ΑΜΦΙΠΟΛΗ
Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

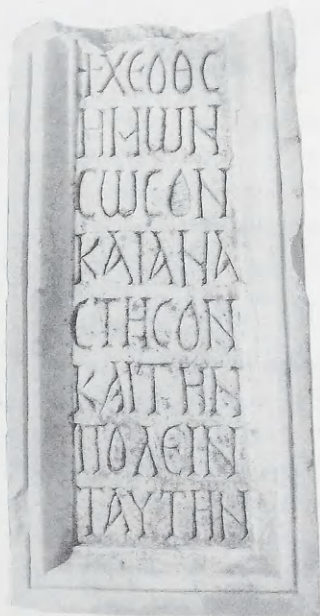
56 Τοπογραφικό διάγραμμα Χριστιανικής Ἀμφίπολης.

μποροῦσαν νὰ ἐπικοινωνήσουν ἀμέσως μὲ τοὺς φρουροὺς τῆς ἄλλης.

Τὸ τείχος εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ μεγάλους κατεργασμένους πωρόλιθους γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς πλευρὲς, κτισμένους μὲ ἀσβέστη. Γιὰ τὰ ἀναπόφευκτα κενὰ χρησιμοποιοῦνται μικρότεροι λίθοι ὡς βύσματα γιὰ λόγους οἰκονομίας. Οἱ πωρόλιθοι φυσικὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ κτίρια τῆς ἀρχαίας Ἀμφίπολης ἢ ὁποῖα βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τείχους εἶναι γεμισμένο μὲ ἀργούς λίθους καὶ χῶμα. Ἐκτὸς τῶν πωρόλιθων ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, σπόνδυλοι κίονων, τεμάχια ἐπιστυλίου, βάσεις ἰωνικῶν κίονων καὶ κιονό-

57 Παλαιохριστιανικὴ ἐπιγραφή.

58 Ἐλεφαντοστέινο εἰκονίδιο.

κρανα, ακόμη δύο λίθινοι λουτήρες από τὸ γυμνάσιο τῆς ἀρχαίας Ἀμφίπολης, καθώς και θραύσματα γλυπτῶν, ἀναγλύφων και ἀγαλμάτων, σύνηθες φαινόμενο προκειμένου γιά δημόσια ἔργα ακόμη και γιά τὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα.

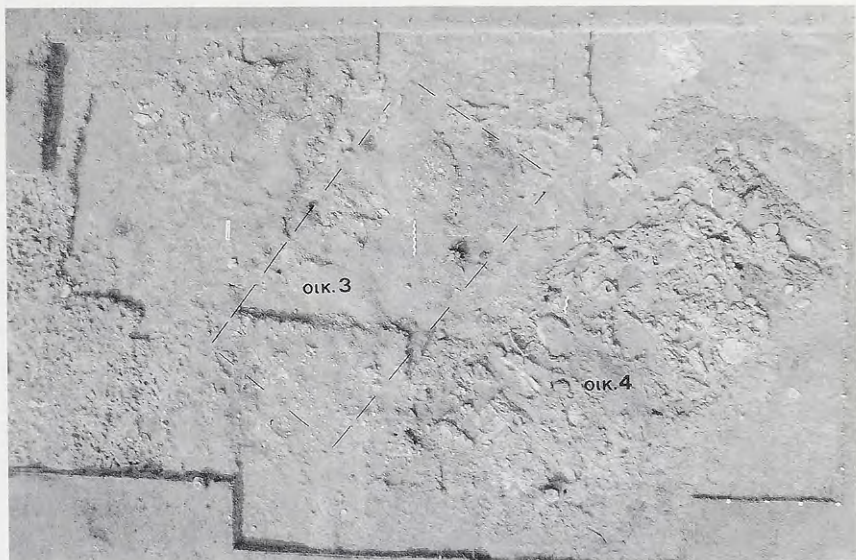
Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τείχους ἀποτελεῖ σημαντική πρόοδο γιά τὴ γνώση τῆς Χριστιανικῆς Ἀμφίπολης. Ἡ μελλοντική ἔρευνα τοῦ ἄσκαφου τμήματος τῆς πόλης θά δώσει τὴν πραγματική τους θέση στὰ μεγαλοπρεπῆ κτίρια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ ἔως τώρα, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ βρίσκονται ξεκομμένα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὰ δημιούργησαν, γιὰτὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ τὰ ἰδιωτικά οἰκήματα.

Κατὰ τὴν ἔρευνα τῆς νότιας πύλης βρέθηκε στήλη σὲ γλυπτό πλαίσιο και ἐπιγραφή τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. μὲ τὴν ὁποία οἱ κάτοικοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀμφίπολης ἐπικαλοῦνται τὴν προστασία τοῦ Χριστοῦ: «Χ(ριστ)έ ὁ Θε(ὸ)ς ἡμῶν σώσον και ἀνάστησον και τὴν πόλιν ταύτην» (εἰκ. 57).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στήλη βρέθηκε και πλακίδιο ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο μὲ τὴν παράσταση τῆς ἰάσεως τοῦ τυφλοῦ ἀπὸ τὸν Χριστὸ στὴ Βηθσαϊδὰ (Μάρκ. 8, 22-26). Ὁ καλλιτέχνης εἰκονίζει τὴ φράση τοῦ Εὐαγγελίου: «εἶτα πάλιν ἐπέθηκεν τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, και διέβλεψεν και ἀπεκατέστη» (εἰκ. 58).

12. ΦΙΛΙΠΠΟΙ
(ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ)
X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-
ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Στὸν προϊστορικό οἰκισμό τῶν Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, στὴ θέση Ντικιλί Τάς, ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τῆς λεγόμενης Οἰκίας 3 (εἰκ. 59). Ἡ οἰκία αὐτή, δηλαδή ἡ κατασκευή τῆς νεώτερης νεολιθικῆς ἐποχῆς (γύρω σὸ 4300 π.Χ.), ἀπὸ ἀκατέργαστα ξύλα και λάσπη, εἶναι ἐπιμήκης και ἔχει μήκος 9 μέτρων και πλάτος 5 μέτρων (εἰκ. 60). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προκύπτουν ἀπὸ λίγα λείψανα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων στὴ βόρεια και τὴ δυτική πλευρά.

59 Ἀεροφωτογραφία τοῦ τομέα IV· διακρίνονται οἱ Οἰκίες 3 καὶ 4.

Στὸ ἐσωτερικὸ δὲν εἶχε χωρίσματα, διαπιστώθηκε ὅμως στὸ μέσον τῆς βόρειας πλευρᾶς ἡ ὕπαρξη φούρνου τοῦ ὁποίου σώθηκε μάλιστα μικρὸ τμήμα τῆς ἀρχῆς τῆς θόλου. Ἡ οἰκία φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά· οἱ τοῖχοι καὶ ἡ στέγη σωριάστηκαν στὸ ἐσωτερικὸ καὶ θρυμματίστηκαν. Παρὰ ταῦτα, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ξεχωρίστηκε τμήμα τῆς στέγης στὸ ὁποῖο διακρίνονται 14 στρώματα πηλοῦ πάχους 25 ἑκατοστῶν. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ φανταστοῦμε τὴ στέγη ὅπως κατασκευάζεται ἢ κατασκευαζόταν σὲ μερικὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ ξύλα καὶ κλαδιὰ πάνω στὰ ὁποῖα τοποθετοῦσαν στρώσεις χώματος ἢ λάσπης ἀδιαπέραστης ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς. Πολλὰ ἀγγεῖα βρέθηκαν μέσα στὰ συντρίμμια τῶν τοί-

60 Γενική άποψη τής Οικίας 3 από Ν.

χων, ψηλότερα από τὸ δάπεδο. Ἡ ἀνασκαφέας κρίνει ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἴτε ἦσαν τοποθετημένα σὲ ράφια εἴτε ἦσαν κρεμασμένα ἀπὸ τὰ ξύλα τῆς ὀροφῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς οἰκίας βρέθηκε ἓνα φυλακτό, ἓνας τριπτήρας καὶ ὅσα μεγάλων ζώων.

Πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴν καταστροφή τῆς Οἰκίας, δέκα τρεῖς γιὰ τὴν ἀκρίβεια, κατὰ τὴν πρόωμη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἔγινε νέα χρῆση τοῦ χώρου. Μέσα στὰ ἐρείπια τῆς Οἰκίας 3 βρέθηκαν λάκκοι γεμάτοι σάχτη με κάρβουνα καὶ μεγάλες ποσότητες καμένων καρπῶν καὶ σπόρων. Ἐλπίζεται ὅτι μετὰ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα θὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ ὑπαρξή τους.

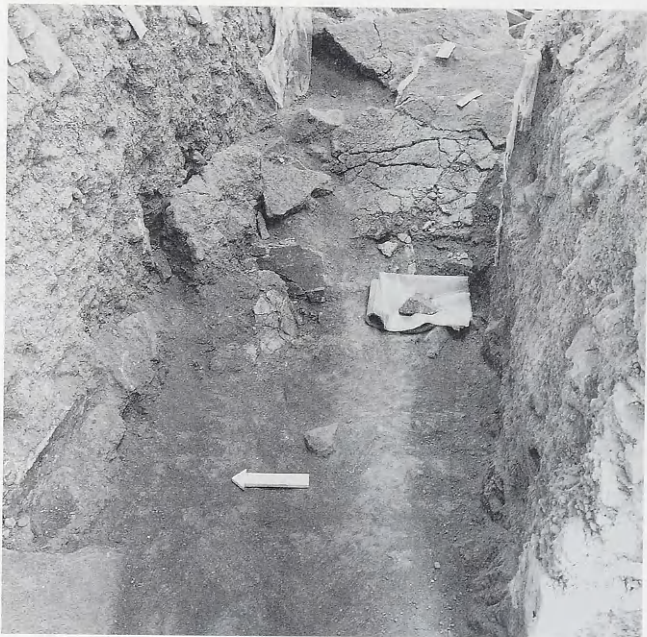
Στὸν μεγάλο ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ἀκρωτηρίου τῆς Θήρας συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ μὲ τὴν ἔρευνα, στὴν Ἔεστη 4, τοῦ ἀνατολικοῦ μυχοῦ τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου. Ἀποκαλύφθηκε τὸ πλατύσκαλο τοῦ ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλες πλάκες σχιστολίθου (εἰκ. 61). Ἐξαιτίας τῆς ἐπίχωσης πὺ τὸ κάλυπτε ἔχει ὑποστῆ καθίζηση μέσα στὴν ἐπίχωση αὐτὴ βρέθηκαν κομμάτια τῆς τοιχογραφίας πὺ κοσμοῦσε τοὺς τοίχους τοῦ πλατύσκαλου. Εἰκονίζόταν, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα τμήματα τοῦ κλιμακοστασίου, ποιμπὴ ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι ἀνέβαιναν τὴ σκάλα. Μερικοὶ κρατοῦν ἀντικείμενα ἢ μορφή τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη διαγνωστῆ.

13. ΑΚΡΩΤΗΡΙ ΘΗΡΑΣ
ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΤΟΥΜΑΣ

Ἔεστη 4

61 Ἔεστη 4, κλιμακοστάσιο 13, ἀνατ. μυχός, πλακόστρωση θαπέδου.

62 Ξεστή 4, κλιμακοστάσιο 13, βόρειο σκέλος κλίμακας.

63 Πρωτοκυκλαδικό σχηματικό ειδώλιο τύπου Τροίας.

64 Πλατεία Κενοταφίου. Γενική άποψη του χώρου από Α.

Στό βόρειο πτερό του μεγάλου κλιμακοστασίου, τό όποιο όδηγοῦσε από τό δυτικό πλατύσκαλο στό πλατύσκαλο του πρώτου όρόφου, χρειάστηκε νά αφαιρεθοῦν οί λίθινες βαθμίδες, οί όποίες είχαν καταπέσει μετά τήν καταστροφή του κτιρίου, γιά νά αποκαλυφθοῦν τά άφθονα κομμάτια τής μεγάλης τοιχογραφίας των άνδρων (εικ. 62).

Στήν περιοχή του πεσσοῦ 17 έντοπίστηκε ή τάφος θεμελίωσης του βόρειου τοίχου του συγκροτήματος Δ και βόρεια στρώμα από άμμο και βότσαλα, τό όποιο κάλυπτε λείψανα μεγάλης πυρᾶς (εικ. 64). Ἐπάνω στό στρώμα βρέθηκε μικρό μαρμάρينو ειδώλιο τρωαδικου τύπου (εικ. 63). Ἀπό τήν έρευνα παλαιότερων έτών γνωρίζουμε ότι ο χώρος αυτός σχετίζεται με τελετουργίες που γίνονταν κατά τήν πρωτοκυκλαδική περίοδο. Ἡ συνέχιση τής ανασκαφῆς θά διαφωτίσει τό ζήτημα.

Πλατεία Κενοταφίου

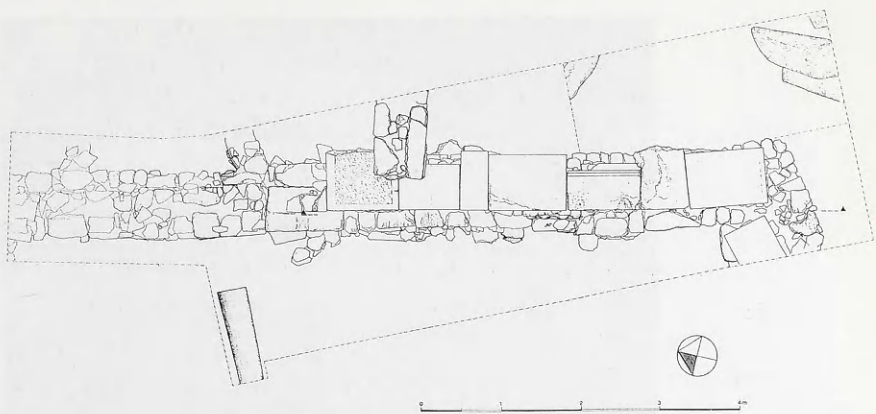
ΝΑΞΟΣ

Β. Κ. ΔΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

Κατὰ τὸ 1996 ἔγινε ἐκτάκτως στὴν πόλιν τῆς Νάξου ἔρευνα τοῦ νότιου μισοῦ οἰκοπέδου, τὸ βόρειο μέρος τοῦ ὁποίου εἶχε ἀνασκαφῆ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τὸ 1980 (εἰκ. 66). Ὁ χῶρος βρίσκεται στὴ Γρόττα, πολὺ κοντὰ στὴν πλατεία τῆς Μητροπόλεως. Κατὰ τὴν ἔρευνα βρέθηκε κάτω ἀπὸ μεταγενέστερη ἐπίχωση τοῖχος (εἰκ. 65), τοῦ ὁποίου τὸ κατώτερο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ γνεύσιο καὶ γρανίτη ἐνῶ τὸ ἀνώτερο, αὐτὸ ποὺ φαίνεται, ἀπὸ μαρμάρινα μέλη ἑλληνιστικῶν ἀναθηματικῶν καὶ ταφικῶν μνημείων σὲ δευτέρη χρήση (εἰκ. 65, 67). Φαίνεται

65 Ἡ τάφος στὸ οἰκόπεδο Βασιλάκη-Ἰσπανόπουλου ἀπὸ Ν. Στὸ βάθος ἡ θάλασσα τῆς Γρόττας.

66 Σχεδιογράφημα τῆς ἀνασκαφῆς στὸ οἰκόπεδο Βασιλάκη-Ἰσπανόπουλου.

67 Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

68 Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἐκδοίου.

ὅτι ὁ τοῖχος ἀποτελεῖ λείψανα ἀναλήμματος τῶν ἐπιχώσεων τῆς πόλης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (2ος μ.Χ. αἰ.) ὅταν αὐτὴ ἐκτάθηκε καὶ κατέλαβε τὸν χώρο τῆς ἀγορᾶς. Κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο βρέθηκε μεγαλογράμματη λατινικὴ ἐπιγραφή στὴν ὁποία μνημονεύεται ἔκδοικος, δηλαδή πληρεξούσιος πόλεως σὲ ζητήματα οἰκονομικῶν διεκδικήσεων (εἰκ. 68). Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων βρέθηκε τὸ πρωτογεωμετρικὸ στρώμα, στὸ ἐπίπεδο περίπου τῆς θάλασσας. Ἄξιονημονέυτο εἶναι ὅτι ἡ θάλασσα βρίσκεται κατὰ 2.78 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ποὺ ἐρευνηθῆκε.

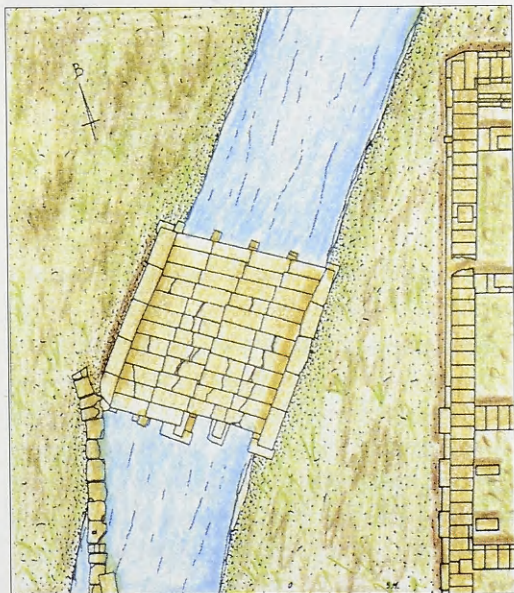
Συντήρηση - Μελέτη

Στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Βραυρῶνος ἔγινε καθαρισμὸς τῆς ἀρχαίας γέφυρας (εἰκ. 69). Μεταξὺ τῶν μελεμμάτων τοῦ Συμ-

ΒΡΑΥΡΩΝ

συνεργ. ΚΑ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ

69 Βραυρῶν, ἱερὸ Ἀρτέμιδος. Ἡ ἀρχαία γέφυρα (ἐπεξ. σχ. Εὐ. Ὀλυμπίου).

βουλίου είναι η έκδοση τόμου με τη σύνοψη τῶν πορισμάτων τῶν ἀπὸ τὸ 1949 ἕως τὸ 1963 ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ ποῦ εἶχαν διεξαχθεῖ ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἰωάννη Παπαδημητρίου. Ἔχει ἤδη γίνει συλλογὴ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ ἱεροῦ καὶ προετοιμάζονται νέα σχέδια τῶν μνημείων.

ΑΜΦΙΠΟΛΗ

Κ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ

Στὸ ἀρχαῖο γυμνάσιο τῆς Ἀμφίπολης συνεχίστηκαν μετὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ ΥΠΠΟ οἱ ἐργασίες συντήρησης τοῦ μνημείου, τοῦ ὁποῖου ἡ δημοσίευση παρασκευάζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο κ. Καλλιόπη Λαζαρίδη. Τὸ ὕλικὸ κατασκευῆς τοῦ γυμνασίου εἶναι πῶρος, ὁ ὁποῖος φθεῖρεται εὐκόλα ἀπὸ τίς καιρικὰς ἐπιδράσεις. Κατὰ τὸ 1996 συντηρήθηκαν οἱ τοῖχοι τῆς παλαίστρας, ἡ αἴθουσα τοῦ λουτροῦ, ὁ ναῖσκος, τὸ ἐφρηεῖο καὶ ἡ μεγάλη ἀνατολικὴ κλίμαξ. Κατασκευάστηκαν ἀκόμη στέγαστρα γιὰ τίς δεξαμενές τοῦ νεροῦ καὶ τὸν στυλοβάτη τοῦ ξυστοῦ.

ΚΕΡΚΥΡΑ

Ἄνω Κορακιάννα

Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Μετὰ χρηματοδότηση τοῦ Ἰδρύματος Ἰωάννου Κωστοπούλου συνεχίστηκε ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ Ἄνω Κορακιάννας Κερκύρας, ποῦ χρονολογοῦνται στὸν ὄψιμο 11ο αἰῶνα. Στερεώθηκαν καὶ καθαρίστηκαν οἱ τοιχογραφίες ποῦ εἰκονίζουν τὸν ἀρχάγγελο Μιχαὴλ στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας, τῶν ὁλόσωμων ἱεραρχῶν στὸν ἡμικύλινδρο (εἰκ. 70) καὶ τοῦ Ἁγίου Δαμιανοῦ μεταξὺ τῆς ἀψίδας καὶ τῆς κόγχης τῆς προθέσεως. Ἀναλογικῶς ὁ ἅγιος τῆς βόρειας κόγχης εἶναι πιθανότατα ὁ ἅγιος Κοσμάς. Ταυτίστηκαν ἀκόμη ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος στὴν κόγχη τοῦ διακονικοῦ καὶ ὁ ἅγιος Θεόδωρος μεταξὺ τῆς κόγχης αὐτῆς καὶ τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ ναοῦ.

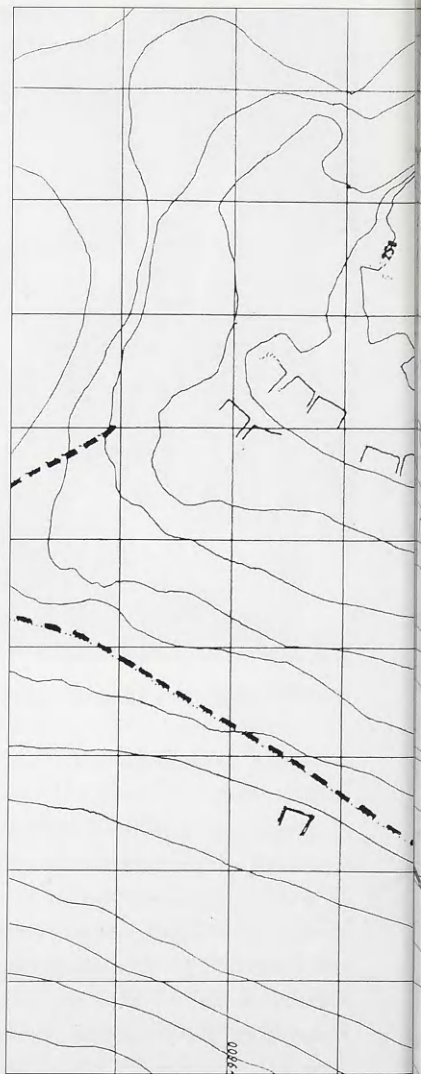
70 Ὁ ἡμικύλινδρος τῆς ἀψίδας μετὰ τοὺς ἱεράρχες.

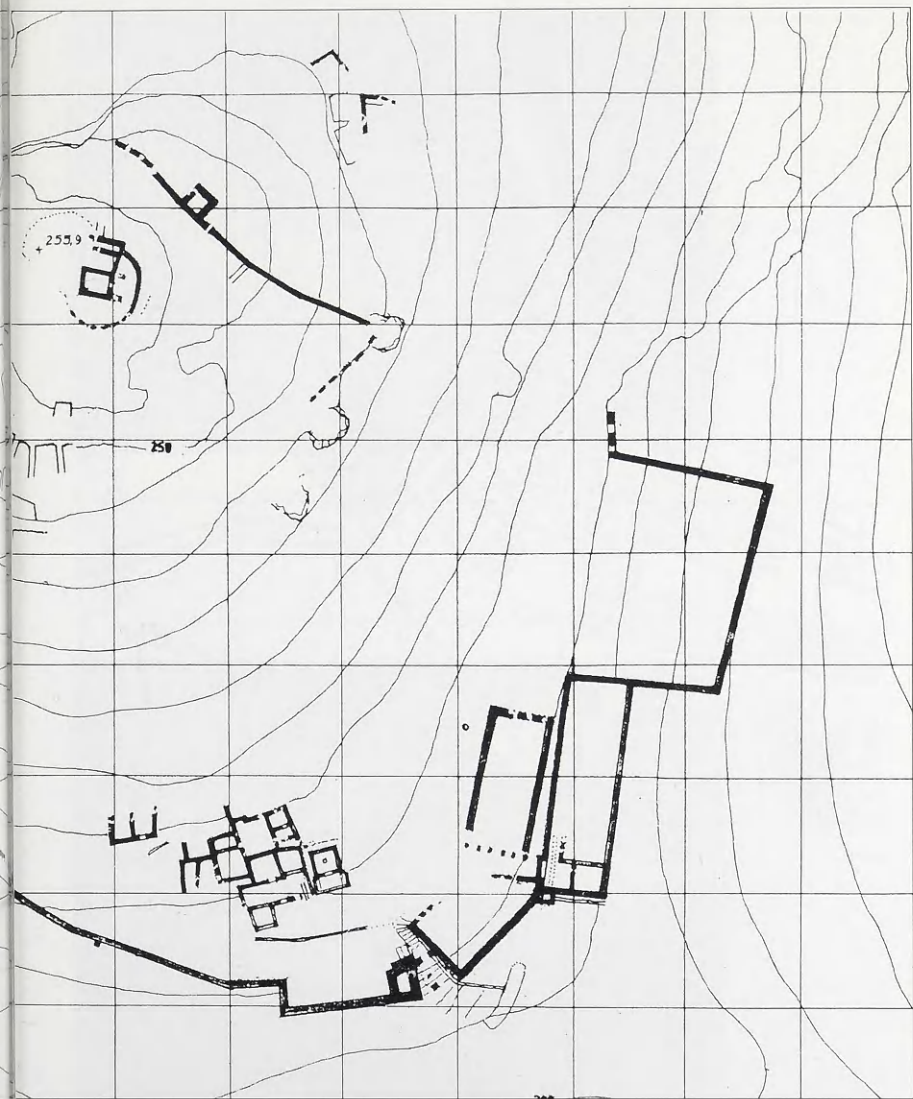
Στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἱεροῦ βήματος καθαρίστηκαν καὶ στερεώθηκαν οἱ παραστάσεις τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζονται κατὰ μέτωπον κρατώντας μεγάλο σταυρό. Στὸν κυρίως ναὸ μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν κονιαμάτων τοῦ βόρειου τοίχου ἀποκαλύφθηκαν λείψανα τοιχογραφιῶν τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 11ου αἰ. Σώζονται ἀποσπασματικὰ ἅγιοι, ἱεράρχες καὶ δύο μορφές μετὰ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, καθὼς καὶ λείψανα ἄλλων μορφῶν.

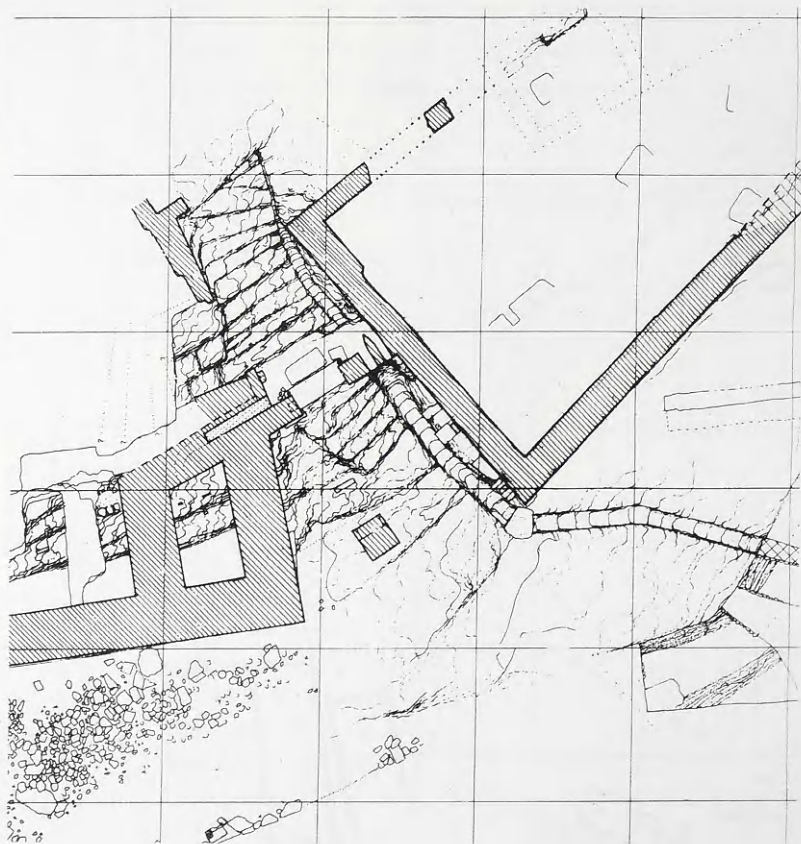
ΜΙΝΩΑ
ΑΜΟΡΓΟΥ
ΛΙΑΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Με χρηματοδότηση τοῦ Ἰδρύματος Σταματίου Δεκόζη Βούρου, τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ὑπουργείου Αἰγαίου συνεχίστηκε ἡ σπερέωση καὶ συντήρηση τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας Μινώας Ἀμοργοῦ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν συμπληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη πύλης τοῦ τείχους (εἰκ. 71, 72, 73), τῆς ὁποίας σώζεται μονόλιθο κατώφλι γιὰ δίφυλλη θύρα πλάτους 1.70 μ. (εἰκ. 74). Σώζονται στὰ ἄκρα τοῦ κατώφλιου μεγάλες κυκλικές κοιλότητες (τόρμοι) στίς ὁποῖες περιστρεφόταν ὁ κατακόρυφος ἄξων (στροφεύς), ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἦσαν ἐξαρτημένα τὰ βαρύτατα θυρόφυλλα τῆς πύλης.

71 Γενικὴ ἀπόψη τῆς ὀχυρωματικῆς - ἀναλημματικῆς κατασκευῆς τῆς πύλης, τῶν λαξευμένων ἀναβαθμῶν τῆς κλίμακας, τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου (σχ. Γ. Ἀντωνίου, ἀρχιτέκτονος).

73 Ἡ μαρμαρίνη μνημειακὴ πύλη μετὸν διπλὸν ἀγωγὸν καὶ ἡ λαξευμένη στὸν βράχον κλίμακα, ἀπὸ Ν.

74 Διπλὸς λιθόκτιστος ἀγωγὸς στὸν ἀνατ. σταθμὸν τῆς πύλης, ἀπὸ Β.

Ἐσωτερικά ἡ πύλη ἀσφαλιζόταν κατὰ τὸν γνωστὸ τρόπο, μὲ ὀριζόντια δοκό, τὸν μοχλό, ὁ ὁποῖος ὅταν ἀνοιγε ἡ πύλη συρόταν καὶ κρυβόταν, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του, μέσα σὲ ὀρθογώνια ἐπιμήκη κοιλότητα τοῦ τείχους, ἡ ὁποία σώζεται δυτικά τοῦ ἀνοίγματος τῆς πύλης.

Στὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς πύλης ἐρευνήθηκε ὀχέτος γιὰ τὰ νερά τῆς βροχῆς ποῦ κυλοῦσαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τείχους (εἶκ. 72). Ὁ ἀγωγὸς καλυπτόταν μὲ πλάκες ἀπὸ τίς ὁποῖες σώθηκε μία στῆ θέση της. Στὰ ΝΑ τῆς πύλης ἀποκαλύφθηκε μέρος ταφικοῦ περιβόλου τῆς πρωτογεωμετρικῆς καὶ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς πύλης, τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου προκύπτουν σταθερὰ ἔρια γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μινώας, ἀπὸ τὸν 10ο π.Χ. ἕως τὸν 3ο μ.Χ. αἰ.

ΣΥΜΗ ΒΙΑΝΝΟΥ

Ἱερὸ Ἑρμῆ καὶ Ἀφροδίτης
ΑΓΓ. ΛΕΜΠΕΣΗ

Συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στῆ **Σύμη** Βιάννου. Σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν στὸν ΒΑ τομέα τοῦ χώρου ἔγινε ὑποστήριξη τῶν θεμελιῶν τοῦ οἴκου-ναοῦ C-D, ποῦ χρονολογεῖται στὰ ἑλληνιστικά καὶ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Στὸν κεντρικὸ τομέα ἔγινε ὑποστήριξη τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ καὶ γεωμετρικοῦ βωμοῦ καὶ στὸν ΝΔ τομέα ἀνασύσταση μισοδιλυμένου τοίχου τοῦ νεοανακτορικοῦ κτιρίου S. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι θεμελιωμένος ἐπάνω σὲ τοίχους τῶν δύο παλαιοανακτορικῶν κτιρίων U καὶ V. Τὰ δεδομένα ποῦ προέκυψαν ἀπὸ τίς ἀνωτέρω ἐργασίες συντήρησης γιὰ τὴν παλαιοανακτορική περίοδο τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ, θὰ ἀναφερθοῦν στὴν ἔκθεση τῶν *Πρακτικῶν* 1996.

Κατὰ τὶς ἐργασίες ὑποστύλωσης τοῦ κτιρίου C-D βρέθη-
καν γύρω στὰ 100 ἀναθήματα πού προέρχονται ἀπὸ τὸ παραγ-
μένο στρώμα λατρείας τῆς πρώτης χιλιετίας. Τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ
βρέθηκαν σὲ θυλάκους τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖο ἐξαιτίας ἰσχυρό-
τατης καθίζησης παρέσυρε τὰ θεμέλια τοῦ κτιρίου C-D. Ἔτσι
δημιουργήθηκε μείγμα στρωμάτων μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκονται
νομίσματα τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. καὶ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., μὲ θραύ-
σματα κεραμίδων καὶ εἰδωλίων ἀπὸ τὴν πρώτη μὴ ἀρχαϊκὴ ἕως
τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναθήματα εἶναι σιδερένιες αἰχμές
βελῶν. Βρέθηκαν ὅμως καὶ ὀκτὼ χάλκινα γεωμετρικὰ εἰδῶλια
ταύρων, τὰ ὁποῖα πρόλαβε ὁ κ. Schürmann νὰ περιλάβει, ἐπὶ
τοῦ πιεστηρίου κατὰ τὴ γνωστὴ ἔκφραση, στὸν τόμο τῆς δημο-
σίευσης τῶν μεταλλικῶν ζωδίων τῆς ἀνασκαφῆς, γιὰ τὸν ὁποῖο
γίνεται ἄλλου λόγος. Ἐνα εἰδῶλιο εἰκονίζει ἀνθρώπινο κεφάλι
μὲ τὸν λαιμό. Σημαντικὸ εἶναι χάλκινο τμήμα φορβειᾶς ἀλόγου
(καπίστρι) σὲ σχῆμα ταλάντου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.,
πού κοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφο λιοντάρι. Τὸ ἐμπρόσθιο κοίλο μέρος
ἀσημένιου λιονταριοῦ μὲ ἐπιχρυσωμένη τὴ χαιτή, καὶ τὸ κεφάλι
νὰ ἀκουμπᾷ στὰ ἐμπρόσθια λυγισμένα πόδια του πιθανῶς
ἀνήκει σὲ σκῆπτρο.

Στὸ **Μουσεῖο Καστοριάς** συνεχίστηκε ἡ συντήρηση φορητῶν
εἰκόνων. Ἐπιζωγραφημένη εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου μετὰ τὸν
καθαρισμὸ τῆς παρουσίας ἐντελῶς διάφορη τὴ μορφή τοῦ ἁγίου,
χρονολογημένη στὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. (εἰκ. 75). Νεώτερη, τοῦ
15ου αἰ., εἶναι ἡ παράσταση τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ σὲ βημό-
θυρο, στὴν ὁποία ἐπιβιώνουν παλαιότεροι εἰκονογραφικοὶ καὶ

**ΕΙΚΟΝΕΣ
ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ**
ΕΥΘ. ΤΣΙΓΑΡΙΑΔΑΣ

75 Ὁ ἅγιος Νικόλαος.

76 Χριστός Παντοκράτωρ.

καλλιτεχνικοί τύποι. Σὲ ἄλλο βημόθυρο μὲ τὸν ἀρχάγγελο Γαβριήλ καὶ τὴν Παναγία, τοπικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ 15ου αἰ., ὁ ἀγιογράφος παρουσιάζει μορφὲς ἤρεμες καὶ γαλήνιες, ποὺ ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου γεγονότος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

Μεγάλῃ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος (εἰκ. 76) εἶναι ἔργο Κρητὸς ἀγιογράφου τοῦ 17ου αἰ. καὶ πιστεύεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὰ Ἴονια νησιά ἢ τὴ Βενετία. Τέλος, ἔργα τοπικῶν ἐργαστηρίων εἶναι ἡ σύναξις τῶν ἀρχαγγέλων, ὁ ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος καὶ ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται, μὲ ἐπιγραφή, στὰ 1684.

Δημοσιεύματα

Κατά τὸ 1996 ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία οἱ τόμοι ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω λεπτομερῶς, ἐνῶ ὀλοκληρώνεται ἡ ἐκτύπωση ἄλλων. Τὸ Συμβούλιο συνεπὲς πρὸς τὴν πολιτικὴ αὐξήσεως τῶν δημοσιεύσεων ἐξέδωσε κατὰ τὴν τελευταία τριετία 27 νέους τόμους μονογραφιῶν, 14 τόμους περιοδικῶν καὶ 5 τόμους ἀνατυπώσεων. Κατὰ τὸ διάστημα 1988-1997 ἐξέδωσε 62 νέους τόμους μονογραφιῶν, 44 τόμους περιοδικῶν καὶ 14 τόμους ἀνατυπώσεων. Ἀναβίωσε ἀκόμη ἡ σειρά «Τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος» μὲ πρώτη ἐκδοσὴ τὸν «Ὁδηγὸ τοῦ Μαραθῶνος», ὁ ὁποῖος κυκλοφορεῖται σὲ τρεῖς γλῶσσες (ἐλληνικά, ἀγγλικά, γερμανικά) καὶ ἀκολουθοῦν νέοι διεξοδικὸὶ ὁδηγοὶ τόπων καὶ μουσείων ποὺ ἀποτελοῦν πλήρως ἐπιστημονικά κείμενα. Πέραν τῶν στοιχείων γιὰ τὰ μνημεῖα ποὺ περιγράφονται, παρέχουν τὴ βάση γιὰ βαθύτερη μελέτη σημαντικῶν θεμάτων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ 1996

1. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1993 (τόμ. 148).
2. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1994 (τόμ. 149).
3. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1995 (τόμ. 42).
4. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς κατὰ τὸ 1994 (τόμ. 133).
5. Ὁ ΜΕΝΤΩΡ, τόμος 9 (τεύχη 37-40), 1996.
6. Βασιλείου Πετράκου (ἐκδ.), Οἱ ἐλληνικὲς ἀναστηλώσεις (BAE ἀρ. 154).
7. Basil Petrakos, *Marathon. Archaeological Guide* (BAE ἀρ. 155).

8. Ἀλκιμήνης Σταυρίδου, *Τὰ γλυπτά τοῦ Μουσείου Τεγέας: Περιγραφικός κατάλογος* (BAE ἀρ. 156).
9. Θεοδοσίας Στεφανίδου Τιβεριίου, *Τὸ μικρὸ τόξο τοῦ Γαλερίου στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης* (BAE ἀρ. 157).
10. Ἐλενας Walter Καρύδη, *Τὸ ἑλληνικὸ σπῆτι. Ὁ ἐξευγενισμὸς τῆς κατοικίας στὰ ὑστεροκλασικὰ χρόνια* (BAE ἀρ. 158).
11. Wolfgang Schürmann, *Das Heiligtum des Hermes und der Aphrodite in Syme Viannou: II. Die Tierstatuetten aus Metall* (BAE ἀρ. 159).
12. Massimo Vitti, *Ἡ πολεοδομικὴ ἐξέλιξη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της ὡς τὸν Γαλέριο* (BAE ἀρ. 160).

ΥΠΟ ΕΚΤΥΠΩΣΗ

- Βασιλείου Χ. Πετράκου, *Οἱ ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ.*
- Κλαίρης Πάλυθου, *Ἀκρωτήρι Θήρας: Οἰκοδομικὴ τέχνη καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα στὴν ὑστεροκυκλαδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.*
- Ἐπαῖνος Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου.
- Αναστασίου Ὁρλάνδου, *Ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ* (ἑλλην., ἀγγλ., γάλλ., γερμ.).
- Τάσου Τανούλα, *Τὰ Προπύλαια τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης κατὰ τὸν Μεσαίωνα.*
- Γ. Ρεθεμιωτάκη, *Ἀνθρωπομορφικὴ πηλοπλαστικὴ στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ νεοανακτορικὴ ἕως τὴν ὑπομινωικὴ περίοδο.*

ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ

- Βασιλείου Χ. Πετράκου, *Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος: 1. Σύνοψη τῶν ἀνασκαφῶν (1813-1997). 2. Οἱ ἐπιγραφές τοῦ δήμου.*
- Βασιλείου Χ. Πετράκου, *Ὁ Μαραθῶν* (σὲ γερμανικὴ μετάφραση).
- Ντόρας Βασιλικοῦ, *Μυκηναϊκοὶ σφραγιδόλιθοι.*
- Μαρίας Παντελίδου Γκόφα, *Ἡ νεολιθικὴ Ἀττικὴ.*
- Κωνσταντίνας Κόκκου Βυριδῆ, *Πρώιμες πυρές θυσιῶν στὸ τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας.*
- Klaus-Valtin von Eickstedt, *Τὸ Ἀσκληπιεῖο τοῦ Πειραιῶς.*

Κατὰ τὸ 1996 ἡ Ἐταιρεία χορήγησε δωρεὰν σὲ νομικὰ καὶ φυσικὰ πρόσωπα, καὶ ἰδίως στὶς βιβλιοθηκὲς τῶν Ἐφορειῶν Κλασικῶν καὶ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Κράτους καθὼς καὶ σὲ ἐφόρους καὶ ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων δημοσιεύματα ἀξίας 13.081.040 δραχμῶν. Κατὰ τὸ 1995 εἶχε χορηγήσει δημοσιεύματα ἀξίας 20.441.420 δραχμῆς.

Ἐρευνητικὸ ἔργο

Ἀρχεῖο
τῶν Μνημείων
τῶν Ἀθηνῶν
καὶ τῆς
Ἀττικῆς
(APMA)

Κατὰ τὸ 1996 συνεχίστηκε στὸ «Ἀρχεῖο τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (APMA)» ἡ ἔρευνα τῆς Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς τῆς ἀ' περιόδου (1837-1860), ποὺ εἶχε διακοπεῖ τὸ 1994 γιὰ τὴν ἀποδελτίωση τοῦ ἔργου τοῦ Πιττάκη, «*L'ancienne Athènes*», Athènes 1835. Ἐπίσης, προετοιμάζεται ἡ παρουσίαση τῆς ὕλης τοῦ ἔργου τοῦ A. Conze, «*Die attischen Grabreliefs*» (1893-1922). Παράλληλα, πλουτίστηκαν καὶ ἀρχεῖα βοηθητικὰ τοῦ APMA, ὅπως εἶναι τὸ ἀρχεῖο μὲ τις ἀντιστοιχίες μεταξὺ ἐπιγραφικῶν δημοσιεύσεων, καὶ τὰ ἀρχεῖα στὰ ὁποῖα καταγράφονται τοπογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν παλαιὰ Ἀθήνα, τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀττική.

Ἡ ἔρευνα τῆς EA ἐκτάθηκε ἀπὸ τὸν ἀρ. 1326 τῆς EA τοῦ 1853 ἕως τὸν ἀρ. 3121 τῆς EA τοῦ 1856. Ἔως τώρα ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὴν EA 85 ἀττικὲς ἐπιγραφές ποὺ δὲν ἔχουν καταχωρισθεῖ στὰ συντάγματα τῶν ἐπιγραφῶν (μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶχε δημοσιεύσει ὁ Κ. Σ. Πιττάκης παλαιότερα στὸ βιβλίον του «*L'ancienne Athènes*»). Ὅρισμένες ἐπιγραφές οἱ ὁποῖες στὶς IG φέρονται ὡς ἀνέκδοτες βρίσκονται δημοσιευμένες στὴν EA· γνωρίζουμε λοιπὸν τώρα τὸν τόπο εὑρεσῆς τους (π.χ. οἱ: IG I³ 404 fr. d, IG I³ 1030, IG II² 12847). Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς EA προκύπτουν στοιχεῖα ποὺ βοηθοῦν στὴ διευκρίνιση σημείων τοῦ βιβλίου τοῦ Πιττάκη «*L'ancienne Athènes*». Τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα προστίθενται στὸν ὑπὸ ἔκδοσιν τόμον τοῦ APMA, ποὺ ἀφορᾷ τὸ βιβλίον τοῦ Πιττάκη.

Ίδιαίτερα σημαντικές είναι οι πληροφορίες που παρέχει ο Πιττάκης στην *EA* και αναφέρονται στην ιστορία των μνημείων, τις αρχαιολογικές έργασίες κ.ά. Οι πληροφορίες αυτές είναι πολύτιμες για τη γνώση της κατάστασης των αρχαίων αλλά και της αρχαιολογικής έρευνας κατά την προεπαναστατική περίοδο, την επανάσταση και την περίοδο κατά την οποία Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων ήταν ο Πιττάκης.

Κατά την προετοιμασία της παρουσίασης της Ύλης του έργου του Α. Conze ελέγχθηκαν και συμπληρώθηκαν ταυτίσεις και πληροφορίες για νεώτερες συγκολλήσεις στα μνημεία και για τον τόπο και την ιστορία φύλαξής τους. Σημαντικές είναι οι ταυτίσεις με τους αριθμούς του καταλόγου της Γενικής Έφορείας των Αρχαιοτήτων και του Εύρετηρίου Λιθίνων της Αρχαιολογικής Έταιρείας, του οποίου οι πληροφορίες για την προέλευση των μνημείων είναι διαφωτιστικές. Εκτός από την αντίστοιχία Conze-IG, συντάσσονται αντίστοιχίες με σειρά άλλων έργων, σχετικών με τα άττικά επιτύμβια μνημεία. Ελέγχθηκε επισταμένως ο τόπος εύρεσης των επιτυμβίων, τον οποίο παρέχει ο Conze, ώστε να είναι απόλυτα σαφές στη δημοσίευση αν η πληροφορία είναι πρωτογενής ή όχι και αναζητήθηκαν τοπογραφικές ενδείξεις που πιθανώς προκύπτουν από τη σύνδεση μνημείων με πρόσωπα (περί τα 200: ανασκαφείς, συλλέκτες, κάτοχοι, παλαιοπωλές κλπ.), τόσο από τα στοιχειά που περιλαμβάνει ήδη το *APMA*, όσο και με περιορισμένη βιβλιογραφική έρευνα.

Έξετάστηκαν τα τοπογραφικά ζητήματα που θέτουν οι ονομασίες των Αθηνών: Οικία Καψῆ - ξενώνας «Τρίκορφα», οικίες Παπούδωφ, Γάσπαρη, Μπουρνιά, Finlay, Καλλιφρονά, Όδυσσοπούλου, Δημνίου, ενδείξεις «Άγ. Τριάδα» - «Δίπυλον», «Κολυττός», Scaglia - Σκαγιάνη, Βασιλικά ιπποστάσια. Πειραιώς: Αλαί, Περιβόλια, Κῆποι, Κουμούση, Πηγάδα, Καραβάς, «Πολυάνδριον», κῆπος Βώκου, κῆπος Κοντοσταύ-

λου, κῆπος Μελετόπουλου, ὀδωνύμια, νεκροταφεῖα, ἀνασκαφές κλπ. *Λαυρεωτικῆς*: Κερατέα - Γκοῦρι Μπάρδι, ἙΑγ. Ἀντώνιος, Ρουτσέρι, Παναγία «Amacheris», ἔκταση μεταλλείων, σχέση ἐγκαταστάσεων τῶν δύο ἐπαρειῶν τῶν μεταλλείων κλπ. *Σαλαμίνας*: ἙΑγ. Ἀνδρέας, «Μέγα χωρίον», Παναγία Ζώνη.

Σύνταγμα
Ἐπιτυμβίων
Μνημείων
Ἀττικῆς
(ΣΕΜΑ)

Ἡ ἐργασία στοῦ Σύνταγμα τῶν Ἐπιτυμβίων Μνημείων τῆς Ἀττικῆς (ΣΕΜΑ) συνεχίστηκε μέ τή σύνταξη τῆς βιβλιογραφίας, μάλιστα τῶν τελευταίων ἐτῶν, τῶν μετὰ τὸ 1940 δημοσιευμένων ἐπιγραφῶν, τῶν ὁποίων ἡ συλλογή ἀποτελεῖ τὸ ἔως τώρα ἔργο. Σὲ αὐτὲς τίς ἐπιγραφές περιλαμβάνονται καὶ ἀρκετὲς ποὺ εἶχαν βρεθεῖ παλαιότερα ἀλλὰ δὲν εἶχαν περιληφθεῖ στοῦ σύνταγμα τοῦ Kirchner.

Μορφωτική Δράση

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας πλουτίστηκε κατὰ τὸ 1996 μὲ 2087 νέους τόμους, πὺ προέρχονται ἀπὸ ἀγορές (591), ἀνταλλαγές (534) καὶ δωρεές (962). Βιβλιοδετήθηκαν ἐπίσης 729 τόμοι.

Βιβλιοθήκη

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης λειτούργησε γιὰ ὄγδοη χρονιά. Ὁ καθηγητὴς κ. Γεώργιος Λάββας διδάξε ἀρχιτεκτονικὴ μὲ θέμα: «Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κληρονομία», ἡ καθηγήτρια κ. Μαρίνα Λαμπράκη - Πλάνα γλυπτικὴ μὲ θέμα: «Ἡ τέχνη τῆς γλυπτικῆς. Ἡ μορφικὴ τῆς γλώσσα», καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Χρῦσανθος Χρήστου ζωγραφικὴ μὲ θέμα: «Ἡ τέχνη τοῦ 17ου αἰῶνα. Τὸ Μπαρόκ».

Σχολὴ
Διδασκαλίας
τῆς Ἱστορίας
τῆς Τέχνης

Στις 27 Ἰανουαρίου 1996 ἔγινε ἡ δεύτερη συνεδρία τῶν ἐταίρων μὲ θέμα: «Οἱ ἑλληνικὲς ἀναστηλώσεις». Οἱ σημαντικὲς ὀμιλίαι τῶν εἰδικῶν πὺ ἔλαβαν μέρος στὴ συνεδρία τυπώθηκαν στὸ τεῦχος 37 (Ἀπριλίου) τοῦ Μέντορος (σελίδες 186). Πλὴν τῶν ὀμιλιῶν παρατίθεται ἐκλογή συντόμων κειμένων περὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἑλληνικῶν κλασικῶν μνημείων (Α.Ρ. Ραγκαβῆ, Κ. Πιττάκη, Α. Καυταντζόγλου, Ἰ.Αθ. Ρουσοπούλου, Ἰ.Α. Ὁρλάνδου, Σ. Καρούζου, Η. Thompson, Κ. Μπίρη, Ἰ.ω. Παπαδημητρίου, Π. Καραντινοῦ, Ν. Κοντολέοντος, Μ.

Δεύτερη συνεδρία
τῶν ἐταίρων

Stettler). Στο παράρτημα αναπτύσσεται «Τὸ ζήτημα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαιίας», καὶ τέλος, δημοσιεύεται μετάφραση τοῦ Χάρτη τῆς Βενετίας.

Διαλέξεις • Στις 15 Φεβρουαρίου 1996 διάλεξη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης κ. Wolf - Dietrich Nie-meier, *Μινωίτες - Μυκηναῖοι - Χετταῖοι: Νέες ἀνασκαφές στὴ Μίλητο*.

• Στις 29 Νοεμβρίου 1996 διάλεξη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου East Anglia, Norwich τῆς Ἀγγλίας, κ. Richard Hodges, *Butrint: A Microcosm of Mediterranean History* (ἀπὸ κοινῶ μετὴν British School at Athens).

ὑποτροφίες Ὅπως καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια ἡ Ἑταιρεία ἔδωσε ὑποτροφία σὲ Κύπριο ἀρχαιολόγο γιὰ ἔλευση καὶ παραμονὴ στὴν Ἑλλάδα με σκοπὸ ἔρευνα καὶ μελέτη.

Εενώνας Στὸν ξενώνα «Ντίτας Μαντζώρου» καὶ κατὰ τὸ 1996 φιλοξε-νῆθηκαν ἔλληνες ἔφοροι καὶ ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι.

Ἐπιχορήγηση ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ποσὰ ποὺ δαπάνησε ἡ Ἑταιρεία με σκοπὸ τὴν πραγματοποίηση τοῦ κύριου ἔργου της, δηλ. τοῦ ἀνασκαφικοῦ καὶ ἐκδοτικοῦ, κατέβαλε ἐπίσης καὶ σημαντικὰ ποσὰ γιὰ τὴν ἐνίσχυση ἔργων ποὺ συντάσσονται ἐκτὸς Ἑταιρείας, ἰδρυμά-των καὶ προσώπων ποὺ προετοιμάζουν δημοσιεύσεις ἀνα-σκαφῶν ὡς ἐξῆς:

1. Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ «Λεξικοῦ τῶν Κυρίων Ἑλληνικῶν ὀνομάτων» ("A Lexicon of Creek Personal Names") (Ὁξφόρδη).

2. Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλα-σικῆς Μυθολογίας» ("Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae") (LIMC, Basel).

3. Για τὴν ἐνίσχυση τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασικῆς Μυθολογίας» (LIMC), Τμῆμα Ἑλλάδος.

4. Για τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἑταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν.

5. Για τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἑταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν.

6. Για τὴ μεταγραφή τῆς ἀλληλογραφίας Klentze-Ross.

Τοῦ πολύτιμου ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας ἔγινε χρήση ἀπὸ πολλοὺς μελετητές. Συνεχίστηκε ἡ συντήρηση φωτογραφιῶν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ρώμης τοῦ 1911, οἱ ὁποῖες διασώζουν ἀπόψεις τόπων τῆς Ἑλλάδος τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος. Ἄρχισε ἐπίσης ἡ συστηματικὴ καταγραφή τῶν σχεδίων καὶ ἡ συντήρησή τους.

Ἄρχεῖο

Ἐπιλεγόμενα

Ἡ χρονιά πού πέρασε δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς εὐχάριστη ἀπὸ καμιὰ ἄποψη. Ἡ δυσθυμία, πού ὀφείλεται κυρίως στὶς οἰκονομικὲς συνθήκες, βαρύνει στὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ στὶς τύχες τῶν πραγμάτων. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐπηρεάσε καὶ τὴν Ἑταιρεία τῆς ὁποίας ἐπιβράδυνε τὸ ἔργο πού μποροῦσε νὰ προσφέρει. Φυσικὰ ὅ,τι δὲν ἔγινε δὲν πρόκειται νὰ γίνεῖ στὸ μέλλον πού δὲν καθορίζεται ἀπὸ κανέναν.

Τὰ ζητήματα πού κυριάρχησαν στὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιολογία κατὰ τὸ 1996 σὰς εἶναι σχεδὸν ὅλα γνωστὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες χρονιές. Πρῶτος ὁ Κεραμεικὸς γιὰ τὸν ὁποῖο σὰς μίλησα πέρυσι. Τὸ μέλλον τμήματός του φαίνεται τώρα σκοτεινότερο, πάντα ἐξαιτίας τοῦ μετρού. Δώδεκα μῆνες δὲν ἄρκεσαν γιὰ νὰ βρεθεῖ ἡ λύση πού ἀρμόζει καὶ φυσικὰ δὲν θὰ βρεθεῖ· ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν ἔχει θέση πλέον κοντὰ στὸν σημερινό. Οἰαδήποτε συμβίωση μὲ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα εἶναι πλέον καὶ ἀδύνατη καὶ θεωρεῖται ἀνεδαφική.

Τὸ ζήτημα τοῦ νέου Μουσείου Ἀκροπόλεως ἔχει ἤδη συμπληρώσει μιὰν εἰκοσαετία· ἀντὶ νὰ φθάσει στὸ τέρμα διαιωνίζεται, ἔνδειξη ὅτι πάσχει. Ἄν ὑπολογίσουμε ὅτι ἀπαιτεῖται μιὰ εἰκοσαετία περίπου γιὰ τὶς ἀπαλλοτριώσεις, τὴν οἰκοδόμησή του καὶ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔκθεσης τῶν ἀρχαίων, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζήτημα δὲν μᾶς ἀφορᾷ.

Ὁ νέος ἀρχαιολογικὸς νόμος ἔχει ἀκόμη μεγαλύτερη ἱστορία. Ἡ ἀρχὴ του ἀνάγεται στὸ 1965. Μετὰ τὴ ματαίωση τῆς ψήφισής του, τότε, τὸν ἀνέσυραν ἀπὸ τὸν λήθαργο τὸ 1975 ὁ Ἰωάννης Κοντῆς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης. Ἐκτοτε συνεχίζεται μὲ διακοπὲς τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν καὶ μεταμορφώσεις τοῦ νομοσχεδίου μιὰ ἀτέρμονη πορεία. Ἡ ἔκταση τῆς ἐπεξεργασίας του στὸν χρόνον δὲν σημαίνει τελειοθρία, κάτι ποῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται σὲ νομοθετικὰ κείμενα, ἀλλὰ προσπάθεια συγκερασμοῦ ἀντιθέσεων ποῦ ἔντονες ἐκδηλώνονται συνεχῶς.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐνοποίησης τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας, ἣ ὁποία προβάλλεται ὡς νέα, ἀποτελοῦσε ἐπιθυμία τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, τοῦ ὁποίου ἐορτάσαμε κατὰ τὸ 1996 τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του. Ὁ Τρικούπης ἔκαμε τὸ 1887 προνομιούχο τὸ λαχεῖο τῆς Ἐταιρείας μὲ τὸν σκοπὸ ἀπὸ τὶς ἐπὶ πλεόν προσόδους τῆς νὰ ἀγορασθοῦν ὅλα τὰ ἰδιωτικὰ κτήματα ποῦ χωρίζαν, τότε καὶ τώρα, τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Ἀθήνας, μὲ πυρῆνα πάντοτε τὸν βράχο τῆς Ἀκρόπολης. Φαντασθεῖτε τὶς Ἀγορές, τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ, τὴν Πνύκα, τὸν λόφον τοῦ Μουσείου, τὸν λόφον τοῦ Φιλοπάππου, τὸ Θησεῖο, τὸν Κεραμεικὸ ἐνωμένους. Τὸ ἐγχείρημα ἔφερε σὲ πέρασ ἡ Ἐταιρεία μέχρι τινός. Εἶναι οἱ χώροι γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, οἱ πνεύμονες τῆς σημερινῆς Ἀθήνας. Τὸ ἔργο ἔμεινε ὅμως ἡμιτελές· τὸ Δημόσιο οἰκειοποιήθηκε τὸ Λαχεῖο ὑπὲρ τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ Ἐταιρεία ἔμεινε χωρὶς πόρους.

Πέρασαν λοιπὸν 110 χρόνια καὶ τὸ ζήτημα ἐξετάζεται, συζητεῖται καὶ δὲν προχωρεῖ, γιατί ἀντιμετωπίζεται σήμερα ἐσφαλμένα. Ἐνῶ ὁ Τρικούπης ὄνειρευόταν ἕνας δάσος ποῦ θὰ κάλυπτε τὶς ἐκτάσεις ποῦ ἐλευθερώνονταν ἀπὸ τοὺς ἰδιῶτες, μιὰν ἀνάκτηση δηλαδὴ τοῦ ἀρχαίου τοπίου ἐλάχιστα θιγμένου τότε, σήμερα ἀντιμετωπίζονται οἱ ἐνδιάμεσες περιοχὲς ποῦ ἀνήκουν πάντοτε σὲ ἰδιῶτες, ὡς πρόφαση σύνταξης τεχνικῶν

μελετών με τήν εφαρμογή των οποίων θα επέμβουμε στην αρχαία μορφή του τοπίου και θα το παραμορφώσουμε. Τελικός σκοπός δηλαδή είναι η κατασκευή ενός νέου τοπίου, ὀλίγον διάφορου του σημερινού.

Τους τελευταίους μήνες του 1996 ἕνα ζήτημα προβλήθηκε ἔντονα στον Τύπο· είναι τὸ ζήτημα τοῦ αεροδρομίου των Σπάτων και ειδικότερα τῆς τύχης τοῦ λόφου Σάγανι στον ὁποῖο βρέθηκαν αρχαία κτίσματα· τὰ παλαιότερα ἀπὸ αὐτὰ χρονολογούνται στὴ νεολιθική ἐποχή.

Ὅταν ἀναλογίζεται κανείς τὴ γιγαντωσύνη τοῦ αεροδρομίου, τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς τῆς Ἀττικῆς ποὺ ἔγινε καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ποὺ θὰ ἀκολουθήσει ὅταν τεθεῖ σὲ λειτουργία τὸ αεροδρόμιο, δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἀπορήσει γιὰ τὸν θόρυβο ποὺ ἔγινε. Γιατὶ ἡ ἐξαφάνιση τῆς καρδιάς των Μεσογείων εἶναι πολὺ σπουδαιότερη ἀπὸ τὴν κακὴ τύχη ἑνὸς λόφου ὅμοιοι τοῦ ὁποῖου καταστρέφονται καθημερινὰ ἀπὸ τὰ λατομεῖα. Ὅταν ὅμως ἀποφασίστηκε ἡ κατασκευή τοῦ αεροδρομίου, σχεδὸν πρὶν ἀπὸ δύο δεκαετίες, ἔγινε καὶ τότε θόρυβος καὶ μέγας ἀγώνας ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ στρέμματος. Δὲν ἐννοῶ ὅτι ἄδικα γίνεται σήμερα ὁ θόρυβος καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὸν λόφο Σάγανι. Ὡς ἔφορος Ἀττικῆς εἶχα ἀντιταχθεῖ στὴν κατασκευή τοῦ αεροδρομίου παρά τὸ ὅτι δὲν ἦσαν γνωστὰ τὰ νεώτερα καὶ πολὺ σπουδαῖα ἀρχαία ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὸ 1996. Φυσικὰ τὰ ἐπιχειρήματά μου δὲν θεωρήθηκαν ἀξιόλογα. Ὅταν τὸ 1982 ἡ τότε νέα κυβέρνησις ἐπιβράδυνε τὶς ἐργασίες καὶ τελικὰ τὶς σταμάτησε, θεωρήσαμε ὅτι ὁ κίνδυνος εἶχε ξεπεραστεῖ, κρίσιμη ἐσφαλμένη, ὅπως ἀποδεικνύεται.

Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ βουνὸ Σάγανι βρῆκε, δικαίως, ἄξιους ὑπερασπιστές, ὑπάρχουν ἄλλοι τόποι οἱ ὁποῖοι μένουν ἀμνημόνευτοι μέσα στὴ γενικὴ ἀγνοία καὶ ἀδιαφορία. Ἐννοῶ, ὡς παράδειγμα, ἕνα νησί πολὺ κοντινὸ μας, τὴν Ψυττάλεια ἡ ὁποῖα καταστράφηκε καὶ ἄς τὴν εἶχε περιγράψει ὁ Αἰσχύλος στοὺς

Πέρσες, και ἄς εἶχε πολεμήσει πάνω στὰ βράχια τῆς ὁ Ἄρι-
στείδης ὁ δίκαιος, ἐξοντώνοντας τὴν ἐκεῖ περσικὴ φρουρὰ ποὺ
ἀπειλοῦσε τοὺς ναυμάχους τῆς Σαλαμίνας. Ὅλοι γνωρίζουμε
τὴ σημερινὴ χρῆση τοῦ νησιοῦ, τὴν τόσο ἄδοξη. Ἄν ρωτοῦνταν
οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γιὰ τὸ ἦθος μας, γι' αὐτὸ καὶ μόνο, γιὰ τὴν
Ψυττάλεια, γιὰ τὴν ὕβρη ποὺ διαπράχτηκε ἀπέναντι στὴ φύση,
θὰ μᾶς ἀπαρνοῦνταν.

Τὸ τελευταῖο γεγονός τῆς χρονιάς ποὺ πέρασε εἶναι εὐχάρι-
στο. Σᾶς θυμίζω πρῶτα τὸ προηγούμενο στάδιό του· στὶς 14
Μαρτίου τοῦ 1948, ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς αἴθουσας τοῦ παλαιοῦ
μεγάρου τῆς Ἐταιρείας, ὁ Γραμματεὺς τῆς Γεώργιος Οἰκονό-
μος εἶχε χαιρετίσει τὴν ἐπέτειο τῶν 100 χρόνων τῆς Γαλλικῆς
Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπέτειος εἶχε ἐορτασθεῖ δύο χρόνια
ἀργότερα τοῦ κανονικοῦ ἐξαιτίας τῶν τότε δυσχερῶν περιστά-
σεων, ἐλληνικῶν καὶ γαλλικῶν. Μετὰ μισὸν αἰῶνα, τὸν ὁποῖον
ζήσαμε οἱ περισσότεροι ἐδῶ μέσα, ἐορτάστηκε τὸ φθινόπωρο
τοῦ 1996, ἡ ἐπέτειος τῶν 150 χρόνων τῆς Σχολῆς. Αὐτὸ εἶναι
τὸ σημαντικότερο καὶ τὸ πλέον εὐχάριστο ἀρχαιολογικὸ
γεγονός του 1996.

Ἐννέα χρόνια μικρότερη ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία, ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ξεκίνησε γεμάτη σφρίγος συνεχίζοντας στὸν τόπο μας τὴ μεγάλη ἀρχαιολογική, φιλολογικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ παράδοση τῆς Γαλλίας. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ παλαιὰ Ἑταιρεία, τοῦ Πιττάκη καὶ τοῦ Ραγκαβῆ, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἰκανότητες τῆς νεαρᾶς Σχολῆς καὶ τῶν νεαρῶν μαθητῶν της, ζωγράφων, ἀρχιτεκτόνων. Ἐξαρχῆς τὸ Ἴδρυμα ἐνσωματώθηκε στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οἱ μαθητές του, ἐκτὸς τῆς ἀρχαιολογικῆς δραστηριότητάς τους, εἶχαν διδακτικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση. Πολλοὶ ὑπῆρξαν καθηγητές τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ στίς δύσκολες στιγμὲς τῆς νεώτερης ἱστορίας μας συμμετεῖχαν στίς ταλαιπωρίες μας καὶ ἔζησαν, κοντὰ μας, τὶς συμφορές μας. Ἐχοντας τὴν τύχη νὰ διευθύνεται ἡ Σχολὴ ἀπὸ τὶς κορυφές τῆς γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, ἐπετέλεσε ἔργο γιγάντιο στὴν ἀποκάλυψη τῶν ἀρχαίων τόπων τῆς Ἑλλάδας ποὺ τὸ συμπληρώνει, συνεχῶς, μὲ τὸ αἰώνιο μνημεῖο τῆς δημοσίευσής τους. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθεῖ πὼς στὴν αἰωνόβια Σχολὴ ταιριάζουν οἱ στίχοι τοῦ Ὁράτιου ποὺ εἶχε συνθέσει γιὰ δικό του ἔργο (Ὁδαί III, xxx): « Ἐπιτέλεσα ἔργο αἰωνιότερο τοῦ χαλκοῦ καὶ ὑψηλότερο τοῦ βασιλικοῦ ὄγκου τῶν πυραμίδων ποὺ οὔτε ἡ βροχὴ ποὺ ἐρημώνει, οὔτε ὁ ἄγριος βοριάς μποροῦν νὰ καταστρέψουν ἢ ἡ ἀναρίθμητη διαδοχὴ τῶν ἐτῶν καὶ τὸ κύλισμα τοῦ χρόνου».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	7
ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	13
1. Ραμνοῦς	13
2. Θορικός	19
3. Ἀμφιάρειο Ὦρωποῦ	24
4. Σκάλα Ὦρωποῦ	27
5. Ἐπίδαυρος	38
6. Φιγάλεια	41
7. Μεσσήνη	47
8. Θέρμος	57
9. Φιλιππιάς	62
10. Δωδώνη	64
11. Ἀμφίπολη Χριστιανική	69
12. Φίλιπποι (Ντικιλί Τάς)	72
13. Ἀκρωτήρι Θήρας	75
14. Νάξος	78
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ - ΜΕΛΕΤΗ	81
Βραυρῶν	81
Ἀμφίπολη ἀρχαία	82
Κέρκυρα. Ἄνω Κορακιάνα	82
Μινῶα Ἀμοργοῦ	84
Σύμη Βιάννου	88
Εἰκόνες Μουσείου Καστοριάς	89
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ	92
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ	96
ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ	99
ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ	102

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1996

ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 43

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΗΡΙΑΙΟ ΤΟΥ 1997

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»

ΜΙΛΩΝΟΣ 26 - ΑΘΗΝΑ

ΜΕ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΕΙΡ. ΚΟΥΝΕΤΑΚΗ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΗΛΕΚΤΡ. ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ Α. ΜΠΕΒΕΡΑΤΟΥ

ΜΟΝΤΑΖ Α. ΜΠΟΥΜΠΑΛΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΕΣΙΑ ΕΥ. ΑΝΔΡΟΒΙΚ

Η ΚΑΛΑΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ